

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA verse 401
ZEKE GYULA: Apotéka 402
KOVÁCS ANDRÁS FERENC–TOMPA GÁBOR: Két balkezes 405
KARÁTSON ENDRE: Lao-ce karjele (*elbeszélés*) 407
DOBAI PÉTER verse 419
SÁNDOR IVÁN: „Most mondd a neved...” (*Részlet egy regényből*) 420
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 428
FENYŐ ISTVÁN: Centralista fiatalok a reformkor kezdetén (*Eötvös József és Szalay László barátságának kialakulásához*) 429
MAKAY IDA versei 436
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Egyél a gyümölcsökből 438
FILIP TAMÁS versei 445
PAVEL VILIKOVSKY: Szigmán Frjád levele Juszuíf Brjjárhoz 447
PÁLINKÁS GYÖRGY: Felhők könyve: Lacunosus; Castellanus 455

*

- Az első Bródy-díjak (*Takáts József bevezetőjével, Márton László és Babarczy Eszter laudációival*)
SIMON BALÁZS: Önarcpoétika 460
SZILASI LÁSZLÓ: Turgor és ozmózis: a szilva példája (*esszéesszé*) 463

*

- MARGÓCSY ISTVÁN: A tilalmi beszédről 471

*

- TANDORI DEZSŐ: Így élünk-halunk mi (*Balla Zsófia: Ahogyan élsz*) 475
BAZSÁNYI SÁNDOR: Relációk és evidenciák (*Tandori Dezső első két kötétéről, új kiadásuk kapcsán*) 480
NYÁRY KRISZTIÁN: Turbó (*Szilasi László: Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*) 487
BALASSA PÉTER: Pályi András: Éltem – Másutt – Túl 493

1996

MAJUS

*Folyóiratunk 1996 első felében a Baranya Megyei Közgyűlés
szépirodalmi havilapjaként,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és
a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható*

Pécsen

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.
Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Sík Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.
Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

<http://www.jppte.hu/pecs/jelenkor/>

JELENKOR

XXXIX. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, MEDVE A. ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

A Baranya Megyei Közgyűlés lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Művészetek Háza
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/315-388),
a Soros Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Molnár G. Judit igazgató.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok,
valamint a Jelenkor Kiadó Kft.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadó címén.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 1100,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Folyóíratnál készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR KIADÓ a Költészet Napja alkalmából négy verseskötetet jelentetett meg: *Petri György* verseinek újabb gyűjteményét a költő válogatásában, az *Akhilleusz és a teknőc* című antológiát kortárs cseh és morva költők, valamint *A látogatás* című antológiát kortárs francia költők verseivel (az előbbi *Tóth László* és *Vörös István*, az utóbbit *Tóth Krisztina* válogatásában), illetve *Alcs Debelyak* szlovén költő *A csend szótára* című kötetét (*Gállos Orsolya* válogatásában). A kötetek bemutatójára a budapesti Írók Boltjában került sor: *Petri György* kötetének premierjén, április 9-én, *Csordás Gábor* és *Forgách András* beszélgetett a szerzővel, míg a többi könyvet a válogatók, *Tóth László* és *Vörös István*, *Tóth Krisztina*, valamint *Gállos Orsolya* mutatták be április 10-én.

*

KÖLTÉSZET NAPI RENDEZVÉNYEK. Fiatal pécsi költőkkel, *Szakács Eszterrel*, *Berta Péterrel* és *Méhes Károllyal* beszélgetett *Bertók László* költő április 11-én a pécsi Művészetek Házában. Az esten közreműködött *Bacsó Tünde*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze és *Török Elek*, a Pécsi Szimfonikus Zenekar klarinétosa. – Ugyancsak e napon a Pécsi Városi Könyvtár költészet napi ünnepségének keretében dr. Nagy Imre tartott előadást *Várkonyi Nándor* *Petőfi-kutatásai* címmel, továbbá *Petőfi Sándor* verseiből „*Almodam szépet, gyönyörűt...*” címmel hangzott el válogatás *Bánky Gábor* és *Stenczer Béla*, a Pécsi Nemzeti Színház művészeinek előadásában.

*

SYMPOSION A VÁROSRÓL. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Esztétika Tanszéke *A város* címmel esztétikai symposiont rendezett március 23-án. A rendezvény tudományos ülésszakkal kezdődött, amelynek keretében – *Jelenits István*, a tanszék vezetőjének köszöntője után – előadást tartottak *Kunszt György* építészet-teoretikus, *Molnár Péter* pszichológus, *Megyesy Tamás* építész, valamint *Hász Erzsébet*, *Hörcher Ferenc* és *Kiss Mihály*, a tanszék oktatói. A program óbudai várostörténeti sétával, majd a látottakat feldolgozó előadásokkal, illetve kerekasztal-beszélgetéssel folytatódott. A symposiont a városról szóló – *Wirth Imre* által szerkesztett – irodalmi est zárta, melynek alkalmával *Balla Zsófia*, *Garacz László*, *Kemény István*, *Márton László*, *Parti Nagy Lajos*, *Schein Gábor* és *Vasadi Péter* olvastak fel műveikből.

*

SZÍNHÁZ. A Pécsi Nemzeti Színház Csehov *Platonov* című drámáját mutatta be *Csiszár Imre* rendezésében április 12-én. – A kaposvári Csiky Gergely Színház Osztrovszkij *Vihar* című drámájának premierjét április 19-én tartotta.

KIÁLLÍTÁSOK. *Liquid Crystal Futures* címmel tizennégy kortárs japán fényképész kiállítása volt látható a Múcsarnokban március 9. és 31. között. – Az Ernst Múzeum *Idők között* című kiállítása abban művészek fényképeit mutatta be március 29-től április 28-ig. – Ugyanitt tekinthető meg *Moholy-Nagy László* *Fotogramok* című kiállítása április 18. és május 19. között. – A Dorottya Galéria Baksa-Soós János *Január herceg tova* című kiállításának március 1-től 23-ig adott otthont. – Ugyanitt láthatta a közönség Mamikon Jengibarjan *Vagabundok* című kiállítását március 28. és április 20. között. – A budapesti Ludwig Múzeum Irwin (Ljubljana) *A Planit belseje* című installációját mutatja be március 28-tól május 19-ig. – A budapesti Knoll Galéria *Stanislav Kolibal* műveit állította ki március 23. és május 4. között. – A Bolt Galériában a Fialok Fotóművészeti Stúdiójának munkáit láthatta a közönség április 4-től 30-ig. – A nyírbátori zománc műhely tagjai, *Bánhegyiné Kátai Ildikó*, *K. Bessenyei Valéria*, *Hertay Mária*, *Makrai Zsuzsa* és *Tabiné Jenei Erzsébet* tűzzománc alkotásait tekinthették meg az érdeklődők április 4. és 18. között. – Pinczehelyi Sándor *Átfestések* című kiállításának ad otthont a székesfehérvári Szent István Király Múzeum április 13-tól május 12-ig. – A Pécsi Galéria a Ludwig Múzeum Budapest gyűjteményéből válogatott kiállítása március 30. és április 21. között volt látogatható. – Ugyanitt április 28-tól május 19-ig *Erdős János* képzőművész munkái láthatók. – A Pécsi Kisgaléria a részezői Nemzetközi Színházi Plakátbiennálé anyagát március 22. és április 21. között mutatta be. – Ugyanitt *Koji Takihara* képzőművész alkotásait április 28-tól május 19-ig tekinthetik meg az érdeklődők. – A pécsi Művészetek Háza játéktérjében a *Martyn-animációk* című kiállítás április 9. és 30. között volt látható.

*

AZ ÚJ DUNÁNTÚLI NAPLÓ fennállásának 50. évfordulóját ünnepelte március 18-án, a pécsi Palatinus Szálló Bartók termében tartott megemlékezésen. Az egybegyűlteket *Lombosi Jenő*, a megyei napilap főszerkesztője és *Molnár György* kiadóvezető köszöntötte, ezután a lap nívódíját vehette át *Müller Andrea* fotós munkatárs. Ez alkalommal mutatták be a *Fél évszázad* című kiadványt, mely a lap és jogelődjeinek történetét ismerteti, továbbá a lap egykori és mai munkatársainak írásából készült válogatást foglal magába.

*

ÚJ KÖNYV. Reményi József Tamás és Tarján Tamás *Magyar irodalom 1945–1995. Műelemzések* című kötetének bemutatójára április 2-án került sor a budapesti Írók Boltjában. A Corvina Kiadó gondozásában megjelent kötet szerzőivel a premieren *Bojtár Endre* beszélgetett.

Naptárak jelentése

*Ott állnak háttal, kosztümben, kabátban
és ballonban, rángatja őket a szél,
fejükön kendő, kalap vagy állnak
hajadonfőtt és fáznak. Egy szertartás zajlik
előttük, ismerik a szabályait, mégis
sírnak, látni a felhajtott gallérok fölött
fejük rezgését; hallgatják a pap
sírbeszédét, de nem ismernek rá
belőle a halottra. Lehámlik róluk az idő,
amit együtt töltöttek vele, hintázik
kéregként a földön, elsodorja lábuk
elől a szél, figyelemmel fordulnak és némán
előre. A naptárak beteltek, elmúltak
a kereszttel jelzett születés-, ünnep-
és névnapok, el a családi összejövetelek
a konyhabútorszerű lakótelepen,
az erdei úton, egy vonat
kiöntött üdítőtől ragacsos műanyag ülésein,
vége a nyári utazásnak: a háttámlák
felett a felvételeken szerelőcsarnokok
sötétlettek és légyiszkos óvodák
vagy emelődaruk; a muskátlis állomásokon
nem szállnak le többé; a lapok
kiszakadtak, az oldalak beteltek,
a naptárak jelentése ez: lehullnak
a ceruza- és tintakeresztek, a napok
koronái, nincs zöld levél körözsák
szárain. Az én keresztem ez:
felhajtott gallérok merednek, eltakarják
előlem a vállak, hátak, kendők és fejek
– bár legelől állok –
a szertartás vigaszát. Tanúim vagytok mind,
hogy arcom megrepedt a hangyatalpak
nyomása alatt, kézről kézre adtok,
mint egy vakot, és ölelésről-ölelésre.*

Apotéka

Izmaim suhognak, mint a lombok, tüdőmben túlnyomás, tubusaim a végső-kig passzíroztam. Betérek, ki tudja, tán innen jön a segítség. A zöldségest szeretem, a péket is, ez sima ügy. Nem állhatom az illatszerboltot, s rémület fog el az Ofotértban, az is. Amint viszont gyógyszerertárba lépek, zavar kavarog odabenn, s lelkem valami újmódi koktéllhoz lesz hasonló.

Itt van mindjárt a nyelvfejlődés. Apotéka, patika, gyógyszerertár. Csúfos kudarc, ám árulkodó is egyben, itt valami félrement, és nem mer szólni senki. Gyógy. Szer. Tár. Kik, mikor s miért, nem tudom, összeteterelték e három mély, sokértelmű szót, és a nyelv kétségbeesésében a jelentés fehér borzalmával válaszolt, miként a megháborgatott gének a vastag, tehénfejű kutyák testével. Nyelvészek és orvosok. Szótár és szike. Csinos, nem? Pedig hát, várjunk a göröggel, vegyük épp csak a latint. Györkösy Alajos azt mondja 'apothéca, apothécae, f. Gr. raktár, éléstár, kamra, boroskamra'.

Hová sülyyedtetek, ti szőrtelenek? Nem hiszek baljós intézményeitekben, melyeknek vöröstéglás falai között kövér macskák szédelegnek, nem a tűitekben, nem a késeitekben, a tablettáitoktól émelyeg a gyomrom. Egy-két kenőcs, rendben, például a Richtofit, de azokat nem ti találtátok ki, csak új neveket adtatok nekik, legfeljebb.

A kézben hiszek, az érintésben, és magamban valamennyire, és nem ítélek, ha mások már nem hisznek magukban, és senkiben és semmiben nem hisznek, és nem tudnak élni. Segíts magadon, és Isten is halott.

Már bent vagyok, nincs visszaút, a gyerekeknek váltok ki valami izét, és Richtofitot magamnak. Ha nem a gyerekek miatt, hát csak Richtofitért megyek be egy ilyen helyre, a kevés szerek egyike, ami nemcsak ígér, de teljesít is, ellazítja foci előtt az izmokat, így az ember bemelegítés nélkül játszhat, nem kell deres fővel rohangászni a pályán meccs előtt, micsoda marhaság. Két néni, egy meglett hivatalnok, anya babakocsival és egy hosszú hajú szőke fiú a társam. A pult mögött három fehér köpenyes hölgy sűrög.

Az enteriőr cseppet sem nyugtat meg. Igen, igen, a pult, a kassza, a ki tudja hová nyíló ajtók, a lange nők combtőben párás pamaccsal, ez a leszbikus békeség a légben, s végre én, a véres szemű családapa. Valami mosott, pucolt emlék, albínó kupleráj. Ott van azután a halvány lambéria, az utcát szinte beengedő nagy ablakok s egy asztal. Körötte két szék, rajta egy kancsó víz három pohárral. Víz, melyért 1949 óta szenvednek keserveket a kávéivók, itt nem issza senki, unalmában buborékokat ereszt, s zsenge szóda lesz, szóval egy másik emlék, kávéház, ajult maradék.

Ez az írás a *Jelenkor* február közepi, Múcsarnok-beli estjére íródott, és ott hangzott el. – *A szerk.*

Szeretnék túl lenni mihamarabb az egészen, tenyeremben izzad a térítésmentes vény. Az egyik nénike fölsikolt a kasszánál, mikor megtudja, mennyit kell fizetnie, arcán a fintor kusza árkokba rántja a szőröket, bekattintja vakondszerű pénztárcáját, „Köszönöm szépen, nem kérem” – mondja, egyre lejjebb néz, valahová a kő alá, s az ajtó felé csoszog. Már nem szorongok, nézegetek, aki bent van, mind nyomorultabb nálam. Figyelmemet végül, miként a többiekét is, a szőke fiú köti le. Már percek óta ott áll a középső ablaknál, meg-megroggyan a térde, szívósan magyaráz.

– Értse meg, kérem, az anyám engem kért meg, hogy kiváltsam ezt a gyógyszert, ő beteg, nem tud eljönni.

A fehérköpenyes hajthatatlan.

– Én nagyon sajnálom, de mondom magának, ez egy olyan gyógyszer, amit csak az vehet át, akinek a nevére szól a recept, maga ezt nem válthatja ki.

– Kérném szépen Önt! Az édesanyám beteg, és ágyban fekszik, és miskolci, és engem kért meg, a fiát, hogy kiváltsam ezt a gyógyszert, hát hogyan álljak így a szeme elé?

Ismét megroggyant a térde, furcsán, kínlódva ejtette a szavakat, mint akinek valami nejlon van a szájában, és nem tudja kiköpní.

– És miért itt akarja kiváltani, ha miskolci?

– Én nem vagyok miskolci, illetve miskolci vagyok, de idejárom egyetemre, engem kért meg az anyám.

A nő arcán düh és szájalom, társai mögötte mászkálnak a fiolákkal, dobozakkal, sóhajtoznak, ajjaj!, hát! Összenéznek, utóbb már velünk, civil hullajelöltekkel is, az ítélező viszontpillantásban, kigombolt kabátjával, a kövér hivatalnok jeleskedik.

– Milyen egyetemre jár?

– Testnevelési Főiskolára – mondja a fiú, s valószínűleg szédül is, mert a térdroggyanással kis híján el is terül.

– Mondja meg az édesanyjának, hogy ezt a gyógyszert csak ő válthatja ki, vagy pedig, ha beteg, és nem tud fölkelni, akkor az orvos adhatja neki oda.

– Az orvos is mondta, kérem, hogy ha ez a gyógyszer nem kapható Miskolcon, akkor én kiválthatom itt is, az anyámnak szüksége van rá.

– Ne mondja ezt, kérem, ez egy olyan gyógyszer, amit már kórházban adnak nagyon súlyos betegeknek. Mi baja az édesanyjának?

– Miskolcon van, ágyban fekszik – válaszolta már csüggeteg hangon a fiú, s miként az iménti nénike, mélységes szomorúsággal nézte a latyakos műmárványt.

– Nem tudom, nem tudom, mit fog szólni az anyám.

Az ógörögben 'apothéké' raktár, hely, ahová el-, föl-, betesznek valamit, lehet temető, könyvtár, attól függ, mit. Platónnál melléknévi alakban 'értékes, becses, elrejtett, titkos' is. Plutarkhosz meg ezt mondja: „De ha idéetlen vagy nyomorék volt, bedobták a Taügetosz Apothetai nevű szakadékába – azzal a meggyőződéssel, hogy nem előnyös sem a gyermeknek, sem az államnak, ha egy születésétől kezdve gyenge és életképtelen ember életben marad.”

A fiú kiszédelt az ajtón, kis időt téblábolt a járdán, majd elindult. Épp úgy kevergett hórihorgas lépteivel az autók között, mint Csáth diákja annak idején a

Kálvin téri síneken. Íme, mondjátok meg, van-e különbség együgyűség és túlságos tudás között, volt volna kedvem kérdezni valakitől, de gyógyszerértársaim ámulatát meg nem szakíthattam. A hivatalnok szólalt meg először.

– Rendőrt kellett volna hívni.

Az anya bepakolta a pelenkákat meg a kék popsitörlőt a babakocsi aljába, fölsírt a gyerek. A fehérköpenyesek kijöttek a pult mögül, s az ablakra tapadtak. A kasszírnő fölemelte kissé a karját, csupasz hónalja nyersen villant, mint a békahas. Azt mondta: „Istenem!” Végre megszólalt az is, aki tíz percen át a törvény állhatatos leányának bizonyult. Leheletétől az üvegen illanó párafolt lük-tetett.

– Átment a túloldalra.

Két balkezes

Kisüsti sügérköszörű

*Sötét tervek szövődnek ellened,
szomorkás vagy, mint pókhálón a légykosz:
nincs többé szellemed, se jellemed...
Iparkodj inkább, kisfiam, ne légy rossz!*

*Mint szent tehén kell verset ellened,
habár a Parnasse többeszernyi léghossz,
s honfik divatja lett a „nem lehet”:
dilettántizmus s egy csipetnyi éthosz!*

*Pedig egy puccshoz is mily szaktudás kell!
S a pechesebb pucolhat: vak futás, el!
Ám örök-kezdőn zsarnok is nevet...*

*Hetvenfelé szalad szét ronda szája,
s a népharag is jól befűt alája,
mert régi mondás: műfogért szemet!*

La dignité de la particularité

*Főhajtásod már nem rügysz babért,
megroppanásod babszemét sem érhet!
Költészeted úgy szívóják, mint a mérget:
Retorikádhoz pár ügyes pap ért...*

*Mint gyors inakkal gyáva nyúl ha kérked,
s művészi hírrel rég nyugdíjba tért –
nem onthat többé borszagot, se vért...
Boldog lehet, ha csókolhatja térded...*

*Olajjal kend csikorgó hátgerinced!
Ki klasszikus már: folyton aszpirint szed!
S a póttagoknak ott a ronda pótszék!*

*Önnön pofáját verje szét, ki szót kért,
De tartogassa jobb időkre nyelvét...
Ne féltse seggét itt Kolhaas, se Szervét!*

Lao-ce karjele

„A helyes szavak (*cseng-jen*) olyanok, mint az ellentétük (*fan*).”

Lao-ce, 78.

Feketére lakkozta az aszfaltot az eső, a házak fölé felhőhegyek emelkedtek. Négyen léptek ki a kávéházból. Hárman a szerkesztőség tagjai voltak, a negyedik, táskás szemű, síri hangú akadémikus valóságos belső titkos tanácsosi szerepet játszott az újságnál nekrológ-ügyekben. Későre nyúló kávézásuk során azt hányták-vetették meg, az Akadémián legközelebb ki esélyes végső búcsúztatásra. Gyakori szívrohamai miatt az élemedett H'ut szemelték ki, a kelet-ázsiai tanszék nyugalmazott igazgatóját, az ország kevés kínai szakos tudósának egyikét. Fontos emberekről az újság még életükben íratott jól átgondolt és megbízhatóan dokumentált életmű-felmérést, az alkalomhoz illő gyászos felhanggal. Régóta nem törődött egyikük sem a műfaj fonákságával. Ragaszkodtak viszont a társadalmi illemkódex tiszteletben tartásához, és roppantul zavarta volna mindannyiukat, ha az írás a lapzárta fejetlenségében összezsapva kerülne az olvasó elé, ami legalább olyan visszásan hatna, mintha az elhunytat a haláltusa torzképével, fel nem kötött állal, borzasan, nem rászabott, szutykos ruhában ravataloznák fel.

A tanácskozők úgy döntöttek, a nekrológnak ez esetben a kulturális rovatban lesz helye, megírására pedig T'ut, a kelet-ázsiai szellemiség jeles bűvárát, az ország másik legnagyobb kínai szakértőjét kéri fel. A kávéházból épp zárórákor kilépve a négy, hosszú esőkabátos ember dolgavégezetten széledt szét. Közöttük a feketére lakkozott tér fokozatosan tágult, ürességgel népesült a nagyvárosi éjszaka.

*

T'u nem szokott hozzá, hogy még élő embert halottként méltasson. Némi lelkitusa után ez a gyengén erős, sarus ember a maga nyűtt selyemköntösében mégis munkához látott. Leírta H'u temetését, amelyre a gyér és távoli rokonságon kívül kivonult a fél Akadémia, viszont egyetlen hivatalos kínai sem. Holott H'u jóformán csak Kínának élt. Az egyetemen irigy kollégáit kijátszva a költségvetésből oroszlánrészt szerzett a kínai tudományoknak, rossz nyelvek szerint azzal, hogy a dékánt ingyen beprotezsálta egy sanghaji dalosházba. Több termet biztosított a tanszéknek, ahol valóságos kis múzeumot rendezett be, vetítőfelszereléssel és mellékhelyiséggel mozgássérültek számára. Gyakorlatilag oda-költözött. Élete egygyé vált a tudománnyal, amit T'u példásnak tartott.

Könyvekből leszűrt tudománnyal – tette hozzá T'u –, mert H'u első kínai út-

ján ösztöndíját az említett dalosházban elköltötte, s új ösztöndíj iránti kérelmét épp e könnyelműsége miatt elutasították. Amikor pedig beküzdötte magát a tanszékre és fel annak élére, Kínával a protokolláris kapcsolatok szertartásaira szorítkozott, hogy ifjúkora túlkapásait feledtesse a hatóságokkal. Megjelent a téli napfordulón, amikor a császár nagy ökröt áldozott az Égnek, és elvegyült abban a tömegben is, amelyben nagy ökrök akarták feláldozni a kis császárt. Ő vezette be az egyetemre érkező kínai vendégoktatók tiszteletére azt a szokást, hogy a tanársegéd-jelölt sárga santung lepelben, fejére fácántollas koszorút illesztve köszönti őket, jóindulatát bizonyítandó. E hagyományos díszet később korszerűen magas nyakú zubbannyal és gerezdesen horpadó, ernyős sapkával cseréltette fel. Intézkedését a vendégeket megillető jóindulattal indokolta és hierarchikus úton kényszerítette beosztottjaira. Testhezállónak érezte a konfuciánus előírásokat, élvezettel hajlongott háromgombos mandarinok, később első osztályú párttitkárok előtt. Szigorúan megkövetelte tanársegéd-jelöltjétől, hogy hozzá intézett kérelmei során tömjénrudacskákat gyűjtson.

„Említett tanársegéd-jelölt e gyászsorok írója volt” – folytatta szó szerint T’u – „kinevezésére sosem került sor, jöllehet a tömjénrudacskákat gyakorta gyűjtögetta. H’u ugyanis nem érte be a tisztelet kinyilvánításával és a társadalmi előmenetel vágyának észrevételével. Megkövetelte mindehhez az elvi felzárkózást: csapdákat állított, hogy megbizonyosodjék a meggyőződés szilárdságáról. Ha valamelyik hallgatójáról úgy vélte, képes egyetemi oktatásra, vagyis neki munkatársa, idővel utódja is lehet, a legfogósabb kérdésekkel tette próbára. Szakdolgozatomhoz azt a feladatot szabta, mutassam be a konfuciánus történetírás érdemeit Wu mandarin-történész napjaink előtt majdnem másfél évezreddel kifejtett munkásságában.

Látszatra a nehézséget a roppant időbeli távolság képezte. A történelmi munka egyik próbaköve a tárgyilagosság, márpedig Wu krónikájából csak egy XI. századi buddhista másolat maradt fenn, és feltehetően az sem az eredetiből készült, amit senki sem látott. És még ha ez a másolat, amit a sokat üldözött buddhisták szellemi képességeik ki tudja, milyen mértékű birtokában és miféle hátsó szándékkal pingáltak selyemre, szóval, ha e másolat nagyjából meg is felelt Wu szövegének, vajon miként lehetett volna ellenőrizni, hogy az eredeti mennyire hűségesen számol be a tényekről. Ezeket a tényeket ráadásul maga Wu is csak másodkézből ismerte, hiszen több mint száz évvel születése előtti dolgokról volt szó.

Wu-ra, aki Hszüan-cung császár (712-756) uralmának vége felé nyerte el a gombos mandarinföveget, az a kényes feladat hárult, hogy Li-Si-min császár (626-649) életét és cselekedeteit megírja. Ő, a csupán száz évvel később élő, látszatra jóval könnyebben közelíthette meg tárgyát, mint én a magamét több mint ezer esztendő távolából. Biztosíthatott-e azonban ez a könnyebb megközelítés hitelesebb megállapításokat, ha azt veszem, hogy Wu sem ismerte személyesen Li-Si-min? Mindketten az utókor mendemondáira voltunk utalva, és ami még közelebb hozott egymáshoz bennünket, azt a látszat és valóság csavaros kapcsolatának nevezném. Császári hivatalnok minőségében Wu konfuciusi pályán mozgott, történelemben megörökítendő modellje, Li-Si-min pedig, császárként a legkiemelkedőbb konfuciusi példaképet testesítette meg. Igen ám,

csak hogy Wu megbízója, a legszigorúbb konfuciusi nézeteket valló Hszüan-cung, valamint az én szintűgy kérlelhetetlenül konfuciusi felfogású professzorom a kifogástalan borító mögötti kétes tartalmat akarták történelmi vizsgálatnak alávetni.

Ha lehet hinni a buddhista másolatnak, a mandarin Wu égszínké selyem alapon szálkás tuscirkalmakkal bátran kimondta: a T'ang-dinasztia egyik alapítója és lenyűgözően hierarchikus vezéregyénisége, Li-Si-min a legenda szerint időszámításunk előtti ötödik évszázadban utat mutató Lao-cére vezette vissza családfáját. Wu számolt azzal, hogy a T'ang-dinasztia konfuciuszi hitvallására taoista árnyékot vető beállításáért a méregbe guruló Hszüan-cung letépi fejéről mandarin fővegét és copfjánál fogva kihurcoltatja a százötvenedik külső udvar sötétjében nyüzsgő patkányok közé. Nem így történt. A főveg letépéséről és a patkányok közé való kihurcolásról szóló korabeli feljegyzések hiányára alapozva feltételezésemet kimutattam, hogy a paradoxonokat kedvelő, kifinomult Hszüan-cung nem bánta a Li-Si-min féle leszármazást és a vele járó skizofrén tudatot. Láthatóan erre a tanulságra számított H'u is, sajnos türelemben messze a császár mögött maradva. Egyszerűen kidobott a tanszékről a pedellussal és ordított utánam, hogy reméli, konfuciusi méltóságot megbecstelenítő történészi szélhámosságom patkányok martaléka lesz. Tátott szájjal, felkunkorított nyelvvel, előre görbülő metszőfogakkal és kidülledő szemmel bömbölt, mint a szentély bejáratát őrző oroszlánok, és látszott, hogy csak erre a pillanatra várt. Taoista elfogultságon akart rajta kapni. A fogas történészi kérdés csupán csalétkül szolgált, hogy az elvi verembe fiatalos elvakultsággal belezuhanjak. Meglepő-e, hogy többé tömjénrudacsát professzoromnak nem gyűjtöttem? Inkább a taoizmusban mélyedtem el, ha már ilyen kíméletlenül megvádolt vele.

Jogom volt hozzá, hiszen nálunk az egyetemen egyáltalán nem törvénytelen a taoizmus tanulmányozása. Efféle tilalom pusztán H'u parancsuralmi agyából pattanhatott ki. Ő maga viszont jól tudta, jogilag mennyire támadható az általa kötelezővé tett konfuciusi tanok monopóliuma, a képmutatással és megalkuvással elegy talpnyalás, tudta, hogy a minisztériummal és a szakszervezettel egyaránt meggyűlne a baja, ha taoista hierarchia-ellenességemmel a hierarchiához járulnék panaszra. Gyakorlott konfuciánusként a szakértelmemet vette célba, melyet jó előre támadhatóvá tett szakdolgozatom végérvényesen meg nem oldható témájával. A beláthatatlan időben hézagosan ellenőrizhető relikviákkal nem volt nehéz kötözködni.

Először csak egy szépséghibás, különlegesen tekintélytisztelő, általam figyelemre nem méltatott hallgatónőt bujtatott fel, hogy a kínai hatóságok iránti jóindulatból létesített szegyeنتáblán saját nevével jegyezzen egy gúnyiratot, melyet voltaképpen ő, H'u fogalmazott. Az epés írás azt sugalmazta, hogy Wu karrierizmusból tárta fel Li-Si-min kacérkodását a Lao-cére visszavezetett családfával, azért, hogy ezzel perverz örömet szerezve a második gyermekkorát élő agg Hszüan-cungnak, tőle rögtön megkapja vizsgabiztosi kinevezését, mégpedig a hatalmas tekintélyű történész, Liu-Cse-ki utódjaként. A hallgatónő álarcába bújt H'u szerint az akarnok Wu képes volt mágikus vonatkozást beleszőni a képtelen családfa indoklásába, nevezetesen, hogy Li-Si-min fekete lakktükrének segítségével naponta kapcsolatban állt a taoizmus őseivel – »miközben szolgálóla-

nyai köríves szemöldökét festették, ő, a tükörben ellenőrizve őket, Lao-cét látta, aki tenyerébe ideogrammákat rajzolva napi jótanácsokat sugárzott a múltból a mának«, idézte rosszállóan Wu krónikájának kétes másolatát az én ellenségesen álneves mesterem.

Azonban a gúnyirat nyomtalanul eltűnt, nem sokkal azután, hogy én is elolvastam. H'u akkor úgy döntött, konfuciánusi építményét nem teszi ki a véletlen szeszélyének. Teljes tudósi tekintélyét bevetve, roppant jegyzetapparátussal elkezdett dolgozni egy monográfián, amelyről nem gondolta, hogy utolsó munkája lesz. Azt óhajtotta kimutatni, hogy a taoista varázstükörben Li-Si-min, ha egyáltalán látott valakit vagy valamit, az nem Lao-ce volt, hanem az a sárkány-dereglyékből és főnixbárkákból összesereglett vízi had lehetett, amelynek élén bambusz emelvényéről a saját apja tetemén trónra hágó Szuj-dinasztiabeli Jang-ti (611-614) császár intett fölényesen az apját trónjáról csak élve letaszító Li-Si-minnek. Révetegen vonultak a gályák, citerák és cintányérok, bársonnyal borított üstdobok kíséretében, időnként zenekarostul és udvaroncstól tömjénfüstbe veszve. Amikor nem intett Li-Si-minnek, Jang-ti lopva egy levágott karra figyelt, mely a víz színére fel-fellebegve jelzett neki. Hogy mit intett, azt Li-Si-min nem tudhatta, csak azt érezte Wu szerint, hogy Jang-ti intése szinte ellenállhatatlan."

*

Mintha az intés őt is érintené, T'u itt félbeszakította a nekrológot és nagy sarcsattogással elgyalogolt H'u-hoz. Valami ördög bújt belé. Meg akarta kérdezni a monográfia szerzőjétől, milyen alapon mondatja Wuval, hogy Li-Si-min valósággal bődült Jang-ti intése után, holott Wut épp azzal vádolja, hogy számításból ad Li-Si-min kezébe egy taoista varázstükröt, amelyben maga Lao-ce látszik és int. H'u fülében ez a kérdés galád kihívásnak hangzott volna, annál is inkább, mert kiadója T'ura bízta könyvének szaklektorálását. De kivételesen az ördög melléfogott: a taoista elhajló, anarchista T'u nem találta otthon konfuciánus mesterét. H'u történetesen az újság főszerkesztőjével tárgyalt, aki minden eshetőségre készen felkérte, írjon T'uról előzetes nekrológot. H'u diplomatikusan szabódott, hogy a nekrológ nem az ő műfaja, meg hogy ő kétszer olyan idős, kétszer inkább esélyes, hogy előbb hal meg. A főszerkesztő viszont azzal érvelt, hogy az élet alig kifürkészhető útvesztőjében működő óriás lutri nem az ész ki-elégítésére dolgozik: bármelyiküket elviheti földrengés vagy kisebb rendetlenség, a rend túlzott tisztelete is, merénylet, kilyukadt atomerőmű, hajótörés, jeges járda, egyszerű félrenyelés, AIDS-szel fertőzött szűnyogcsípés, rendőrök és kábítószercsempészek tűzharca, állványzatról lezuhanó malterosláda, lórúgás, jegeső, villámcsapás, állatkertből kicsúszó óriáskígyó, ámokfutó, romlott hentesáru, orvosi kezelés vagy lázálomban torokra csavarodó lepedő. Főleg az a laposan odacsúsztatott megjegyzés ingatta meg H'u ellenállását, hogy ő, a tanár, nem akar tudomást szerezni volt tanítványa elhunytáról, nyilván azért, mert e tanítvány igen gyorsan függetlenítette magát, semmi bevéve mestere tanait.

Miközben H'u elvállalta a nekrológot, T'u visszabaktatott erdei barlangjába,

ahol az utóbbi években lakott és dolgozott. Útközben belegondolt abba, hogy voltaképpen egy halott ember emlékezetét dolgozza ki, és ebben a szellemben ült neki kéregasztalánál a lényeg megfogalmazásának.

*

„Szavahihető volt-e Wu? H’u az olvasóra bízta a feleletet. Ez utóbbi dolgát csupán megkönnyítette a mandarin történész nagy köpönyegforgatásának felidézésével. H’u előadásában Wu először otthagyta Hszüan-cung császárt a lázadó féltörök An-Lu-sanhoz (755) szegődve, akitől stallumot remélt; részt vett Csang-an kifosztásában; eunuchkórusnak írt kantátát barbár lovasság magasztalására; személyes tulajdonába vette a császár kedvenc rinocéroszát, és helyére az istállóba bekölttette vetélytársát, G’ut; lefestett selyemre egy eksztatikus lovat, mondván, ez magánkívül várja, hogy An-Lu-san (kinek tonnás hordóhasa földig lógott!) hátára vegye; aztán W’u éppen ezzel a festménnyel próbálta visszaédesgetni magát a dinasztia helyreállító Szu-Csonghoz, mondván, ha a ló nem lenne kipányvázva, elvágtatna a hegyek közötti úton a hegyek mögötti semmibe, ha arra gondol, hogy a döher An-Lu-sant kell cipelnie, jóllehet ilyen feladat egy elefántra vagy a már említett rinocéroszra tartozik. Összefoglalásában H’u mérsékelt jóindulattal felvetette a kérdést, meglepő-e, ha ez a gátlástalan történész hátralevő éveit az udvarból száműzve, csavargással, részegeskedéssel, társadalomellenes útkereséssel töltötte?

E kérdés mellé több más kérdés kívánczik. Vajon nem követelte volna meg a konfuciánus erény, hogy H’u személyesen járjon utána Wu merész állításainak és zaklatott életének? Valamint maga az igazgatói állás, melyet H’u a Kelet-Ázsiai Intézetben betöltött, nem tette volna vajon szükségessé, hogy konfuciánus professzorom legalább egyszer elfáradjon a sziangi ásatásokhoz? Elég volt-e az elméleti éleslátásra és a helyes útra fáradhatatlanul törekvő kínai Tudományos Akadémia jelszavait látogatóinak mindig nagy tisztelettel idéznie és valamennyi munkáját, különnyomatait is beleszámítva, a főtítkárnak elküldenie két példányban, arra az esetre, ha az egyik elveszne? Nem azért maradt-e távol temetéséről a hivatalos küldöttség, mert Pekingben a postai késedelmek miatt úgy ismerték, mint aki két héttel rendszeresen eltér az időszerű úttól? Bár Kína nem gyászolja, és neki magának útja egyre szűkebb nyilvánossághoz vezetett, meggyőződéses tudósunk, egyetlen konfuciánus honfitársunk belénk vésődött emlékét fájdalmasan őrizzuk.”

*

T’u feladta a nekrológot, de a honoráriumot már nem tudta felvenni. Gondolataiba mélyedve kúszott vissza a falusi postáról, és nem ügyelt eléggé a barlang bejáratához vezető keskeny tőzegösvényen, melynek alapját csupán indák és gyökerek képezték. Az út, amelyet a maga és a sinológia számára megigazítónak tartott, beomlott alatta, ő pedig idő előtt dirib-darabkákra zúzódtott a festői szakadék szikláin.

Halálhírével együtt szerencsére a H’unál megrendelt nekrológja is befutott

azon melegében. Az előrelátó főszerkesztőnek nem volt miért zavarba jönnie. T'u teteme ki sem hűlt, a redakció mindhárom tagja máris olvashatta a leghitelesebb forrásból érkezett megemlékezést.

*

„T'u elhunytát gyászolják a kínai szellemiség őszinte barátai, akik a temetésen körbeállták a sírt. Szekták, tudós társaságok, kiadók, médiák, bölcsészkarok, koldulórendek, még remetek is képviseltették magukat; csupán a kínai hivatalosok hiányoztak az alkalomhoz illő közönségből. Pedig T'u egész életét a kínai hagyományok kutatásának és időszerűsítésének szentelte, a haladó hagyományoknak egyik legkiválóbb szakértője hírében állt. Ebben a csodálatosan gazdag univerzumban persze megvolt a maga választott tartománya, rádióban, tévében ennek kincseit magasztalta, mindazonáltal sosem akarta sem üldözni, sem kiirtani a szomszéd tartományok lakosságát. Egyik legtürelmesebb hallgatóm volt az egyetemen: ha bántották, nem vágott vissza, ha nem bántották, akkor sem panaszkodott, társai nem is tartották egészen ebbe a világba valónak. Feltehetően a túlvilággal való elmélyült kapcsolata miatt tévelyedett el gyakran a történetírás arkánumban.

Igaz, kiváló képességei miatt szakdolgozat-íráshoz nehéz feladatot bíztam rá. Azt a képet kellett jellemeznie, amit a Hszüan-cung császár szolgálatában álló mandarin-történész, az elvtelen Wu, az őt megelőző évszázadban uralkodó Li-Si-min császárról, a T'ang-dinasztia élénk fantáziájú és keménykezű alapítójáról kialakított. T'u leleményesen oldotta meg a problémát. Tárgyilagosnak nevezte Wu beállítását. Nem Li-Si-minhez, a modellhez viszonyítva – hiszen T'u a XX. sz. végén, ezerháromszáz év távolából még kevesebbet tudhatott Li-Si-minről, mint Wu, aki a császárnál csupán egy századdal élt később –, hanem arra hivatkozva, hogy a mandarin-történésznek sikerült tárgyilagосként beállítania jellemzését mind Hszüan-cung császár, mind a trónbitorló An-Lu-San szemében. Tudvalevőleg a császár Liu-Cse-ki utódjaként vizsgabiztosnak nevezte ki Wut, An-Lu-san pedig megengedte neki, hogy történész ellenfelét, G'ut (aki Li-Si-min Lao-ce-i leszármazását porhinto eredetmondának minősítette) bekösse az elkötött császári rinocérosz istállójába.

Csak kiváló jegyet adhattam erre a szakdolgozatra, mert a tehetséges kezdőt bátorítani kell, még akkor is, ha első művében kifejtett nézetei nem a legszilárdabban megalapozottak. T'u ugyanis fel sem vetette a kérdést, vajon az ellenfél, G'u nézeteivel miért bántak oly mostohán a hatalmasok, hogy a végén még testét is megalázták – legalábbis hagyták, hogy mandarin vetélytársa megalázza. Az pedig egyenesen elfogultság jele, hogy T'u a mandarin-történész mellé állt, hiszen ugyanúgy állhatott volna G'u mellé, a hajdani kényurak nem állhattak volna bosszút rajta. Ha történelmi bizonyosság nem állt a döntés mögött, akkor valami más állt. Nem nő, legalábbis közvetlenül nem nő. Egyrészt azért, mert T'u férfiasan megnyerő, sőt vonzó külseje ellenére nővel nem mutatkozott (az igazat megvallva, férfival sem), másrészt pedig azért, mert még ha mutatkozott volna is nővel, olyan nő nincsen, akinek fontos lenne vagy különösebben érdekében állna, hogy T'ut G'u mellől Wu pártjára állítsa. Vagyis T'u részrehajlását

inkább személyes érzékenysége magyarázza valami iránt, ami Wu munkásságában vagy életének alakulásában megkapta. Mondhatni, ebben a mandarin-történészben T'u magára ismert, és ő, a közismerten magányos hamarosan mintaképe társaságába szegődött, ebben szinte tüntetően mutatkozott. Mivel T'u és én közöttem csupán tanár-diák kapcsolat alakult ki, s én a diákjaim magánvéleményét sosem firtattam, nemigen tudtam arról, hogy T'unak azelőtt lettek volna taoista előítéletei. Mindenesetre, ha voltak, akkor azért hatott rá ellenállhatatlanul a mandarin-történész személyisége, ha pedig nem voltak, akkor a mandarin-történész taoista maszlagától szédült rá az ő útjára, amely alaposan eltekergett az enyémtől. T'u nem érte be azzal, hogy mellém egy második mestert választott; azontúl egyetlen mesterének a mandarin-történészt tekintette.

Igy állt elő az a tudománytalan helyzet, amelyben a jelölt önnön mesterét választja tanulmánya tárgyának. Ha T'u rólam akar doktori értekezést írni, természetesen elutasítottam volna, és ugyanezzel a megfontolással vétőztam meg azt a szándékát, hogy Wuból disszertáljon. Más kínai témavezető nem lévén, T'u magára hagyatkozva dolgozott a T'ang-kori első T'ang-szakértőn, aki szerint a magát Lao-cére visszaszámraztató Li-Si-min taoista amulett-tükrében naponta eszmecserét folytatott a taoizmus alapítójával. Meglepő-e, ha a feszült tanulmányozás során T'unak hamarosan az a képzele támadt, Lao-cével voltaképpen ő maga folytat meghitt és közvetlen eszmecserét? E kommunikáció eredményeként ő, a társtalan T'u úgy vélte, lélekben visszavándorol Hszüang-cung császár korába, s ott feltámad Wu-ban, a mandarin-történészben, aki gondolatban annyira azonosította magát Li-Si-min császárral, hogy ő is látni vélte Lao-cét, a taoizmus szóba öntőjét. Amióta a magányos T'u ilyen társaságba keveredett, nemigen lehetett tudni, ki látja voltaképpen Lao-cét és annak, aki látja, Lao-ce mit mutat. Ha egyáltalán mutat bármi egyebet, mint magát az utat.

Az állandó odafigyelés hatására T'u maga is hajlamos volt osztani Li-Si-min látomását, amely a mandarin-történész szerint, az időjárás változásától függően napról napra új útmutatást nyújtott, de elfogultságára nem ez volt a legjellemzőbb. Elhallgatta az amulett-tükrök jellegét: vagyis hogy egyik oldalukon az utat, amelyen a tükröt néző éppen halad, másik oldalukon pedig azt az utat, amelyikre – többnyire oktalanul – vágyakozik. Több tanulmányt szentelt a mandarin-történész selyemre vetett feljegyzéseinek. Valamennyit azzal a szándékkal, hogy állításait megerősítse és egyértelműségüket hangsúlyozza. Teljes erejével csimpaszkodott a képzelet szülte családfa ágaiba, feledve azt is, hogy a történelmi helyzetek különbözősége miatt Lao-ce nem mutathatta ugyanazt Li-Si-minnek a VII. században, a mandarin-történésznek a VIII. században és T'unak a XX.-ban. T'unak például, mikor abban az illúzióban ringatta magát, hogy Wu és Li-Si-min háta mögül ő is belepisloghat a varázstükörbe és láthatja az útmutató kart, ez a kar nyilván engem mutatott (amint egyedül ülök egyetemi fogadósobámban) és a tőlem távolodó, biztos hanyatláshoz vezető utat. Persze ezt egy szóval sem említette, és ha netalán én felhánytorgattam volna, tüstént féltékenység gyanújába keveredem. Viszont a tükör hátsó oldalán látható vágyképet erkölcsi kötelességem volt a nyilvánosság elé tárni.

El kellett mennem Sziangba, ahol a mandarin-történész magánhasználatra készült jegyzeteinek négyszáz évvel később készült másolatát őrzik, s ezen a do-

kumentumon rögtön meg is találtam azt, amit kerestem, és amire T'u szándékosan fátyolt borított. A rendkívül gondos kalligráfia szűkszavúan, de félreérthetetlenül leírja, hogy Li-Si-min mit látott a tükör vágy oldalán. Felidézi először a Lo-yangból jelképesen Lo-yinbe vezető csatornát, majd a káprázatos hajóhadat, a sárkánybárkákat, a főnixdereglyéket, a többemeletes vízipalotákat, a denevérekkel, őrző kanmajmokkal, duplafogsorú oroszlanokkal díszített puskaporos naszádokat, élükön a császári háromárbocost, melynek bambusz emelvényéről a Szuj-dinasztia utolsó uralkodója, az apja tetemén trónra hágó Jang-ti császár hívta maga után kihívó karmozdulattal Li-Si-min császárt a provinciák hivatalnokainak ellenőrzésével egybekötött, birodalmi diadalútra. Végül megemlít egy levágott kart, mely a megbolygatott békalencsék közül fel-felbukkant, mely a terjengő tömjénfüst ellenére a citera- és cintányér-kísérettel vonuló armadáról ugyanolyan jól látszott, mint a tükör fonákjában, s amely nem lehetett más, mint Lao-ce karja jelképesen tehetetlenségre ítélve a hamis célok felé csábító Jang-ti császár karja által. A szöveg azt sem zárja ki, hogy a víz színére lebegő kar voltaképpen a tükör másik oldaláról nyúlt át, nem is volt levágva, csak a hozzátartozó testet – vélhetően Lao-ce girhes alakját – nem lehetett látni. Továbbá az is elképzelhető, hogy Lao-ce átnyúlása a saját maga által létrehozott tükörrendszeren anarchikus taoista beintést jelentett a fegyelmezett konfuciánus hierarchia ellen, beleértve azt az olvasót, aki az alkímia fényei helyett a hivatalok észszerűségében keresi az élet értelmét.

Sorra vettem ekkor a jelenet feltételezhető hatását. Li-Si-minben nyilván énhasadásos tüneteket váltott ki, elvégre ő, noha mitomániából Lao-cét ükapjának hirdette, konfuciánus tiszteletet követelt maga iránt alattvalóitól. Wu taoista meggyőződése miatt persze örült, hogy Lao-ce nem hagyja magát, viszont ezt nem fedhette fel Hszüan-cungnak, akinek hatalma ugyanúgy a konfuciánus hierarchiára épült, mint Li-Si-miné, úgyhogy a „hamis vágyképnek” szentelt részt titkosítania kellett. Erről a titkosított szövegről készült négy évszázaddal később másolat, mely azonban nem jutott T'u tudomására, mivel ő sosem vette magának a fáradságot, hogy elmenjen Sziangba. Legalábbis egy ideig ezt gondoltam. Később felébredt bennem a gyanú, hogy T'u valami kósza amerikai fordításban mégis hozzáfért az álságos vágy-látomáshoz. Miért hallgatta el, ha örült neki? Nyilván, mert tudta, hogy én nem örülök. Ha ugyanis kimutatja, hogy örül annak, aminek én nem örülök, akkor nyílt ellenséggemmé válik. Lelki szememmel láttam, mint ötvöződik benne egybe a taoista anarchizmus és a konfuciánus karrierizmus. Az ilyen emberek nem csak vágyakoznak főnökük pozíciójára; gátlástalanul ki is túrják onnan. Talán már csak azon habozott, hogy Yang császár vagy Li-Si-min császár trónra lépésének módszerét alkalmazza. Meg kellett előzőnöm.

Fel kellett nyilvánosan fednem Wu, a mandarin-történész közönségsikerének titkát. Hadd lássa mindenki, kit is választott T'u példaképül. Először csak kisebb, egy-másfél íves tanulmányra gondoltam, amelyben G'u, a vetélytárs történész titkos feljegyzéseiről aránylag hamar, csupán halála után kétszázötven évvel készült másolatra támaszkodva azt mutatom ki, hogy Wu Li-Si-minre vonatkozó mágikus adataira Hszüan-cung császár fütyült, illetve csupán szórazózkodó képzelgésnek tartotta őket, amelyek a T'ang-dinasztia nagyságát illető-

en se nem osztanak, se nem szoroznak. Ezekről teljesen függetlenül, pontosabban Jang-kvei-fej császárnő unszolására nevezte ki vizsgabiztosnak. A szépséges Jang-kvei-fej (aki az öregedő s a nemi élvezetekre csupán legyintő Hszüan-cung számára dekoráció volt a palotában) azért pártolta a mandarin-történészt, mivel ő éjszakánként a hárembe surranva a császárnő nappal merev díszítőelemeit hosszú órákra kéjtől vonagló gömbölyűségekkel varázsolta. A vizsgabiztosi kinevezés azért is kielégítő volt, mert az állást nem G'u kapta meg, a moralizáló vetélytárs.

Wu sosem hagyta volna el az udvart, ahol kalligrafikus ecsetkezelését minden szempontból jutalmazták, ha az áruló An-Lu-san nem rabolja el. Az irdatlan féltörök mindenkinél jobban kedvelte a legnehezebb vizsgákat játszva letévő, mandarin ecsetkezelőket. Két barbár martalóccal G'ut is feltuszkoltatta egy bivalyos társzekerre, G'u azonban egyetlen lázadó ecsetjét nem volt hajlandó kezébe venni, ellentétben Wu-val, akiben felülkerekedett a pedagógusi hajlandóság, és új, pallérozatlan társait készséggel kalauzolta a magasabb írásművészetbe, legalábbis amikor nem kellett a szó szoros értelmében An-Lu-san rendelkezésére állnia. G'u szent felháborodásában a gerinctelen vetélytársat lehímkurvázta: ezért lett bekötve Hszüan-cung császár kedvenc rinocéroszának istállójába.

A perverz, féltörök párttűtő még arra is kényszerítette G'ut, hogy legyen kedvére a pázrástól régóta eltiltott állatnak, sőt a maga másfél mázsájával a mandarin-történész – számára – ingerlő hátára mászva mutatta a bumfordi orrszarvúnak, mit lehet G'uvall cselekednie. Némi idő telt el, amíg az orrszarvú felfogta a tornamutatványba csomagolt üzenetet. Ezalatt a mandarin-történésznek, akinek ordítania nem volt szabad, valamiképpen ki kellett fejeznie magát, nehogy elájuljon. Ekkor festette, legalább is G'u szerint, azt a kipányvázott lovat, amelyet a kínai festészetben mindmáig a kétértelmű sugallatosság remekműveként emlegetnek, mivel ez a magánkívül kapálódzó ló egyszerre domborítja ki a maga hátsó jellegét és azt a vágyát, hogy lovas nélkül vágtagasson el a hegyekbe vivő úton a hegyek mögötti Lo-Yinbe.

Feltáró nyomozásomnak ez a felvilágosítás kölcsönözte második értelmét. Az olvasó számára ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy a mandarin-történész példaképének értékeléséhez hozzá kell tenni azt a roppant fordulatot, amelyet ennek a lónak a megfestésével a kínai festészet hagyományos felfogásának értelmezésében kiváltott. Mert mit is követelt a másfél évszázaddal régebben Szie-Ho által pontokba szedett tapasztalat, különösen ennek harmadik paragrafusa? Jing wu sziang hing: a kép formája tükrözze híven az ábrázolás tárgyát. Általános vélemény szerint ez a tárgy a látható külvilágban helyezkedett el. Vagyis ha egy művész lovat festett, a képen megjelenített formának a megszólalásig hasonlítani kellett a művész szeme láttára legelésző vagy ügető paripához. Igen ám, csak hogy Wu, kinek hátán a perverz An-Lu-san élvezett, híressé váló lovának festése közben egyáltalán nem azt a lovat, hanem Hszüan-cung császár kedvenc rinocéroszát látta, amint ez alsó ajkát élvetegen lógatva, roppant bütykű lábát G'u vállán felpolcolva, pajzán malacvisongással és bőrpáncéljának súroló mozgásával a moralizáló vetélytársat magáévá teszi. Az idegrohamos paripa mégis olyan élethűre sikerült, olyan delejes feszültséget sugárzott, annyira megfelelt minden rajzra, színre és kompozícióra vonatkozó előírásnak, és annyira

tiszteletben tartotta a régi nagy mesterek példáját, hogy senkinek nem szúr szemet az ábrázolásnak ez a forradalma, ha nem kerül napvilágra G'u kikezdzhetetlen tanúskodása. G'u ugyanis kárvallottként nyilatkozott és esztétikai újítás helyett erkölcsi árulást emlegetett. Azt kárhoztatta, hogy a mandarin-történész nem hajlandó ábrázolni a szeme láttára lezajlott jelenetet. „Falból” festette oda a lovat, így panaszkodott a maga mandarin zsargonjában G'u, aki keservesen feljegyezte azt is, hogy a szokatlan terhelés miatt gyógyíthatatlan csípőficamot kapott. Szenvedéseiben nem vigasztalta az sem, hogy An-Lu-san törökösen nyers unszolásától és másfél mázsás rápetyhüdéseitől vetélytársa gerinchen és combcsontban szintén életre szólóan kacsksa maradt.

Olyan izgalmasra sikeredett a feltárás, olyan érzékletesre dolgoztam ki a történelmi hátteret és az előterükben játszódó hírhedt eseményeket, hogy a rövid leleplező tanulmányból lábjegyzetektől és bizonyító utalásoktól hemzseggő, vas-kos monográfia lett, melynek kiadása a szűkös akadémiai költségvetés miatt nem ígérkezett egyszerűnek. Előbb-utóbb azonban a jövődő olvasó csak nem maradt volna kétségben afelől, hogy T'u milyen hátsó gondolatoktól indítatva hallgatta el az amulett-tükör vágylátomását. Legalábbis a jövődő olvasó megtudhatott volna mindent, ha a kiadó nem éppen T'ut kéri fel kéziratom lektorálására. Olyan fejletlenek nálunk a kínai stúdiók, olyan kevés a szakértő, hogy T'un kívül senki más nem lett volna képes felmérni munkám jelentőségét.

T'u roppant, bár sajátos tudása és vonzó, noha társtalan életvitele közismert. Azt is tudja mindenki, hogy konfuciánus szempontból milyen lesújtó véleményt lehetne mondani a természet ölen burjánzó erudícióról, ezért inkább csak a tényeket említem. Mindenekelőtt azonban azt jegyzem meg, hogy bármikor hajlandó lettem volna szellemének – visszatérése esetén – helyet biztosítani a tanszéken: ezért építtettem mellékhelyiséget mozgássérülteknek. Másnak nem is építtethettem volna, hiszen hazánk kisszámú sinológusa közül egyedül T'u választott magának hajdanvolt és kacsksa mestert, és egyedül ő azonosult olyan önfeláldozóan ezzel a hetedik századi mandarin-történésszel, hogy utóbb csupán mankóval tudta előhurcolni kicsavarodott csípőjét a horhosból, ahol eszményképének irányítása alatt munkálkodott. Rég volt, amikor T'u a mandarin-történész háta mögöl azt nézte, hogyan int tükörből a bambusztrónon ülő, apagyilkos Jang-ti császár a testvérölő Li-Si-minnek. Akkoriban a jelenet hatására s a jelenetre persze a hallgatás selyemfátylát borítva T'u be is hatolt a tanszékre azzal a szándékkal, amelytől komolyan tartottam és amelynek kivédésére előszobámban a Sziangból hozott amulett-tükröt elhelyeztem. Mikor T'u ebben magát a merénylő úton meglátta, kénytelen volt magába szállni. Nagy, ziháló sóhajjal feladta legott tanszékbitorló szándékát. A tükröt viszont elvitte, hogy a továbbiakban Lao-ce mutassa neki az utat. És Lao-ce mutatta a tőle megszokott, ősi módon. Karjelére T'u a mandarin történész személyének és munkásságának evilági célkitűzéseivel többé nem törődve a túlvilági vonatkozásaira szakosodott; ebből a szempontból közelítette meg mindazt a tudást, amit Hszüan-cung, Li-Si-min, Jang-ti, továbbá Lao-ce egymással közlekedő idősíkjaiból agyrémekhez amúgy is vonzódo elméjében felhalmozni képes volt. Magától értetődően ez az elme az én bizonyított adatokra alapozott kutatásaimmal szemben érdektelennek, zártnak, lektori tevékenységében pedig mereven ellenségesnek mutat-

kozott. Kedvezőtlen véleménye meggátolta könyvem megjelenését, más szóval, s ez itt a lényeg, Wu halhatatlanságának örven T'u önnön halhatatlanságát iparkodott előmozdítani.

Már életében. E célból gurunak szegődött. Évente kétszer-háromszor a televízióban is megjelent bambusztrónusán, amúgy retkesen, a barlangjaikban szappan nélkül megigazuló taoisták módján, és a hozzátetkesedni vágyó tanítványok körében nézegette a sziangi lakktükröt. Azt hirdette, Lao-ce mutatja ebben az utat a halhatatlansághoz, amely egy higanytó közepéből kiálló kis lapis lazuli szigeten lelhető fel végérvényesen. Csakhogy erre a szigetekre T'u nem jutott el sem életében, sem halála után, holott kereste az odavezető utat nádasokban, erdőkben, mocsarakban. Azt mondják, utolsó éveiben gilisztát és cserebogarat ebédelt, mikor a városi szerkesztőségeknek hozott ezoterikus anyagot, akkor is éppen, amikor a rólam írandó nekrológot elvállalta.

Azt reméltem, fiatalabb lévén túl fog élni engem. Vajon azért lépett át ilyen gyorsan az enyészetbe, mert rádöbbsent, hogy Lao-ce félrevezette? Bizonyára találunk majd hagyatékában panaszosan idevágó ideogrammákat. A korlátlanul burjánzó természet az ember legveszélyesebb ellensége. Kifürkészhetetlen. Azt sem értette senki a szakmában, hogy miért nem omlott be már hamarabb a fecskéfészeknél nem szilárdabb tőzegösvény, melyet összetévesztett a sima Nagy Úttal, s amely, fájdalom, Kínába nem vezette el. Mennyivel megalapozottabb lett volna lektori jelentése Wu-monográfiámról, ha legalább egyszer legöngyölíti a sziangi selyemtekerceset. És milyen kár, hogy sem e jelentéshez, sem egyéb fogalmazványaihoz sosem kérte ki a kínai kollégák avatott véleményét! Bele kell nyugodnunk, hogy a kínai tudományosság szemében T'u igazából a nemléte szenderült. Ez a nemléte tölt el bennünket mélységes szomorúsággal, ezért gyászoljuk megrendülve a kínai szellemiség leleményes bűvárának, egyetlen taoista honfitársunknak túl korai elvesztését."

*

Ceruzával firkantva ott állt még a tussal írt nekrológ alján: „Nemléte örökké élni fog.” Mikor a szerkesztőség tagjai elolvasták, ziháló sóhajjal egyhangúan lemondtak közléséről. „Ki a fenét érdekel két elsárgult ember kapcsolata!” – tört ki a főszerkesztő, és a két segédszerkesztő ingerülten morgott: „Botrányosak. Lo-yinben is egymás szemét vájnak.” Úgy döntöttek, meg nem írtnak tekintik a vakvágányra tolt könyvet, mélyen hallgatnak a benne zajló és körülötte homályosan érvényesülő alsó kínai madárfogásokról. Csupán tömör, névvel nem jegyzett kommentárt csatolnak a gyászshírhez a következő, általánosabb nemzeti szempontok szerint:

T'u temetésén egyetlen kínai diplomata sem jelent meg. Önmagában is elszomorító a nálunk oly neves sinológus elhunytja; kétszeresen elszomorító a halott poraitól megvont végtisztesség. Helyes úton járunk-e, ha országunk sem képviselteti magát a sírnál, amelybe alkalomadtán a mi nyelvünk egyetlen kínai szakértőjét hantolják el Pekingben?

Nem, nem járunk helyes úton. Még akkor sem járnánk, ha nyelvünk kínai szakértője T'unak csak a kisujjáig érne fel. Helyes úton akkor járunk, ha proto-

kollárisan is bátorítjuk a másfél milliárd kínait a mi nyelvünk tanulmányozására. Mutassuk nekik, hogy törődünk velük. Ekkora tömegben a legborúlátóbb becslés szerint is kell lennie lángésznek. Lángeszeknek. Ahogyan volt, voltak a múltban is. Velünk pedig lángész még sohasem foglalkozott. Talán az első kínai lesz. Vajon konfuciánus-e, vagy taoista?

Nem mindegy, hogy ki néz bennünket és hogyan. És nem mindegy, hogy milyenek látjuk azt, aki néz bennünket. És az se mindegy, hogy mivé leszünk, ha nem úgy néz bennünket, aki néz, ahogyan szeretnénk. Tudjuk, T'u milyen biztatóan tekintett a hazai sinológiára, azt is tudjuk, csodálattól elfogult tekintetével, hogyan csüngött Lao-cén. Ha minket a múltból legalább Lao-ce méltónak tartana egy pillantásra, T'u élete megigazulna, számunkra pedig Kína varázstükröként villogtatná roppant méreteit. Gyászoljuk T'ut és köszönjük neki, hogy elvezetett Hozzá, aki magát az Utat mutatja.

Újságírók mindig is szerették játszani az útmutató szerepét, ez a három pedig repesett az örömtől, hogy sikerült ilyen tömören s aránylag gyorsan megmutatni. Olyan olvasóknak is érezték magukat, akik helyre képesek tolni a szerzők balfogásait. Áldomást akartak erre inni. Ki sem szellőztettek, siettek le a kávéházba. De az már bezárt. Némi ácsorgás után a sötét kirakat előtt, a három hosszú esőkabátos férfi nekieredt a nyirkos éjszakának. Alig láthatóan és mégis súlyosan felhőhegyek emelkedtek a háztetők fölé. Viszont a nagyvárosi üresség feketére lakkozott tükrében mindhárman tisztán kivettek egy cingár, sárga kart. Mögötte, halványabban, maga Lao-ce is megjelent hórihorgasan, és kérlelhetetlenül intett nekik. Nem tudták követni, csak álltak és hüledeztek. Erre az agg mester kaszálo, nagy karjával még egyszer intett nekik, de ezúttal *be*. Ott helyben nem is merték egymásnak megvallani, hogy személyesen magukra vették mindnyájan, s így Kína üzenetét még vonzóbbnak, még hajmeresztőbbnek érezték.

DOB AI PÉTER

Dunántúli Vasvármegyei magyar pannon nemesasszony, D.T.J.

késő-rokokó, romantikus-melankolikus styl-jében

Hogy
Elvirágozol
Te is,
Jámbor Juditja
Dolgos Dukának,
Heves, lázas leányságod
Letűnt régen az időkben,
Most már nyavalyák asszonyságosban is
Kikezdenek.
Klavírodon alig játszol.
Nem olvasod, csak portól óvod
Szépre köttetett könyveidet.
S a Rába partokat, 'hol annyi az ezüstlő füzes,
Hol sűrű nádasok sutognak régi meséket,
Fel mind ritkábban keresed.
Csak kúriádban sétálsz, mintha viselnél lábadon lánczot.
Hol vagytok, nagyságos Helikon-ünnepek?
Tüntetek hová, fényes füredi bálók?
Hajdani merész, „szoros” tánczok,
Forogva, lejtve virradatig,
'Mikor a Balaton tükre fölfényesedik,
'Mikor a tetszhalott víz
Arany sugarakkal játszik,
'Mikor megtérnek az éjszakai bárkák,
'Mikor kisiklik a révből az első lampionos,
Úri sajka, mulatni tovább a tavon...
És kacagni... ugyan min? olyan nagyon...
Okára sok nevetésnek már nem emlékezem.
Ugyanbár van kertésszem,
Van nem egy hű cselédem,
Kertemet mégis magam tartom rendben,
Elnézem a sok közeli virágot,
Mintha a távoli ifjúságot.
És olykor a heves hajadonságot,
A sok keszthelyi fársángot
És azt a régen elmulatott tánczot:
Megkönnyezem.

„Most mondd a neved...”*

1995 decemberében egy, a hatvanas évei közepén járó férfi halad a Keleti pályaudvar pénztáraihoz vezető aluljáróban. Térdig érő irhabundát, ellenzős kordbársony sapkát visel, olyan holmikat, amelyeket az őrizget, aki okkal ragaszkodik viseltes holmikhöz, akárcsak a vállra akasztható sokcipzáras táskájához. Az aluljáró lépcsőjén egy pillantást vet a Rákóczi út irányába. A 67-es villamos végállomásának helye ugyanott van, ahol gyermekkorában, de a Baross-szobrot már régen a Posta mellé, az egykori Capitol mozihoz helyezték át. A szemerkélő esőben maga előtt látja a régi mozi patkószerű előcsarnokát, kétoldalt a pénztárak, a puhán nyíló-csukódó üvegezett csapóajtók; főképpen az ülések lila bársonyát látja, hiszen a lila szín akkoriban a mozikban különleges volt, a Capitolban a zártszék is 1 pengőbe került, a bátyjával ritkán jártak oda, a törzsmozi a Szent Domonkos-templommal szemben lévő Glória volt, ahol már negyven-ötven fillérért lehetett jegyet váltani.

Egy pillantást vet a párában úszó Rákóczi útra. Jól láthatók a Baross térhez közeli házak, a nagyszülők lakásának második emeleti erkélye, a hajdani Filléres áruház, amelynek a helyén most autószalon van. Hatvan éve, hogy a szüleit kikísértem ide, a Filléres vonat indulásához, gondolja. Jegyet vált Kiskunhalasig, elfoglalja a helyét.

Valaminek a végéhez közeledik. Most minden ebben az utazásban összpontosul, ami ugyan csak két és fél óra lesz, de utána nincs tovább. Nem azért, mert egy, reméli, létező temető felé utazik, ahol, ha vannak még sírok, neki nem készül sírhely (egyre többször villan fel benne, hogy az máshol készül); nem azért érzi úgy, hogy valaminek a végére ér, miközben csak ennek a vonatútnak – vagyis mindannak, amit fel tud kutatni, meg tud találni, nem azt tekintve fontosnak, hogy egy kapualjat, egy házfalat, egy sírkövet, hanem belül megteremtve a kapcsolatot a „miből?”-, „honnan?”-, „minek az árán?”-tól az „eddig”-, „ilyen né”-, „ennek az árán”-ig –, hanem azért gondolja azt, hogy valaminek a végére ért, mert befejeződik számára az idő birtokbavételéért folytatott küzdelem, a néma, csak a leírt szavakban, a mondatok természetében, a bekezdések tagolásában, a szöveg tektonikájában formát öltő munka. Magához kapcsolta, ami az övé volt. Képes volt belehelyezni a kapcsolatba azt is, ami a mások – a hozzá tartozók – életéhez kapcsolódott, továbbá talán valamit abból is, ami túlmutat ezeken a körökön. Jobb volna rájuk nem olyan megnevezéseket találni, mint „történelem”, „korszak”, „köz-események”, kiüresedett vacak kis szavak. Maradjon csak ennyi: KAPCSOLAT. Mi fér el ebben? A negyvenhármas ebédlő... a diáknovella, aminek az utolsó mondatait az anyjának diktál-

A *Tengerikavics* című, a Jelenkor Kiadónál megjelenő *magánregény*ből.

ta... honnan indult? hová érkezett?... miből emelkedett ki?... Az én anyagom: *ilyen*. Évtizedek mentek rá, amíg megtaláltam, hogy ez az anyag milyen formát követel magának.

Félretette a blokkfüzetét, amibe jegyzetelgetett, elővette az éppen időszerű korrektúrát: „Az én különutam visszaútál évtizedek regényalakulására is. Annak, aki az ötvenes évek közepén indult, mindenekelőtt át kellett jutni egy »nemlétező irodalom« hegemoniáján és nem az önmaga már kialakított poétikájának, nézőpontjának a megőrzésével, mint az előttem járó nemzedékhez tartozó regényíróknak, akik 1948-ig a »valóságos irodalomban« írták meg a műveiket. Hozzájárult a különutamhoz az is, hogy nem voltak mestereim. Hosszan elnyúló volt a regényírói énem kialakulása és »tisztogatása«, mert nemcsak a barátságokban, de az irodalmi-nemzedéki összehangolódásokban sem voltam szereplő, s ráadásul olyan regényírói teljesítményt sem találtam, amelyik döntően inspirált volna. Az első két regényem, azt hiszem, teljesen belesimult a hatvanas évek regénykonvenciójába. Később egyre jobban foglalkoztattak a történelembe ágyazott mentalitások. A *futárban*, a *Ködlövasban*, s talán még inkább a *Századvégi történetben* »stabilizálódott« a regényírói énem. Kialakultak bizonyos formaelvek. A nézőpontok változtatásával »befogott« téridő, a beszélők és események kapcsolódásai, a történelmi »aláretegezetségek« mint beszédmód. Az *Arabeszkben* ez talán tovább érlelődött egy olyan szemléletmód alapján, amely számot vet a világ, a lét megismerhetetlenségével, ám a regényt »láthatatlan valóságnak«, az élet egy lehetősége kialakításának tekinti. Az *Átváltozások kertjéhez* még túl közel vagyok. Egyelőre csak annyit érzek, hogy talán az eddigieknél tágabban, a sejtések, álmok, víziók keresztkapcsolódásaiban, a lehetséges, a feltételes, az »egymást nem ismerő« mozzanatok osztódásai alakítanak ki egy, az időt is, teret is másképpen struktúráló regényvilágot...”

Elővett a táskájából egy almát, harapdálta. Az esszéit is azért írja, mert ugyanaz foglalkoztatja, amit lát maga körül, az omlás, ami megingatja az egész európai kultúrát, szétrágja az emberi lelket, fölmorzsolja az emberi ént... úristen, gondolta mindig, amikor körülnézett, megy szarrá minden... a legjobbak is... a közelié... leépülések... önelvesztések... Ez is az anyagom. Ebből jön a nézőpont, a hangzás... A sírok, amiket keresek, másfél évszázadig vezethetnek vissza. Ezért éreztem mindig legalább másfél évszázad magán- és köztörténetét az anyagomnak? Ez a távom. Együtt vagyok benne „velük”. Nem emlékvilág. Jelenné lett tapasztalat. A helyszínekből alakult közös tér, az én saját térségem, az események töredékei a saját időm. Bergson?... Az idő újraalkotása?... Inkább a saját tudat kialakítása az önteremtés valóságának szóródó mozzanataiban. Még ha úgy érzed is, hogy hiába nyúlsz utána, minden kicsúszik, főképpen te magad, a saját kezeid közül.

Leszállt a kiskunhalasi állomáson. Előző nap esett a hó. Minden fehér. Sohasem járt itt. Beszívta a friss, hideg levegőt. Mint aki megérkezett valahova, ahová nagyon régen indult el. Tudta, hogy egyszer eljön majd a perc, amikor itt áll a sínek mellett és ilyen mélyen szívja be a levegőt. Az állomás előtti téren megszólított egy asszonyt az árusok között. Megkérdezte, merre van az új gimnázium. Az asszony végignézett rajta. „Nem akar taxival menni?” „Szeretek gyalog... ha fél-háromnegyed óránál nem hosszabb az út, inkább gyalog mennék, van időm.” „Húsz perc alatt odaér.” Megmutatta, hogy merre menjen.

A gimnáziumban várták, a kecskeméti szerkesztő barátja és az igazgató. Be-

mutatták a polgármestert. Később megérkezett Bibó István fia. Beszélgettek. A gimnázium új, impozáns épület volt. Az aulában a városi polgári kör tagjai, a tanárok és legalább kétszáz diák. Először két fiatalabb tudós beszélt. Nagy figyelemmel hallgatták őket. Szünet után került sorra. Elővette a megírt hosszabb esszéjét, azt mondta, hogy annak alapján rögtönöz.

Úgy érezte, hogy elég gyorsan megtalálta a kapcsolatot a hallgatóival. Közben arra gondolt, gyorsan búcsúzik, megkéri a szerkesztő barátját, hogy mentse ki, amiért nem vesz részt a közös ebéden.

Néhány nappal előbb már telefonált Budapestről. A koránál sokkal fiatalosabb hangú férfi nevét és telefonszámát a Síp utcában adták meg. Ő a halasi temető gondnoka, a templom újjáépíttetője, kántor, hitközségi elnök. „Ő, a Bibó egyetem... az nagyon szép... kettőkor várom... kimehetünk a temetőbe is, de akkor igyekeznünk kell, mert decemberben korán jön be a szombat...”

Az iskola irodájából azért még odatelefonált. „Nincs itthon a férjem – mondta egy zavart hangú öregasszony –, a felesége vagyok.” „De hát megbeszéltük, hogy jövök Budapestről...” „Kérem, neki nagyon sok dolga van.” „Azért elindulok. Két óra körül ott leszek...”

Az utcán gyerekek rohagáltak. Teherautók fordultak be a sarkon, messzire fröcskölve a lucskot. Ázott, szegényes volt minden. Néhány újabb épületet is láttott, de az autóbusz-pályaudvart régi földszintes, málló vakolatú szürke házak vették körül. Az asszonyok irhabundában vagy dzsekiben, a legtöbbjük kendőben. A főtérré ért, az első világháborús emlékműhöz. Olyan volt, mint a többi, mintha sokszorosították volna a csuklyás, lehajtott fejű nőalakot, a koszorút tartó, mezítelen felsőtestű fiút. De több kőobeliszk vette körül a szoborpárt, mint más városokban. Nagyon sok név volt rájuk vésve. Arra gondolt, hogy a halasi parasztfiúkat, iparosfiúkat ezrével vitték a frontra. Megteltek velük a lövészárkok, a tömegsírok. Mindegyiken egy fakereszt. Talán egy felirat, amit már régen elmosott az eső, a hó, a nyolcvan esztendő.

A Montrealban élő unokabátyja legutóbbi levelében azt írta, hogy Móric nagybátyjuk fiatalon, betegségben halt meg. Ő úgy tudta, hogy a háborúban. Ki mondhatta ezt még gyerekkorában? Mondta valaki? Talán az Acht Józsi kitüntetéseivel játszva találta ki ő maga a Laudon utca és Andrássy út sarki lakásában, aminek az ablakából a pápát nézték a harminchatos Eucharisztikus Kongresszus felvonulási menetében. Talán ő kreált magának egy másik nagybácsit, hogy az apja családjában is legyen valaki, akire úgy gondolhat, hogy szuronyos puskával a kezében rohamra indult a hazáért? Olvasta a neveket. Rengeteg Horváth, Kis, Kovács, Nagy, Németh. Az S-betűre ugrott a tekintete. Ott volt a név a rengeteg Szabó előtt, a rengeteg István, János és József között: Stern Móricz. Arra gondolt, hogy a már elkészült szövegben ki kell majd javítania a nevet c-ről cz-re.

Fölrírta a szobor talapzatára vésett szöveget: „A hazáért elesett hőseink emlékére 1914-18.” Lejjebb:

„Az nem lehet, hogy annyi szív

Hiába onta vért...”

Így találkozott a nagybátyjával, aki a születése előtt másfél évtizeddel szuronyos puskával a kezében anélkül hagyta ott az életét, hogy idézni tudott volna ilyen verssorokat, a rengeteg – és verseket ugyancsak nem idéző – Horváthtal,

Kissel, Kováccsal, Naggyal, Némethtel, Szabóval, a rengeteg Istvánnal, Jánossal, Józseffel együtt.

És mit kezdjen vele? Nem többet, mint hogy tudja: ez *is* megtörtént. Azzal olvad be a tudásába, hogy az, aminek mint ismeret *így* a része lesz, őt magát jelent. Akit visz a lába, eltávolodva a sáros tértől egy láthatóan a századforduló táján épült sarokház felé, amiről majd csak néhány óra múlva tudja meg, hogy a Városháza. Nem emlékezteti a kecskeméti, a szegedi, még a hódmezővásárhelyi városházára sem, nem szólva például a szabadkairól, holott – miként majd visszafelé jövet a boltívek alá süllyesztett feliratról elolvassa – ugyanabban az évtizedben épült, mint azok, de hozzájuk viszonyítva olyan, mint az árvaházi kosztos nevelt, segélycsomagokból öltözött mostohatestvér a fehérzoknis gimnazisták között. Milyen lehetett itt az élet, amikor az apja megszületett, a nagyszülei itt éltek, és a nyolc gyereküket fölnevelték, ha most is ezek a sártengerben lelassult mozgások? Mintha szegényes függöny borulna az utcákra, az egyforma, kerékpáron, autón, gyalog evickéló emberekre.

Kiválasztott egy asszonyt, a Révész György út után érdeklődött. Nem tudta, hol van. Mások se. Megkérdezte, hogy merre van a régi zsinagóga. Azt tudták. Többen is útbaigazították, mintha egy nagy európai ország nagy fővárosában egy közismert palota, emlékmű, múzeum után érdeklődött volna, mintha kevés épület tartozna annyira hozzá a városhoz, mint a régi zsinagóga.

Odaért. Megkerülte. A következő utcánál balra fordult. Megállt a templom udvarának hátsó bejáratánál egy sárgára festett földszintes ház előtt. Bekécses, gumicsizmás, kucsmás férfi nyitott ajtót. „Megbeszéltük a két órát, akkor én várom magát, ha egyszer megbeszéltük.” Leültek a kőpadlós, rongyszőnyegekkel leterített, tiszta, világos helyiségben, előszoba is volt, hall is, szoba is. Kávét hoztak. A férfi azt mondta, legyen nyugodt, biztosan választ kap a kérdéseire, mert ő 1918-ban született itt, és kisgyerekkora óta személyesen ismer mindenkit. De az én családom, mondta, még az első világháború előtt Budapestre költözött. „Nem baj – felelte Reinhold Sándor, és tegezni kezdte –, ne félj semmitől, barátom, meg fogjuk találni... Akkor most megyünk a temetőbe, amíg világos van.” Felpattant, öltözni kezdett. Nem találta a kucsmáját. „Hová tetted?” – kérdezte kétségbeesetten a felesége. Elesett, védtelen volt a hangja, mint aki várja, hogy most majd őt hibáztatják. „Ide – mondta nyugodtan Reinhold Sándor és megállt egy széknél –, de nincs itt. Nem baj, nincs hideg.” „Meg fogsz fájni.” „Nem... hagyd... ez most nem fontos... induljunk...” Mielőtt kilépett az udvarra, felpillantott, mint aki egy imát akar mondani azért, hogy szerencsés legyen ez az út, és ne is fájzon meg kucsma nélkül. „Mégis keresek egy másik sapkát”, mondta a felesége. „Hagyd”, legyintett, és még magasabbra emelte a tekintetét. Ott volt a kucsma a helyén, a ruhaakasztó felett a kalaptartóban.

Begyakorlott mozdulatokkal nyitotta ki az összeeszkábált garázst. Kifarolt egy piros Opellal. Amíg az udvaron forgolódott a kocsival, ő becsukta a garázsajtót, megvárta, amíg kiállt az utcára, a nagykaput is becsukta mögötte. Reinhold Sándor kemény mozdulatokkal kezelte a sebességváltót, élesen vette a kanyarokat, a kocsi hangos túlköléssel haladt, mintha egy vásári menet, egy hajdani gyülekezet igyekezett volna a sárban előre. Udvarokkal körülvett kapu előtt állt meg. Mintha még a város közepén lettek volna, pedig a temetőkapu volt. „Itt soha nem volt semmi at-

rocitás. A nyilasok alatt sem. Védve van a temető. Előbb volt meg, mint ezek a házak. Köré építkeztek. Be sem látni, csak az udvarokból...”

A ravatalozó olyan volt, mint egy tisztára meszelt szerszámoskamra. Köröskörül az udvarok, a verandák, az ólak, az összeeszkábált garázsok, a szegényes mindennapiság, amelyben már nem őrződött semmi a múltból, mintha egy egész korszaknak, a századvégi kisvárosi életnek volna a lucsokban máris szétfosló szimbóluma. Az így határolt, elnyúló, mezsgyére emlékeztető téglalapban, drótkerítéssel körülkerítve ott voltak négy hosszú sorban a sírok. A legtöbbjük fekete márványkövel, a jobb hátsó sarokban nyolc-tíz ősi, töredezett, rózsaszínű kő, alig olvasható betűkkel.

„Gyere! Ne félj! Meglesz...” – ismételte Reinhold Sándor. Gumicsizmában taposta a havat, mint a biztos szimatú kutya indult meg egy határozott irányba. Ment utána. Átázott a bundacipője. Fázott. „Ez az!” – mondta Reinhold Sándor egy régi, kissé eldőlt sírkő előtt. De nem az volt. „Meglesz... gyere... meg kell lennie...” – hallotta, mint egy szívós lény kaparásának hangját a hóban. Ott álltak előtte. A harmadik sor... Majdnem a szélén... A feliratok alig látszottak. Volt olyan szó, amelyikből csak egy betű maradt. Reinhold Sándor kétszer elmondatta vele az évszámokat, a neveket. Bokáig süppedt a hóba, előrehajolt, ujjaival tapogatva a betűket olvasott: „Ez a nősír – mondta izgatottan –, ez meg a férfisír... mondtam, hogy meglesz...”

Néhány méterrel odébb, túl a drótkerítésen, kijött egy asszony a verandaajtón, bevásárlószatyorral a karján. Átnézett hozzájuk olyan tekintettel, mint aki a szomszéd kertjébe pillant be, s már annyira ismerős, amit lát, mintha a maga udvarán a tyúkokat vagy a játszó gyerekeket nézné. Miközben Reinhold Sándor hozzá fordult és nem kérdezte, hanem mondta, pontosabban szólva a kérdező szavak rendjének dallamába tapintatosan belopta az állítást – „Nem tudod elmondani az imát” –, s ő szelíden felelte, „Hát bizony, nem ...”, az ismeretlen asszony kézenfogott egy gyereket, és mintha a szomszédjai lettek volna, odaintett nekik.

Reinhold visszaintett. Hátralépett. Belekezdett a Kaddisba. Nem mondta halkan, nem mondta hangosan. Úgy mondta, mint aki életében már nagyon sokszor mondta el. Ketten álltak a temetőben, de bizonyos volt benne, hogy a szomszédos kertekben is hallható az ima, sőt, ha nem szól egy délutáni rádióadás vagy nincs nyitva a televízió, néhányan a lakásokban is hallják, ugyanolyan megszokott hangzasként, mint a rádiót vagy a televíziót. Lelkiismeretfurdalást érzett. Sohasem jött el ide. Miért? Talán mert a nagypapja az ő születése előtt huszonegy évvel halt meg, és a nagyanyját sem ismerte? Talán mert a szülei is a Filléres vonattal jártak csak le Halasra leginkább a háború kitöréséig... Nem érezte sohasem, hogy neki jönnie kell. Olyan távoli volt ez a város, az ismeretlen temetőjével. Jobb, ha ezt nem titkolja önmaga előtt, nem szépíti meg. De hiszen megírtam, gondolta. Amikor *A futárban* leírtam a negyvennyolcas lovaskatona erdőszentgyörgyi útját, akkor azt az érzést írtam meg, ami mégiscsak megvolt bennem. Az a mohó, mindenre, a múltra is kiterjedő ismeretszerzési vágy mozgatta, ami egész életében hajtotta és kötelezte rá, hogy lám, évtizedekkel előbb átélje azt, amit most érez. De el kellett ide jönnie, hogy ezt megtudja.

Ekkor pillantott rá az imában szünetet tartva Reinhold Sándor. Mint valami mester, oktatóan, ám azért gyengéden, habár nagyon gyorsan, hogy az, amit az ima folytonosságának tekinthetett, meg ne szakadjon, ezt súgta: „Most mondd

a neved...” S ő – felszakadva benne, amit tizenhárom éves kora óta nem hallott és nem mondott ki – odadobta a feltámadó szélben a három szót, amivel Reinhold Sándor erőteljes hangon, mintha most már az ő nevében zárná le a Kaddist, megszólította a sírokat. Így hát ebben a formában is csatlakozott a kertek felett, az ablakok résein a szobákba hatoló imához.

Minden oka megvolt az elégtételre és a megnyugvásra, mégis hiányt érzett. Arra gondolt, hogy most megírta, amit a sorsa alakulásáról megismert, és néhány nap múlva még leírja majd ennek az utazásnak a történetét is, de kevesebbet mondott el annál, mint amennyi az övé, amit el kellene még mondania. Csakhogy a folyamatosan múlttá váló életébe már aligha fér bele mindaz, aminek a megragadására vágyik. Ott marad kibontatlanul az ásványrétegekben, miközben összekapcsolódik azokkal a sorsokkal és osztódó világokkal, amelyek még keresztezik egymást. Mennyi minden tartozik hozzám, amire még fogalmakat és megismeréseket sem találtam, s már nem is lesz rá alkalmam, mégis engem jelentenek és én őket.

Visszamentek. Újra segített kinyitni, becsukni a garázsajtót. A templom udvarában az őrző kutya megugatta. Reinhold Sándor megsimogatta az állat fejét, mire rögtön elhallgatott. Bementek a templomból nyíló sötét imaterembe. Két nagyon öreg, hosszú asztalon tizenegy gyönyörű, frissen sült, hatalmas mákoskalács. Reinhold Sándor azt mondta, hogy szívesen adna belőle egyet neki is, de ki van számolva azoknak, akik az esti imára jönnek. A sarokban régi kétajtós szekrény állt. Olyan kopott volt, mint egy koldus, aki évszázadok óta járja a vándorútját. Nyikorogva nyílt, várta, hogy a porfelhő mellett egerek is tódulnak ki belőle. Reinhold Sándor évszázados köteteket emelt ki, kirakta a hosszú asztalra. Miközben lapozni kezdtek, folytatva a temetői dallamot, mormolta: „Meglesz... megtaláljuk... meglátod...” A legrégebbi kötetek adatait németül, gót betűkkel írták. És valóban minden ott, és úgy volt megörökítve, amiképpen az végbement. Az apja születési éve, hónapja és napja megegyezett azzal, amit ismert. Feljegyezhetette a nagyanyja születési helyét és évét, ami viszont csak most vált bizonyossá, még a bába neve is ott volt, és a ház helye, ahol az apja világra jött: Kiskunhalas, IV. tized 1244. szám. A halotti anyakönyvből pontosítható volt, hogy a nagyapja 1909. július 22-én halt meg gyomorrákban. Ugyanabban a betegségben tehát, amiben az apja és Gyula nagybátyja. Be volt jegyezve a nagyapja születési helye – Jánoshalma – és a dédszülei neve. Az adatok szerint a nagyapja hatvannégy éves korában halt meg, vagyis 1845-ben született. A dédnagyszülők, gondolta, körülbelül akkor, amikor a Szent Szövetséget megkötötték, mikor Katona József a *Bánk bánt* írta.

A szekrényben az anyakönyvek mellett a polcon egymásra halmozott könyvek voltak. „Ez mind rám maradt... az itt élő embereké volt...” Gyönyörű, megviselt kötésű könyvek. Némelyikük piros selyemben. Goethe, gót betűkkel. Talált egy német nyelvű Spinozát... Schopenhauert... Metszett betűk, drága papír. Múlt századi kiadások. A szekrény homályában az egykori kultúra romhalmaza. Ezeket *itt* olvasták. Kik olvasták? Hová lettek? Diófa könyvespolcok, üvegezett könyvesszekrények, zöld vászonernyős állólámpák, spaletták... Ezzel a telített homállyal is gazdagabb. Ezt sem szabad veszni hagyni.

Mondott valamit, hogy majd érdeklődik, hol vennék át. Gót betűt senki sem olvas. Nincs antikvárius, aki gyűjtené. A százötven éves Goethe, Spinoza, a százéves Schopenhauer itt marad, míg szét nem porladnak. Visszamentek a lakásba. Elbú-

csúztak. Dedikálta a legújabb könyvét Reinhold Sándornak. Indíttatást érzett, hogy megkérdezze tőle, mi történt vele 1944-ben, huszonhat évesen. Azt mondta, hogy a doni csatában 1943. január 29-én Urivnál esett három és fél évig tartó fogságba. Arra gondolt, hogy tehát körülbelül azokban a napokban, amikor az apja azt mondta a régi lakás halljában, az ő mostani dolgozószobájában az anyjának, hogy este meg kell hallgatni a londoni rádiót. Eszébe jut, hogy amikor hosszú levéltári munka után az egyik regényében írt néhány oldalt az urivi csatáról, Örkény István azt mondta neki: „Jó... én ott voltam... így történt... de te honnan érezted?...”

Reinhold Sándor elkísérte az első sarokig. Megmutatta, hogy merre menjen a vasútállomáshoz. „Gyalog mész?...” „Szeretek...” Kezet ráztak. Alkonyodott. Azzal a lilába hajló narancsszínnel, amit addig csak a tavak, erdők és hegyek vidékén látott, s amit azért írt le többször is, mert rögzíteni próbálta a pillanat átmenetiségét, amint belenyúlik mindaz, ami megelőzte, és az is, ami követi majd. Kerülgeti a pocsolyákat. Eléri a Városházát. Felfedezi a falba csavározott kőlappon a feliratot. „Ezen Városháza, Városi fogadó és színház, o.-cs. és apostoli királyi felsége I. Ferenc József magyar király uralkodása alatt épült az 1905-06 években.” Az apja akkor tizenkét éves volt. Az már nem állapítható meg, hogy a ház, ahol lakott, merre volt, de a már akkor is régi templom és a Városháza között nem több a távolság, mint ötszáz méter, feltételezhető, hogy az apja kisfiúként szaladgált erre. Az ilyen decemberi napokban belegyúrte a nadrágját a csizmaszárába, a fülére húzta a kucsmáját. Látja azt a kisfiút negyedszázaddal a maga születése előtt, annyi idősen, amennyi ő volt, amikor a Columbus utcai kertben megbámulta a focilabda röppályáját az apja ügyetlen rúgása után.

Végigmegy a Fő téren. Felvillan benne egy vitája arról, hogy a lélek és a történelem emlékei állítólag nem egyeztethetők ugyanazon horizont alatt. Ugyan miért ne volnának egyeztethetők? Hiszen az emlékezetben a *nem* lineáris kapcsolódások jegyében összefüggés van nemcsak az egymástól különböző sorsok, de a különböző tudatok között is, miközben nem a történeti rekonstrukció a cél, hanem az érintettségek hálójának a megteremtése.

El kellett ide jönnöm, hogy ezeket a dolgokat átforgassam magamon. Mennyi mindennek kellett történnie velem, mennyi mindent kellett látnom, kellett megőriznem. Most már azt is tudom, hogy a nagyapám ugyanúgy örökölheto betegségben, gyomorrákban halt meg, mint a nyolc gyereke közül kettő, és a kettő közül az egyik az apám volt. De amiközben erre gondolt, nem rettegést érzett. Talán sikerül megőrizni, akárhogy is lesz egyszer egy kórházi ágyon, akárhogy is történik meg *majd*, talán sikerül megőrizni mint legfőbb tapasztalatot a szeretetet és a méltóságot. Jó volna még erről írni. Továbbadni valamit belőle. Szerette volna közölni a körülötte téblábolókkal, az ismeretlenekkel, és másokkal is, akikkel az életében találkoztva tudta, hogy egy kérdés megválaszolására koncentrálnak, mert úgy érzik, hogy az életük, netán a művészetük kifejezése áll vagy bukik ezen, s a kérdés így hangzik: *ki vagyok én?*; szeretett volna odaszólni nekik: hagyd, nem találsz rá, még akkor sem, ha azt érzed is, hogy megtaláltad; elégedj meg annyival, hogy úton lehetsz önmagad felé, mert nincs ebben sem abszolút tudás; önmagad számára mindig túl leszel a megismerhetőn, s fogadd ezt is, a fel nem hagyott további kutatással nem ellentétes megbékéléssel.

Cipzáras táskáját vállára vetve, a fagyban kezét zsebébe mélyesztve elérte a vasútállomás előtti térbe torkolló széles, egyenes Kossuth utcát. Erre az állomásra érkezhetett a nagyapja Jánoshalmáról a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek fordulóján, erről az állomásról vitte el a nagybátyját a vonat a többi felpántlikázott halasi bakával a háborúba, erről az állomásról indult el az apja Budapestre, és ide érkeztek meg a Filléres vonattal.

Megszólított egy idősebb asszonyt. Megkérdezte, hogy vajon a házak errefele milyen régiek. Az asszony azt mondta, hogy tudomása szerint, habár van néhány nagyon régi ház is, a többségük negyven-ötven esztendőös. A háború előtt az úttól balra református temető volt. Itt lehetett a kerítése, ahol állnak.

Nem valószínű, hogy még egyszer eljön ide. Talán a lánya... Talán az unokája, ha ő már nem él, és szeretné bejárni azokat az utakat, amelyeken itthagyt a lábnymát. Azt pedig, hogy eszmélni tudott és gyűjteni, s ezért valamit jelentett az élete, ne mondja senki. Azt se mondja, hogy semmi, de semmi nem volt az élete. Átlátható lett az átláthatatlanság, ennyi a tudásom, miközben azokba az erőkhöz, amelyeknek a következtében azzá lettem, aki, belekalkulálom azt is, ami belőlem indult el. Ennyi azért jár nekem, habár az entitás, amely úgy egyezik meg velem, hogy nincsenek benne mások erői, elég kevésbé meghatározható. Ne mondja hát senki, hogy ez az ember megértette önmagát, hiszen az azt jelentené, hogy akár önmagánál többet is; ami azonban nem volna más, mint annak a feltételezése, hogy a világ megérthető, az ilyen gondolat pedig a felismerésekbe beépített kudarc. Lám az irhakabátos, kordbársony sapkás férfi halad tovább, távolodásában hordozva a maga mögött hagyott pillanatait, s nem valami *régi*-nek a megtestesüléseként, aki átélt események és vállalt elvek terhét cipeli, amelyekből már semmi nem időtálló abban az omlásban, amely körülveszi. Annyit mégiscsak tud, hogy nincs szánalomraméltóbb annál, aki azt hiszi, hogy amit átélt, megismert és vallott, vagyis mindaz, ami a sajátja, *ugyanúgy* lehet a másé, mint az övé, illetőleg tudja, hogy még az ilyen embernél is szánalomraméltóbb az, aki úgy gondolja, hogy amit ő maga már nem élhet át, az nem lesz mint esemény birtokolható másoknak, miként volt neki a maga idejének tapasztalata. Igen, amiképpen az omlássorozatban a számára a világ az ő utolsó világa, ugyanúgy vár másokra a maguk utolsó világa, hiszen a közös helyszín nem áll másból, mint utolsó világok virágzó romhalmazának sorozatából. Így hát, miközben megérkezik arra a vasútállomásra, ahonnan az apja valamikor elindult, s ahová talán az unokája is megérkezik egyszer, nem kíván mást tenni, csak eléggé átfázva elvegyülni a várakozók között, egy lenni a maguk – az univerzalizációból részekre osztódó, személyekre szabottan kiszakított – utolsó világában továbbbindulókkal, akikkel fölkapaszkodik a félhomályos, hideg és koszos személyvonatra. Jó volt várni, várni mindenre, most már elválaszthatatlan, hogy mennyi belőlem az emlék és mennyi vagyok én, s úgy érzi, hogy amit maga mögött hagy, az a vak erővel szembeszegülő emlékezet jóvoltából meg nem semmisíthetően hozzá tartozik.

Gyalog

*Ma megint nem neveltél
s mosolytalan a holnap.
Verdeső szárnyaidból
elhullanak a tollak.*

*A nagy semmibe bámulsz,
zsörtös szavad se koppan;
ködökbé fúlt sok szándék
nyílt színen és titokban.*

*Elbágyadón legyintesz:
történhet itt akármi;
szép szárnyalás helyett meg-
tanulsz majd gyalog járni.*

Bizakodik

*Agyveleje alig kopik
rozsdamentes a gondolat
még a fékevesztett kocsi
sem ragadják el a lovak*

*Bizakodik kétfél kivár
bölcsnátháni tapasztalat:
mégse meztelen a király
mégis van új a nap alatt*

*Megvan a gomb majd lesz kabát
őkegyelme sose nyűgös
meg is megenné a saját –
meg ám ha nem volna bűdös*

*Ezüst múltból arany jelent
gyémánt jövőt kalapálgat
mentelmi jog védi: egyen-
lő partnere a halálnak*

CENTRALISTA FIATALOK A REFORMKOR KEZDETÉN

Eötvös József és Szalay László barátságának kialakulásához

1. Apa nélkül

„Se non è vero, è ben trovato” – az olasz szállóigére gondolhatunk akkor, amikor azt a történetet olvassuk, amelyet Falk Miksa jegyzett fel a tizenhét éves Szalay Lászlóról és a fél esztendővel nála is fiatalabb Eötvös Józsefről. E szerint 1830-ban, pár nappal a júliusi párizsi forradalom után a két fiú a Margit-szigetre csónakázott, ott Szalay táskájából egy csomó újságot húzott elő, amelyek rendre a közelmúltban történt franciaországi változásokról számoltak be. Miután ezeket elolvasták, Szalay felkiáltott: „Barátom! Üritsünk egy poharat a nemzetek szabadságára!” A magukkal hozott pezsgő elfogyasztása után pedig órákig beszélgettek a forradalomról. Este Szalay két papírlapra ráírta a nevüket, a lapokat a palackba dugta s a Dunába dobta, mondván: „Ezeket majd megtalálja valaki, és így legalább ezen a módon leszünk nevezetes emberekké.”¹ E történetben a politika iránti érdeklődés éppúgy a két fiatalember egyéniségéről tanúskodik, mint a sajtó naprakész nyomon követése, továbbá az emberiség egészében való gondolkodás, avagy a romantikus tettvágy. Eredményeként annak, hogy az ifjak úgyszólván beleszülettek egy felfokozott politikai légkörbe, eszmélésük egybeesett a hazai reformmozgalmak kezdeteivel, s már az iskolapadban valami hasonlóról álmodoztak, mint ami Párizsban történt.

Két nem mindennapi, a köznemesi átlagmentalitástól élesen elütő magatartású fiatalember találkozott egymással 1826-ban az egyetemi órákon. Valójában apa nélkül nőtt fel mindkettő, ezért is fonódott oly szorosra már korán barátságuk. (Eötvös utóbb 1830-1831 fordulójáról emlékezik meg, mint kapcsolatuk fontos dátumáról, de ez alighanem csak a barátság elvi szövetséggé forrásának időpontja lehetett. Más alkalommal ugyanis – Szalay halálakor – harminchét éves barátságról beszél, s ez az 1827-es kezdőpontra utal.²) Szalay László mindössze tizenkét esztendő volt, amikor édesapja, a Helytartótanács tisztviselője, József nádor személyi titkára váratlanul meghalt. A fiú sokat veszített apja távozásával: Szalay Péter művelt, tudományos hajlandóságú ember volt, szenvedélyes könyvgyűjtő, aki – fennmaradt kéziratának tanúsága szerint – a politikában is felvilágosult nézeteket vallott. 1802-ben írott, *Egy Igaz Hazafinak Ohajtása* című írásában a nemzeti alkotmány és a feudális kiváltságok ellen nyilatkozik – szokatlanul attól az államhatalmi tisztviselőtől, aki az alkotmányon belül van: „Nem az ország, nem a privilegiumok s constitutio, hanem a nyelv teszi a nemzetet... A Magyar Nyelvről, nem pedig a constitutio vagy privilegiumokról neveztetik az ország Magyarországnak, a Nemzet Magyar-nak.”³ Szalay Péter ahhoz a nemesi értelmiséghez tartozott, amelyet a feudalizmus

1 Falk Miksa: *Báró Eötvös József életéből*. In: *Kor- és jellemrajzok*. Bp. 1903. 217-218.

2 Eötvös József: *Levelek*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1976. 123., ill. 376.

3 Szalay Péter: *Egy Igaz Hazafinak Ohajtása*. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 29. – Angyal Dávid: *Szalay László emlékezete*. MTA Emlékbeszédek. XVI. k. 11. sz. Bp., 1914. 2.

immár csak a nemesi oklevél kötött, amely a munkából tartotta fenn magát és családját. A könyvek világa szintűgy túlelme őt az avult hazai életkereteken.

Az apa korai halála után özvegy édesanyja – budai polgár leánya – nevelte fel Szalayt és két fiútestvérét, csekélyke nyugdíjából.⁴ Ahhoz, hogy a három gyereket iskoláztassa, mindent meg kellett magától tagadnia. Fia a szegénységet tehát már korán megismerte, s ez haláláig elkísérte. Az anyagi gondok érzékenységet fejlesztettek ki benne mások szűkölködése és szenvedése iránt. Fájdalmas öniróniával mondta szegénységéről barátjának: „...ez volt az egyedüli luxus, melyet magának engedett.”⁵ A nem szűnő megélhetési problémák közrejátszottak abban, hogy Szalay komor lelkületűvé vált, nehezen oldódó, pesszimista alkattá, ki a tudás megszerzésével, a tudomány és az irodalom reszpublikájának polgáraként próbálta nivellálni a vagyoni különbségeket. S a barátságokkal: első fennmaradt levele is 1828 novemberéből társkeresésről vall – az irodalom jegyében. E téren csodagyereknek számított: már tizennégy esztendősen korábban verse jelent meg a *Hasznos Múlatásokban*.⁶ Zárkózottságát növelte német anyanyelve is: bár utóbb kiválóan megtanult magyarul, számára az anyanyelv továbbra is elkülönítő tényező maradt – egyben nyilvánvalóan az Eötvössel való kapcsolat egyik létrehozó összetevője is. A német anyanyelv különben közrejátszhatott abban, hogy a kor feudális nacionalizmusának Szalayra nem volt semmi hatása.

Hogy mennyire távol állott annak önimádatától és hazafiaskodó retorikájától, mutatja 1845 augusztusában alkotott visszaemlékezése egy magyar nyelvű színházi előadásról, melyen budafalvi Bors Sámuel uram kalpagban és kardosan foglalt helyet a nézőtérben; továbbá a temetésről, amikor is Kultsár István mondott „szívhez szóló” gyászbeszédet az elhunyt Bihari János cigányprímás felett. „Mód nélkül ellágyultam – írja ironikusan Szalay. – El azért, mert láttam, hogy még primitívus idyllvilágban mozogtak embeink; de el azért is, mert veszendőben tudtam a hazát, mely gyermeki álmokat hüvelyez annyi felserdült nép szomszédságában.”⁷

Barátja másként élte át gyermekkorában a frusztráltság élményét. Egyfelől kétségkívül megadatott számára mindaz, amit egy fiatal lélek kívánhat: arisztokrata sarj volt, a tárnokmester fia, kit édesanyja féltve nevelt a műveltség és a humánus jegyében. Ötéves korában rendszeresen színházba vitték, hétéves korában Schillert olvasott.⁸

Mind édesanyjától, mind pedig az anyai nagyszülőktől a német neohumanista szellemiséget, az emberbarátságot sajátította el a gyermek Eötvös József. Josef Lilien báró házában a fiút arra tanították, hogy az arisztokrata származás csupán annyit jelent, hogy kötelességeik nagyobbak a többi embernél. E házban a szeretet, a megértés és a mások iránti érdeklődés szelleme uralkodott. Kíváncsian figyeltek itt a tudományos és művészeti alkotásokra, a teljesítmény volt az emberek megítélésének mércéje, s a politikailag konzervatív nagyapa kifejezetten polgári szempontok szerint rendezte be gazdaságát.⁹ A gyermek látóköre pedig a házban megforduló sok külföldi nyomán is szélesedett: a nagyvilág-távlat már kezdettől fogva részévé szervesült személyiségének.

S még egy nagyon fontos dolgot kapott Eötvös a nagyapai házban: itt formálódott ki mély katolicizmusa. A kereszténység igazi lényegével volt ez számára egyértelmű: azzal

4 B. Eötvös József levele Szalay László halálát illetőleg Pest, 1864. júl. 31. MTA Kézirattár. Történel. 2-r. 166. sz.

5 Eötvös József: *Szalay László*. In: *Arcképek és programok*. S. a. r. Fenyő István. Bp., 1975. 240-241.

6 Szalay László: *Levelek*. Bp., 1913. 43.; Angyal Dávid: i. m. 4.

7 Szalay László: i. m. 67-70.; Uő.: *Nyílt levél Triesztből*. 1845. VIII. 30. In: *Publicistai dolgozatok*. Pesten 1847. II. k. 88.

8 Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*. S. a. r. Bényei Miklós. Bp., 1977. 641., 718., 748.; Marcziari Henrik: *Báró Eötvös József*. Új Élet 1913. I. k. 513-528.

9 Sőtér István: *Eötvös József*. Bp., 1967. 9-12.; Schlett István: *Eötvös József*. Bp., 1987. 17.

a szemlélettel, mely Istenben valamennyi ember közös teremtményét látja, az istenhitet pedig az emberiség egészét összefogó kapocsként fogja fel. Az isteni eredet Eötvös számára kezdettől fogva a mindenkit megillető szabadságot, a belénk oltott képességek szabad kibontakozását, az értékek megbecsülésének hajlamát jelentette, nemkülönben pedig azt a meggyőződést, hogy az emberiség útján tett minden előmozdító lépés egy-egy stáció az Istenhez emelkedésben, azaz a humánus országának megvalósításában. Schneller István, az eötvösi pszichológia elemzője találóan állapítja meg, hogy a későbbi politikus szabadságtörekvései a kereszténység által Eötvösben meggyökerezett szeretet-közpon-túságból, egyenlőség-tudatból fakadtak.¹⁰ Hozzátehetjük: a keresztény hit, a katolikus vallás univerzalizmusa eleve felkészítette a fogékony fiatal lelket a felvilágosodás és a liberális gondolatvilágának, valamint a keresztényszocializmus egyes eszméinek befogadására.

Az ercsi ház atmoszférája azonban Eötvös gyermekkorának csupán az egyik összetevője volt. A másik: mindaz, amit apjával és apai nagyapjával kapcsolatosan az iskola-padban át kellett élnie. Mindketten hírhedt aulikusok voltak, a „császár szolgálói”, a közvélemény szemében a leggyűlöltebb emberek. Az Eötvös-nagyapa a húszas évek elején, a nemesi ellenállás idején királyi biztostként vásra verette a nyitrai ellenzék vezetőit, ezért az ülésteremben majdnem agyonütötték. Fia pedig, a tárnokmester (utóbb alkancellár) a kolerafelkelés idején oly sok embert végeztetett ki, hogy maga a császár is meg-sokallta. Mindkét Eötvös Ignác nevét megvető gúnnyal emlegették az országban. Kászonyi Dániel emlékezéseiből tudjuk, hogy „Br. Eötvös Ignác neve ott díszelgett a falusi kocsmák ablakán, szinte az egész országban mindenütt. Még emlékszem egy ilyen bevéssett föliratra. Így hangzott: »Eötvös, a gyalázatos akasztófárávaló, Hont megye királyi biztosa, hazaáruló.«” Ugyancsak ő jegyezte fel, hogy a koronázási lakomán akadt főrend, aki Eötvösnek hátat fordított. Széchenyi István pedig naplója öngyötrő tépelődéseiben az alkancellárt jelöli meg negatív emberi pólushént, azzal kínozza magát, hogy „Én még sokkal jobban lesüllyedtem a közvélemény szemében, mint Eötvös!”¹¹ El lehet képzelni, milyen hatással voltak az ilyesfajta vélekedések a szépre és jóra nevelt gyermekekre.

Annál is inkább, mert a megvetés lecsapódásait közvetlenül is éreznie kellett. A budai gimnáziumban a diáktársak mind elültek mellőle, azzal, hogy ők nem ülnek egy padban egy hazaáruló unokájával. A fiú sírva kérdezte otthon nevelőjétől, Pruzsinszky Józseftől, a Martinovics-per egykori halálraítéljétől, hogy mi igaz ebből, mire az ráduplázott: „Bizony ez igaz, még az apád is az, s te is az leszesz, hiszen nem is tudsz tisztességesen magyarul beszélni.” Nem telt bele sok idő, s Eötvös úgy megtanulta a magyar nyelvet, hogy társai megélték.¹² De hogy ez az élmény milyen fájdalmas lehetett, mutatja, hogy német anyanyelve miatt évekkel később is keserűen panaszkodik mentorai egyikének, gróf Desseffy Józsefnek.¹³ Más kérdés, hogy Pruzsinszky folyamatosan tudatosította benne az arisztokráciával szemben érzett ellenszenvet, mellyel úgyszintén előkészítette a fiatal lélek számára a felvilágosodás szabadelvű, humánus tartalmainak befogadását.

Nem volt nehéz dolga. Eötvös akkor jár a budai gimnáziumba, majd az egyetemre, amikor az 1825-ös országgyűlés hatására széles körben felébredt nálunk a hazafias közszellem, s a diákok egy része – közöttük Eötvös is – valósággal belevetették magukat az

10 Schneller István: *Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez*. Magyar Paedagogia 1913. 527-543.

11 Kászonyi Dániel: *Magyarhon négy korszaka*. 1868. Bp., 1977. 67-68.; Gróf Széchenyi István: *Naplói*. Bp., 1934. IV. k. 163.; Pulszky Ferenc: *Báró Eötvös József*. Pesti Napló 1871. 228. sz. X. 4.

12 Pulszky Ferenc i. m.; Pruzsinszkyról: Süle Sándor: *Egy jakobinus pedagógus, Pruzsinszky József*. Pedagógiai Szemle 1964. 12. sz. 1158-1161.

13 *Eötvös József - Desseffy Józsefnek*. 1831. III. 26-27. In: E. J.: *Levelek*. Bp., 1976. 65.

irodalomba. A német irodalom mellett immár a magyar, illetve a francia felvilágosodás auktorai, elsősorban Kazinczy, illetve Voltaire, Rousseau is folyamatosan tanulmányozott szerzők lettek a fiúk kezében. S számára a barátság is ugyanolyan orvosszerré vált, mint Szalaynak: a magyar irodalom ápolása jegyében kifejlődő kapcsolat kompenzálta benne az apai ág okozta sebeket.

A barátság sokat jelentett a fiúk számára, de nem pótolhatott mindent. Apa nélkül fokozottan szükségük volt mesterekre, eligazító példaképekre, értékrendek kijelölőire. Szerencséjük volt: a kor hazai kiválóságai kínálkoztak mentorukul.

2. Tudomány, polgárerény, művészi szabadság

A szellemi gyámok sorában mindenekelőtt Horvát Istvánt kell emlitenünk. A két fiú nemcsak azáltal került a híres professzor vonzáskörébe, hogy az az egyetemen tanította őket, hanem annak révén is, hogy az elhunyt Szalay Péter Horvát közeli jóbarátja volt, s a történész megpróbált apja helyett apja lenni az elárvult gyermeknek. Oka volt annak, hogy Szalay évtizedek múltán is meghatottan gondol vissza rá: „...Visszaemlékezem az 1828-31-iki évekre, midőn lábainál ültem mint tanítványa, s lelkem elérékenyül... ő nemcsak tanítóm, ő első ifjúságomnak atyai barátja volt”. S Eötvös nem kevésbé megindultan nyilatkozik meg professzora halálakor: „...kevesen voltak, kik nemzetiségünk ébresztésére, kik a hazafiúi érzet fölgyújtására többet tettek, mint ő.”¹⁴ A két egyetemista diák fejlődéséhez jelentős mértékben Horvát indítatásai adták az első lökést. Erről Szalaynak mesteréhez intézett, fiatalkori ódája tanúskodik, mely a tudós mellett a küzdő embert örökíti meg, ki nagy szellemi célokra képes összpontosítani erejét:

*„...Küzdvé magasba kél
A nagyra termett elme, mosolygva néz
A lenn nyavalgókra, s reájok
Szórja sugárit az ég köréből.”¹⁵*

A fiatalokat elsősorban nem az őstörténeti képzelgések vonzották Horváthoz, amelyekkel a tudós ez idő tájt műveit teletűzdelt. Az a lelkesedés ragadta meg őket, amellyel a tudomány és a nemzeti hagyományok feltárása érdekében összpontosította erejét. S megfogta őket a nevelői erudíció, amellyel Horvát gondolatait népszerűsíteni tudta: Toldy Ferenc szerint 1823-ban háromszáz hallgató előtt kezdte előadásait, gyakran előfordult, hogy hallgatói a terembe be sem fértek.¹⁶ Kulturális törekvéseiket is támogatta – nem véletlen, hogy Szalayék első irodalmi körüket *Anacharsis*nek nevezték el. Az egykori szittya vezér neve nyilvánvalóan Horvátról jutott az eszükbe. Az is a professzorhoz kötötte őket, hogy személye akár a könyv és a könyvtár szimbóluma is lehetett volna: idehaza páratlan, harmincezer kötetes könyvtárral rendelkezett, emellett igazgató öre volt az Országos Széchényi Könyvtárnak.¹⁷ Az ő révén a fiatalok beavatást nyertek a könyvek szentélyébe, azt és annyit olvashattak, amire és amennyire kedvük kerekedett.

Horvát István azonban a későbbi politikusoknak is nyújthatott eszmei muníciót. Magántársaságban ő nem volt azonos azzal, amit könyveiben hirdetett. *Mindennapi* (1805-

14 *Gyászshír. Horvát István. Írta Szalay László. Pesti Hírlap 1846. 692. sz. VI. 16.*; Eötvös József: *Agricola levele. Uo., 695. sz. VI. 21.* In: E. J.: *Kultúra és nevelés. S. a. r. Mezei Márta. Bp., 1976. 51-55.*

15 Szalay László: *Horvát Istvánhoz. Athenaeum 1874. VII. k. 2440-2441.*

16 Waldapfel József: *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből. Bp., 1935. 341.*

17 Dr. M. Falk: *Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken. Oesterreichische Revue 1865. B. II. 8.*

1809) című fiataalkori naplója például egy távlatos szellem politikai elégedetlenségének folyamatos megnyilvánulása. Egész sor olyan igény és javaslat nyer lapjain megfogalmazást, melyek utóbb a centralisták írásaiban is szerepelni fognak. Mindenekelőtt a fejlődéselv, a dolgok, folyamatok történetiségének felismerése hozhatta őket közel Horvát ideáihoz – az a gondolata, hogy a semmiségből és vadságból az okosság felé igyekszünk. S az, hogy ez a mozgás, cselekvés kritikai szellem nélkül nem megy. Horvát azért is vett részt a korszak szinte minden irodalmi-kulturális vállalkozásában, mert ki akarta mozdítani a pangásból nemzetét. Alapelvül vallotta, hogy állandóan munkálkodnunk kell a hazáért. Mindenkinek (az arisztokratáknak is) ezt kell tennie, s a munkálkodás és a boldogulás lehetőségét senkitől sem szabad megtagadni. Felismerte, hogy épp ez elvek alkalmazásának hiánya miatt maradtunk el messze Európától. Következő kifakadásához hasonlókat utóbb a centralisták is jó néhányszor leírtak: „...mi az idővel nem okosodunk. Ausztria félszázaddal mindig hátrább áll... a csinosodásban, mint Európának egyéb csinos népei; Mi pedig Magyarok... félszázaddal legalább hátrább vagyunk a csinosodásban Ausztriánál, s így egy századdal különbözünk Európától.”¹⁸

A fiatal Horvát tele volt indulattal a nemesség és az arisztokrácia ellen, olyan okos reformátor után vágyakozott, aki segítene a szegény jobbágyokon. Az ország akkori tisztviselőit alkalmatlanoknak tartotta a vezetésre, elolvastatta barátjával, Virág Benedekkel Berzeviczy Gergelynek az 1802. évi országgyűlés alkalmatlanságáról írott művét, s az angol miniszterekben jelölte meg az országirányítás ideáljait: „Bár nekünk is volnának Canningjaink... A Pittek, Fox és Canning angoly miniszterek országlás mellé születtek!”¹⁹ Ez az intenció mozgatja Szalay Lászlót is akkor, amikor az utóbbiak politikai portréinak megalkotására évtizedekkel később vállalkozik majd.

Horvát Istvánnak még valamit köszönhetnek a fiatalok: minden valószínűség szerint ő hívta fel rájuk íróbarátai, Virág Benedek, Szemere Pál és Kazinczy Ferenc figyelmét. Virágot hozzá intézett ódájából következően 1827 májusában kereste fel először Szalay.²⁰ Ő és Eötvös voltak a tabáni bölcsnek – nagy sor után – utolsó tanítványai. Virág a személyes magatartás, az életvezetés, az emberi habitus síkján vált mesterükké, kicsiny szobájában a híres három szalmazsák az önzetlenség, az erkölcsi integritás jelképe lett előttük is. A minden hatalomtól független, alkotó értelmiségi eleven példázatát láthatták a mesterben: gyakorlati bizonyosságát annak, hogy el lehet vetni mindazt, amit a fennálló társadalom kínál – rangot, méltóságot, vagyon. A „magyar Horác” a maga törvényei szerint merre és tudta élni az életét. S csak az irodalomnak és a tudománynak élt, csak az számított előtte értéknek. A teljesítmény, a közhasznú tevékenység. A nemesség ideáljaitól, a rendi mentalitástól – némely frazeológiai elemtől eltekintve – tudatosan elkülönült. A fiatalok számára a „drága sarkantyú”, az „arany kereszt”, a „fejedelmi címer” helyett a magyar lantot jelölte meg jövőtávként. Láthatták: Virág nem a fennálló magyar világban él, hanem egy ideális közösségben, egy megvalósítandó új nemzet egyszerű, de erkölcsére, szellemiségére büszke polgáraként.

S azt is, hogy mindent megtesz, hogy ez a vágyott magasrendű közösség a nyelv, az irodalom, a kultúra felemelése révén mielőbb megvalósuljon. A munka ethoszában, az alkotás nemzetmegújító elhivatottságában Szalayék számára Horvát mellett Virág volt a leginspirálóbb példa. Annál is inkább, mert tudták: az idős poéta azért foglalkozik a fiatalokkal oly lelkesen, mert a polgárerény, az „érdem”, a „serénység” országának megteremtését elsősorban tőlük várja.

Mindemellett Virág Benedek első urbánus költőink egyike volt – annak a városnak a poétája, amelybe ők beleszülettek, illetve amelyben felnőttek. A városi polgárok újfajta

18 Horvát István: *Mindennapi. Pest-budai naplója 1805-1809*. Bp., 1967. 401. Vö. még: 83., 96., 106., 218., 237., 242-243., 276., 295., 319., 370.

világa, az átlagosnál mozgalmasabb és sokrétűbb életszférája Virág költészetében jelenik meg irodalmunkban először, az ő békés „csinosodás”-t szolgáló hétköznapijait sokkal többre becsülte bárminő harci-bajnoki érdemnél. A honoráciorok, iparúzők, kereskedők jogaiért utóbb szót emelő Szalayék számára Virág volt az első, aki a polgárok életterét magától értetődően a költészet számára emancipálta.

Pályájuk gyakorlati alakításában a legtöbbet Szemere Pál szeretetének köszönheték. A romantika korszerű törekvéseivel az *Élet és Literatura* szerkesztője ismertette meg őket – Szalaynak már 1828. november 28-án kelt levele arról tudósítja barátját, Ujváry Mihályt, hogy tegnapelőtt Szemerénél volt, ki „igen nagy szeretettel viseltetik irántam és a leghíresebb német írókat olvasni adja” –, majd bevonta őket a folyóirat munkatársai közé.²¹ Az ő ötlete volt az, hogy Szalay készítsen bírálatot az *Élet és Literatura* – *Muzáron* köteteiről, ő látta el tanácsokkal az első munkájára készülő fiút, majd ő jelentette meg orgánumban Eötvös pályakezdő aforizmáit is Szalay baráti reagálásával. Utóbb Szemere védte meg *A Karthausit* az értetlen támadásokkal szemben. S emellett más téren is, ahol csak tudta, támogatta Szalayt: patvaristának ajánlotta Kölcsey házába, közreműködött abban, hogy a fiatalembert az Akadémia 1836 októberében levelező tagjává, esztendővel később pedig segédjegyzőjévé választotta.²² Nem csoda, hogy a fiatal barát 1838. évi nyugati tanulmányútján Düsseldorfból, Kölnből, Párizsból és Brüsszelből írott leveleiben egyaránt neki számol be tapasztalatairól, s hogy a távolban töltött „szép órái”-ban Szemerére gondol. Nem meglepő az sem, hogy még 1850-ben, svájci emigrációjában is, hosszú hallgatás után, vele veszi fel a kapcsolatot.²³

Az 1820-as évek folyamán bekövetkező irodalmi korszakváltás idején Szemere egyike volt az irodalmi liberalizmus úttörő és legkövetkezetesebb hirdetőinek Magyarországon. Az irodalmat a szabadság korlátlan szférájának tekintette, hol a fantázia jogosult túllépni mindenfajta földi kötöttségeken. Ebből következően a kritikaiság oly természetes volt számára, mint a levegő. Az ekörül folyó harcok, a rendi elfogultság megnyilatkozásai őt nem érdekelték. A kivételes műérzékenységgel rendelkező literátor kritikáiban a nemesi közizlés provinciális, parlagi vonásainak kérlelhetetlen támadója volt – a két fiatal satirikus hajlamait a *Felelet a Mondolatra* éppúgy erősíthette, mint Czinke Ferenc elleni sistersgősen gunyoros röpiratai. Szemere valósággal gyűlölte a köznemesi átlagműveltséget – annak maradiságát, mozdulatlanságát, újtól való rettegetését. A polemikus kritika típusát a fiatalok mindenekelőtt tőle tanulják el – s ők már nemcsak az irodalomra alkalmazzák azt.

Folyóiratával a szerkesztő arra szolgáltatott mintát, hogy miképpen lehet egy új szellemi irány híveit egy azt szolgáló vállalkozás köré tömöríteni, valamint azzal is hatott rájuk, hogy kiadványában a legteljesebb megnyilatkozási lehetőséget biztosította az övétől mégoly ellentétes véleményeknek is. A *Muzáron* az önálló ítéldőerő iskolájává vált Eötvös és Szalay számára. Emellett sokrétűen tanúsította számukra a változás, az evolúció szerepét, a jelenségek és folyamatok történeti megítélését, a saját erők kifejtésének fontosságát. Továbbá azt, hogy immár van egy olyan terrén – az irodalom –, amely a polgári – szélesülő nemzet közkinccse, s hogy az irodalom mindenkire tartozik. A feudális nem-

19 Uo. 429.

20 Szalay László *poétai zsöngéje*. Fővárosi Lapok 1879. 264. sz. XI. 16. Vö. még: Szalay László *ifjúkori verseiből*. Virág Benedekhez. Töredék. Athenaeum 1874. VII. k. 2440.

21 Szalay László: *Levelek*. Bp., 1913. 48.

22 Eötvös József: *Bel és Kül Világ*. Muzáron 1833. 309-317.; Szalay László: *Fény és melegség*. Uo. 318-319.; Szemere Pál Eötvös Karthausijáról: Figyelmező 1939. I. k. 10. sz.: Szemere Szalayt támogató megnyilatkozásai: *Munkái*. Bp. 1980. III. k. 235., 273., 278-279.

23 Szalay László: i. m. 72-75., 77., 145., Szemere Pál: i. m. 330.

zetfogalom elvetését a fiatalok e folyóirat-kötetektől éppúgy megtanulhatták, mint azt, hogy az irodalom „respublika”: lapjain a kritika kiterjedt a legtekintélyesebb író, Kölcsey nézeteire is, jóllehet ő Szemere barátja volt.²⁴

Horvát és Szemere Kazinczy pesti triászának tagjai voltak, Virág pedig közeli barátainak egyike – a megismerkedés Kazinczyval nem lehetett az ifjak számára nehéz. A mester 1828 februárjában, pesti tartózkodása idején látta először Szalayt, ki ettől kezdve első számú pesti bizalmasává lett – ügyek, tennivalók sokaságát bonyolította le számára.²⁵ Minden valószínűség szerint ő hívta fel Eötvösre is Kazinczy figyelmét – barátságuk első évtizedében kettőjük közül általában Szalay volt a kezdeményező, az érettebb karakter. Eötvösről először 1830 februárjában olvashatunk a széphalmi levelezésben – s mindjárt a nagy szeretet hangján („A derék Báro Eötvösnek minden szépet”).²⁶

Arról, hogy mit jelentett számukra a Kazinczy-karakter, ők maguk vallottak leveleikben legplasztikusabban, s jövő értéktelezéseiket illetően meglehetősen személyesen is. Eötvös Kazinczynál jelentkező, 1830. december 30-án kelt levelében pontosan meghatározza a mester jelentőségét – a kulturális haladás szolgálatában, a nemzet szellemi újjászületésének serkentésében jelölve meg azt: „...alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, csak a műveltség ébreszti fel, hazámba nagy emberek csak áltál válnak nagygyá, hogy a közösség lassú lépését sebesítik –, honunkban Kazintzi úr tette ezt.”²⁷ Pár hónappal korábban Szalay így vallott az *Erdélyi Levelek* olvasása okozta szellemi élvezetről: „Az a finom urbanitás és az a lángoló hazafiság, az a sokoldalúság a művészségszemlélésben és kivitelben, az a bájos individualitás s a hasonlíthatatlan epistolaris stylus... velem egy szép éjtszakát átvirrasztatának.”²⁸ Civilizált városiasság, fenntartásoktól mentes egyéniségnyilvánítás, nyugat-európai kifinomultság, kultúrában kifejeződő nemzeti érzés, nyitottság a különféle szépségek átélésében, alkotói önállóság és műgond – jellegzetesen egy polgári értelmiségi értékállításait tükrözi ez az ítélet. S Szalay számára maga az a tény is, hogy a magyar irodalom köztiszteletben álló mestere rendszeresen levelezett vele, a pályáján még el sem indult félig-gyermekekkel, sokat jelentett. 1830. április 21-én kelt, kiadatlan levelében így tolmácsolta háláját Széphalom urának: „...Bár ki mondhatnám eléggé, mennyivel tartozom Tek. úrnak azon nemeslelkű barátságáért, mellyel az érdemetlen ifjú iránt viseltetik.” Biztosítja egyszersmind őt, hogy erre tettekkel fogja magát érdemessé tenni.²⁹

Ugyanakkor Eötvös és Szalay korántsem osztották Kazinczy esztétikai elveit, ízléspreferenciáit. Sőt, amit nem sokára meghirdetnek, az szögesen ellentétes lesz Széphalom elit-arisztokratizmusával, a kiválasztott keveseknek szóló irodalmiságával, a szépítés igényével. Az ő ars poeticájukat már egy korszak választotta el Kazinczy tömegektől való idegenkedésétől, klasszicista minta-követésétől, az „örök ideálok” világába húzódásától. Ennél azonban fontosabb volt számukra az, hogy ráéreztek a Kazinczy-életművet átható újításvágyra, modernizációigényre, a művelt magyarság ideálja utáni sóvárgásra, magukénak vallották abban a polgárosító-humanizáló hit lelkesedését. S főképpen azt, hogy a mester a műveltséget és az ízlést Európa legfejlettebb népei kulturális eredményeinek áthasonításában kereste. Évtizedekkel később Kazinczy-émlékbeszédében Eötvös maga szól erről: azt méltányolja, hogy Kazinczy látta, tudta: költészetünk része az e-

24. Fenyő István: *Az irodalom respublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817-1830.* Bp., 1976.

25. Kazinczy Ferenc: *Levelezése.* Bp., 1927. XXII. k. 422-423. Szalay Kazinczynak tett szolgálatairól ld. uo. XXI. k. Bp. 1911.

26. Uo. XXI. k. 210.

27. Eötvös József: *Levelek.* Bp., 1976. 62.

28. Szalay László: i. m. 56-67.

29. MTA Kézirattár. *M. Irod. Régi s újabb írók művei.* 4-r. 10. sz.

gész nyugati civilizáció történetének, hogy mélyen szerette hazáját, de egyszersmind lelkesedett az emberiség közös ügyéért is. Világpolgáriságát emeli ki leginkább, mely épp a nemzet felemelésének szándékából fakadt – azt a természetességet és felgyúló izgalmat, amellyel megszerezni, átélni, meghonosítani igyekezett a határokon kívülről minden szellemi kincset, a „világosodás” minden vívmányát. A fiatalok abban a meggyőződésben voltak leginkább Széphalom követői, hogy a jövő megteremti majd az európai Magyarországot, ahol már nem lesz semmi keresnivalójuk a „bajszos, csombókos magyarság” képviselőinek.³⁰

S mindenképpen inspirálta őket Kazinczy bátorsága is: az eltökéltség, amellyel évtizedeken át szembeszállni merészelt fél ország „napkeleti fejei”-vel. A „borzasztólag szép pálya” – Eötvös jelen van az akadémiai üléssteremben, amikor Kölcsey elmondja a meséről e kifejező szavakat –, rendíthetetlenségének példája erőt ad nekik megpróbáltatásokban ugyancsak bővelkedő életútjuk folyamán.

30 Eötvös József: *Kazinczy Ferenc*. In: *Arcképek és programok*. Bp., 1975. 124-132.

MAKAY IDA

Végleges, egész

*Hallom, fölpattannak a záarak.
Ajtók meg ablakok kitérve.
Hideg-keményen zúdul a fény.
Végleges lesz már, egész
minden, ami volt töredék.
Beteljesül a pillanat,
mikor a csontban megáll
a kés.*

Csönd rezeg

Várok. Idegen állomáson.
Lezárt vagonok vesztegelnek.
Ólomszínű nehéz egek
havaznak sűrűn. Szüntelen.
Távíródrótok idegszálán
már világvégi csönd rezeg.

Fény szerelme

Mert már nem én. És nem, te sem.
Ez nem kettőnk ölekezése.
Átáradt régen mindenekbe.
Hajnallal gyullad. Ég az éjben.
Lobog a délkörök delében.
Átragyog égmély, nagy vizekbe.
Ez már nem én. És nem te, nem.
A fény ez már, a foglalatlan
személytelen örök szerelme.

Ne vessen gyűrűt

A délután hűs tükre mélyül.
Benne az ég elsüllyed lassan.
Emlékeid belé ne ved,
meg ne gyalázza fodrozódás.
Ne vessen gyűrűt, tündököljön.
Emléktelen és mozdulatlan.

Egyél a gyümölcsökből

A Megváltó születésének háromszázötvenötödik, Flavius Julius Constantius, az ariánus kutya uralkodásának pedig tizennyolcadik évében Palladius, az ifjú egyiptomi remete a fejébe vette, hogy fölkeresi a hírneves Antoniust, és fölteszi neki a kérdést, amelyre a választ egymaga hiába kereste.

Köpenyét vállára kanyarította hát, zsákjába árpalisztet, sőt még egy cserépfazekat is dugott, övére vizestömlőt kötött, és útnak indult kelet felé. Átvágott a Sinain, bal felől a tenger sustorgását, jobb felől a sivatag sziszegését hallgatva szótlanul, keresztülbaktatott Palesztinán, a napban izzó, olaj- és birkaszagú városcákon, a fehérre szikkadt, álmos falvakon, majd hetek múltán Betiliumba tért, ahol egy hétig imádkozott és böjtölt, hogy erőt gyűjtsön a továbbiakhoz. Lükhnoszon és Theobata erődjén át vándorolt tovább – itt meglátogatta a száműzött Dracontius püspököt, majd három napi kitartó gyalogmenettel elérte Babilont is. Újabb három nap múltán Aphroditon városába jutott, ahol – Dracontius tanácsát megfogadva – Baisanes diakónust kereste föl: a diakónus szokta kölcsönözni a tevéket az Antoniushoz igyekvő vándoroknak. Baisanes, hosszas alkudozás eredményeképpen egy ősz tevét adott alá s egy ifjú, ám hülye vezetőt melléje. Egyikkel sem lehetett szót érteni, de a célnak, úgy látszik, megfelelték, mert újabb háromnapi vándorlás után, átvergődve a sívó és rettentő sivatagon, végül is valami hegyféléhez értek. Két szerzetessel találkoztak itt, Izsákkal és Pelusianussal – a törpenövésű és nagyfejű Izsák Antonius tolmácsa volt, a hájas Pelusianus pedig Izsák mellett az izzadságszagról és a sóhajokról gondoskodott. Ők ketten vezették el Palladiust Antonius kommunájába.

Mivel alkalom is kínálkozik, meg amúgy is erre járunk, helyénvalónak látszik leírunk e nagy ember lakhelyét. A sziklás, nagyjából ezer lépés magas hegy lábából források fakadtak, némelyiket fölitta a homok, a többi viszont alázuhogva lassanként folyóvá egyesült: e folyót mindkét partja felől megszámlálhatatlan pálma borította, szépségből s árnyékból egyaránt bőven juttatva e helynek.

Antonius tíz-tizenöt kiéhezett, piszkos és kíváncsi tanítványa rögvest a vendég köré sereglett. Izgatottan kérdezték, merről jött, beszéli-e a koinét vagy az arameust, majd választ sem várva, versengve mutogatták neki a telep nevezetességeit: a szőlőskertet, a datolyaligetet és a bűzös kúttal ékeskedő kecskekarámot. „Itt szokott Antonius zsolozsmázni, itt imádkozni, itt munkálkodni, itt meg fáradtan pihenni” – mondogatták büszkén, és közben rángatták Palladius köpenyét. „Ezeket a szőlőtöveket, ezeket a nevendékfákat maga ültette, azt a kertecskét maga alakította. Ezt a medencét meg, hogy a kertecskét öntözze vízzel, veritékes munkával maga ásta. Evvel az ásóval évek óta ássa a földet.” Palladius udvariasan csodálkozott, mikor pedig a szerzetesek elvezették a hálóhe-

lyükül szolgáló pajtához s megmutatták neki Antonius egykori fülkéjét, még azt is mondta, hogy „ó”.

A közeli hegy tetejét, amelyet csak igen meredek úton lehetett megközelíteni, apró szempár gyanánt, két mesterséges barlang díszítette. A látogatók csapatát és tanítványainak társaságát elunva ezekben szokott időzni Antonius. A barlangszobákat magába a sziklába vájták, vesszőfonadékból ajtó volt bejáratuk elé szerkesztve. Palladius rögtön föl akart menni a hegyre, de tizenöt idegenvezetője továbbhurcolta egy ligetecske felé.

– Látod – emelte föl ujját a törpenövésű Izsák – e fácskákkal zsúfolt, zöldségektől viruló veteményest körülbelül három éve vadszamárscorda kezdte dézsmálni. Antonius elkapta a vezérkancát, s botjával oldalba legyintve így szólt hozzá: „Miért faljátok föl, amit nem ti vetettetek?” S attól fogva a szamarak, a víz kivételével, amelyre inni jártak, mindent békén hagytak a telep vagyonából. Dicsértessék az Úr!

Palladius egyetértően égnék emelte kezét, majd gyorsan kijelentette, hogy igen hosszú utat tett meg, fáradt, s ezért most inkább lepihenne, ha lehet. Miközben mindezt kifejtette, türelmetlenül nyújtogatta a nyakát, Antoniusot kereszte, főként a hegyteteji cellácskákat kémlelve kíváncsian.

– Természetesen – hajolt meg kissé sértetten Izsák – ahogy akarod, pihenj le, mosd meg a lábad, majd enni is kapsz, a sok érdekes és tanulságos csodát pedig, amit Antonius végbevitt, még úgyis lesz időnk elbeszélni.

Palladius szomorúan bólintott, és követte a pajtába a tolmácsot. Keresett magának egy viszonylag tiszta falfelületet, nekidőlt, és mohón behabzsolta az árpakását az eléje tett cseréptálból, ivott a korszóban kotyogó hús, bár kecskeszagú vízből, majd lefeküdt a szalmára, hogy aludjék egyet. Ami azt illeti, a lábmosásról elfeledkezett. Mivel azonban a szalma szúrósnak és meglehetősen bűdösnek bizonyult, Palladius kis idő múltán kihurcolkodott a szabadba, hol alkalmas pálmafákat keresve a homokba heveredett, majd biztatón búcsút intve három mosolyogva bámészkodó remetetanoncnak, földnek fordította arcát és elaludt.

Borzongva ébredt, már csaknem mindent ellepett a sötétség, és a sivatag felől fúvó jéghideg szél hatására erősen lehűlt a levegő. Palladius fázósan vonta magára köpenyét, törökülésbe húzódzkodott, megszívta az orrát és körülnézett, merre köphetne. Csodálkozva vette észre, hogy szemben vele egy apóka guggol – arcát nem vehette ki a szürkességben, ám annyit látott, hogy az öreg teste igen vézna és haja szerteáll.

– Álmodtál-e szépet, fiam? – kérdezte most az apóka görögül, majd közelebb csusszant. Meztelen, csontos térdére fektette állát, és pálcika-karjaival átölelte hasonlóképpen vékony lába szárát. Ősz üstökén átsütött a hold, haja alól apró, barátságos szempár és bizonytalan mosoly világított Palladiusra.

– Én aztán nem, apókám, nagyon fáradt voltam. Csak az álmodik, akinek ereje van hozzá – nevetett föl Palladius.

– Az álmokhoz nem kell erő, fiam. Sőt, az álom és az erő éppenséggel fordítottan arányos egymással. De tudod-e, mi az „arány”?

– Tudom én, mert Alexandriában Gemisztioszhoz jártam iskolába, bár úgy látom, hiába, mert most hirtelenében el nem tudnám mondani neked.

– Miért, olyan butának festek?

- Éppen hogy nem: magamat tartom annak.
- Derék dolog – emelte föl kezét az öreg. – Aztán mondd csak, merről jöttél, s mi járatban vagy?
- Egyiptomból jöttem, és Antoniust szeretném látni.
- No, és mi van rajta látnivaló?
- Ejnye, apó, te ezt biztosan jobban tudod, meg aztán nem csak látni szeretném őt, hanem kérdezni is akarok tőle valamit.
- Tán azt hiszed, válaszol?
- Miért – hökkent meg Palladius –, nem válaszol?
- Jaj, fiam, hát mit mondhatna ő annak, aki messziről jött? Antonius már nem ért az emberek nyelvén, itt ül a sivatagban évtizedek óta, ül és imádkozik, az angyalokkal társalkodik, csodákat tesz, és csak avval hajlandó szóba állni, aki ugyanazt mondja, amit ő.
- Hát teljesen szenilis már szegény?
- Hogy szenilis-e – gondolkodott el az öreg –, ki tudja?
- Mondd csak – hasított a gyanú Palladiusba –, nem te vagy véletlenül Antonius?
- Honnan jöttél rá, fiam, ilyen hirtelen? – vihogott kárörvendően az öreg, ám amikor látta Palladius zavarát, hosszú mutatóujjával megérintette a fiú térdét:
- No, sose bánd, amit már kimondtál, különösen, ha igaz. Hanem mit akartál kérdezni Antoniustól?
- Egy álmot... egy álmot láttam, erről lenne szó.
- Nagyon szeretem az álmokat – mosolyodott el Antonius. – Az álmok a kedvenceim. Bár, figyelmeztetek, nem értek az álomfejtéshez, viszont nagyon szívesen beszélgetek ilyesmiről. Együtt biztosan kisütünk valami okosat.
- Bizony az jó lesz, ha segítesz, mert egyedül nem tudok boldogulni vele. Tulajdonképpen nem az álom érthetetlen, hanem... De inkább az elején kezdem. De nem vagy-e fáradt, nem akarsz-e inkább aludni?
- Fáradt épp nem vagyok, sőt, ha kölcsönadod a köpenyed egyik felét, még fájni sem fogok. Éjjel a legjobb beszélgetni, sötétben, erre már régen rájöttem. Mintha csak hangja lenne az embernek, teste nem. Mintha csak lelkek lennének, test nélküli lelkek.
- Az tényleg jó volna!
- Marhaság, nem volna jó. Nem kell a testet bántani. Egyrészt úgysem szabadulhatunk tőle, másrészt a testnek is megvan a maga szerepe Isten világában. Mert miként tenne az Úr próbára minket, miként különböztetné meg a jót a rossztól, ha nem lenne test, amelynek gerjedelmeit, vágyakozását, szenvedését érzékelhetjük, s amely ellenében hadakozhatunk? Hogyan vágthatnánk pofon a Sátánt – átkozott legyen a neve –, ha nem lenne arca? Ezért hát ne szidd a testet, inkább köszönd meg neki, hogy alkalmat ad erényeid bizonyítására.
- Nem is a testtel gyúlt meg az én bajom, atyám, a testet ki nem képes legyőzni? A kezét levághatod, de a gondolatokat már nem.
- Mondd csak, fiam, mondd csak!
- Elmondom én, az elejétől. Négy évet nyomtam le az egyiptomi sivatagban, Hérakleopolisz mellett.
- Én is jártam arra. Kutya egy hely.

– Szóval, négy évig éltem ott, napi egy marék árpán és egy korty olajon – kivéve a böjti napokat. Hasam fölpuftadt, szemem égett, izmaim reszkettek, herém pedig – már elnézést – a térdemig lógott éhségemben. Hol majd megsültem, hol pedig vacogtam, ha meg éppen egyiket sem csináltam, nyüzszítettem a félelemtől, hogy a hiénák megesznek. A gerjedelmeken már régen túl voltam, vágyaimból csak Isten utáni sóvárgásom maradt birtokomban: úgy vágytam Istenre, hogy a térdemet harapdáltam fájdalommban, s lelkem lüktetett a kintől. Magatehetetlenül hevertem egy rozzant fatető alatt, amely a nap tüzétől ugyan megvédett, de a szélről és a homoktól egyáltalán nem, miközben Krisztushoz imádkoztam, hogy segítsen tovább kínlódnom.

Egy éhségben átvirrasztott éjszaka után vörösen kelt fel a nap, olyan vörösen, mintha csupa vér volna. Ekkor előttem, pontosan előttem, a levegőben, sugárzó fényben, harsonazúgás közepette megjelent a Kisded maga. Rózsaszínű bőre mintha ropogásra lett volna sülve, orcája ragyogott a tiszta olajtól, s szájában valami zamatos gyümölcsöt tartott. Isten bocsássa meg nekem, szegény bűnösnek, de még a csodálatos szagát is éreztem: olyan illata volt, mint a frissen sült búzacipónak vagy a foszlós kalácsnak. A Kisded selyemköntösbe volt bugyolálva, és köntösén kacsák, libák, tyúk, gyümölcsök és lepények képei ragyogtak, mintha fényből lettek volna reáhímezve. Lelkem szinte rázkódott a Kisded utáni vágytól. Önkéntelen a látomás felé nyújtottam aszott ujjam, ám ekkor a Kisded megszólalt és azt mondta:

– Egyél a gyümölcsökből! – s ahogy kimondta ezt, eltűnt.

A kép, vagyis a jelenés erősen megviselt, így enyészte után eszméletem vesztettem. Magamhoz térvén megpróbáltam értelmezni a tapasztaltakat. Megkérdeztem magamtól: vajon valóban látomásom volt-e, vagy csak a Kurafi incselkedett velem? S mit kell azon érteni, hogy „Egyél a gyümölcsökből!”? A Sátán akart-e eltántorítani a remeteélettől – hogy hulljon a poklok fenekére – vagy éppen ellenkezőleg, Isten akart tudtomra adni valamit az ő jelképes nyelven? Dönteni sehogyan sem tudtam, sőt, úgy éreztem, akkor is bűnt követek el, ha én ítélem meg, jó vagy rossz-e egy efféle látomás. Arra kérlek tehát, ó, szentéletű remete, mondd meg nekem, miféle látomás volt ez, kitől származott s mit jelentett! Kérlek, mondd meg, mit tegyek, mit gondoljak s mihez tartsam magam!

Palladius elhallgatott, és szemét, kissé szégyenkezve, a földre szegezte. Antonius nem szólt semmit, csöndben ült és a lábát vakargatta, száraz bőre hersegett a sötétben. Lassanként teljesen magára húzta Palladius köpenyét, úgyhogy annak nem maradt takarója. Palladius meséje közben nem vette ezt észre, és most meglepetten tapogatott maga körül. Antonius ekkor fölsóhajtott.

– Hajjaj, fiam, ha jól értettem, azt kérdezed tőlem, vajon Istentől vagy a Sától való-e látomásod, amelyet nem értesz.

– Pontosan, atyám, pontosan.

– Jaj – kiáltott föl erre Antonius –, most vettem csak észre, hogy a köpenyedet elraboltam. – Fürgén odacsusszant Palladius mellé, és a köpeny felét ráterítette. – Így ni, így majd egymást is melegítjük, és a köpenyből is jut mindkettőnknek.

Palladius kicsit kényelmetlenül érezte magát emígy kettecskén, de nem mert szólani. Várákozóan hallgatott.

– Szóval ez a helyzet – gondolkodott el az öreg. – Tudod mit – derült föl hir-

telen –, te is elmondtál egy történetet, én is elmondok egyet, ha nem haragszol. Majd összetesszük a kettőt, talán úgy többre jutunk.

Palladius bólintott, és kinyújtotta a lábát.

– No hát, fiam, sok évtizeddel ezelőtt, azaz, ha jól emlékszem, több mint száz éve, Koméban, egy felsőegyiptomi faluban láttam meg a napvilágot. Szüleim jómódú parasztok voltak – tudod jól, mit jelent ez, csak azt, hogy napjában egyszer volt mit ennünk. Szóval húsz évet éltem békében a földet túrva. Ekkor szüleim meghaltak – egyazon napon tértek meg az Úrhoz szegénykék, láz vitte el őket –, a földet és a gazdaságot pedig, mint egyetlen fiú-utód, én örököltam. Keresztények voltunk, s éppen olyan idők jártak, hogy ezt arrafelé különösebben titkolnunk sem kellett. Én magam eljártam a gyülekezetbe, esténként imádkoztam, de ennél többet nem foglalkoztam Krisztussal. Egy nap valami vándor igehirdető érkezett a templomunkba, és a szegénységről prédikált. Többek közt azt is mondta, hogy aki a mennyországba akar jutni, annak szét kell osztania mindenét a szegények között. Roppant mély benyomást tett rám! Meg kell adni, a földműves életmód nemigen csábított, kalandra is vágytam, no hát, meg egyébként is derék fiatalember voltam: gondoltam egyet, pénzzé tettem az egész vagyonom, a pénzt pedig egy fillérig szétosztottam a szegények között – volt belőlük éppen elég. Aztán meg, mint aki jól végezte dolgát, kiköltöztem a sivatagba, kunyhót eszkábáltam magamnak, és ott üldögéltem, imádkozás meg miegyéb közepett. Csak néha jártam be a közeli faluba koldulni ezt-azt, hogy éhen ne vesszek.

Ugyanúgy éheztem, mint te, a tökeim ugyanúgy a térdemig lógtak, sőt, még meg is duzzadtak és lüktettek, mint a fene, éjjel én is megfagytam, nappal pedig megsültem. Mondanom sem kell, hamar elment a kedvem a remeteélettől, ráadásul nekem még a Kisded sem jelent meg, kizárólag lepényekről, sült húsról meg kövér nőkről álmodtam. Csak az tartott a helyemen, hogy – bár fogalmam sem volt, mitévő legyek – erős volt a hitem némely más remeték bölcsességében. Úgy gondoltam, én buta vagyok, ők meg okosak és szentek, tehát őket kell utánoznom, úgy kell élnem, ahogy ők élnek. Az igazat megvallva semmi célom nem volt a magam sanyargatásával, csak az, hogy éppen olyanná váljak, mint ők, az pedig meg sem fordult a fejemben, hogy ők is éppoly tanácstalanok, mint én, s hogy ők is csak egymást majmolják nagy világutálatukban. Arról pedig végképp nem tudtam, hogy e szentéletű remeték legtöbbször zátonyra futott sorsú ember, aki szenvedésével próbál a világon bosszút állni szenvedéséért, s e törekvéseben nem istenszeretete, hanem embergyűlölete és sértettsége vezérli.

Egy szó mint száz, azért kínlódtam, hogy azokat utánozzam, akik kínlódván utánoznak más kínlódókat, s azt hittem, ez elvezet a boldogsághoz. Hanem mindez csak a lógó tökökhöz és a lepényálmokhoz vezetett, így elhatároztam, útra kelek, s ha már vagyonom elűszott, legalább világot látok.

Levándoroltam a Nílus-deltáig, innen nyugatra mentem, befelé a líbiai sivatagba, de megbetegedtem – valami kelés támadta meg a lábamat, amely a helyét változtatta, és nemcsak fáj, hanem viszketett is – úgyhogy meg kellett telepednem. Találtam egy romos kőházat – talán katonai állomás lehetett egykor, a birodalom szép napjaiban – ide vettem be magam. Füveken és gyökereken éltem, már ha élet volt az, és félnapi járóföldről hoztam a vizet, hogy szomjan ne haljak.

Sajnos a házat kakodaimónok lakták, akik nagy unalmukban éjjel-nappal ve-

lem foglalkoztak: mindenféle csúf szörnyeteg képében mutatkoztak előttem, különösen olyankor, ha a fekélyem kiújult és erősen gyötört. Félelmemben egész éjjel, egész nap imádkoztam, hosszú időn át: lassanként anélkül is tudtam imádkozni, hogy odafigyeltem volna, s megvalloam, Krisztusra szinte sohasem tudtam gondolni, hiszen vagy a kakodaimónokon, vagy a láb fájasomon, vagy éhségemen járt az eszem. Lassanként megvilágosodott előttem, hogy a gyötördés, a fájdalom és a magány nemhogy erősítene hitemben, hanem ellenkezőleg, eltereli a figyelmemet a hitről, mert hát lehetetlen elmélkedni vagy odaadón imádkozni, esetleg eszményeket megvalósítani akkor, ha az ember éhes, ha a lába fáj, különösképpen akkor, ha démonoktól retteg.

Fogtam hát magam, s visszatértem Alexandriába. Két nővérem is élt erre felé, így hát az ő segítségükkel kigyógyítottam magam a fekélyből, és nekiláttam éldélgelni. Tudom, hogy életrajzíróim – ilyenek is vannak már – ezt az életszakaszomat nem szívesen emlegetik, és igazuk is van, mert disznó módra éltem, lányokhoz jártam, verseket írtam és így tovább. Az ám, de ha az ember már egyszer megismerte Krisztust, vagy ha Krisztus megismerte egyszer az embert, nem lehet többé szabadon válogatni az életmódok között. Szívem mélyén folyton nyugtalanság gyötört, próbáltam én a nagyvárosban is Krisztusról elmélkedni, de hiába, nem ment, valami mindig elvonta a figyelmemet. Azt hiszem, odaát Alexandriában túl sok az ember az egyetlen Istenhez képest. Fél év alatt, míg odalent éltem, úgy elteltem keserű irigységgel, haraggal, kéjvágygal, ostoba ábrándokkal, hogy a hit egészen apró zugocskájába szorult szívemnek. Mikor erre rádöbbsentem, megcsömörlöttem a szabad életől, és visszatértem a sivatagba.

Tanulva a korábbiakból már nem éheztem, nem gyötörtem a testemet, inkább dolgoztam, ezt-azt termelgettem, sőt még egy tehénre is szert tettem, aki forgós kutamat működtette, és tejet is adott estelente. Most már, hogy porhüvelyem megkapta a magáét, volt kedvem és módom Istenről elmélkedni és teljes szívvel imádkozni is. Csakhogy éppen ez lett a baj. Mivel túl sokat gondolkodtam, mindenféle ostobaság az eszembe jutott, többek között az is, hogy mi értelme az egész remeteségnek, ha az ember nem remete módjára él, hanem parasztképpen. Továbbá, miért van Istennek szüksége arra, hogy róla elmélkedjünk, ha amúgy is Őbenne élünk, ha viszont nem Istennek van erre szüksége, hanem nekünk fontos, akkor nem egyszerűen undorító önzésről van-e itt szó s nem hitről? Legkínzóbb gondolatom azonban a következő volt: Minden eddigi fáradozásom csak azt a célt szolgálta, hogy megfelelően éljek. De kinek megfelelően? Istennek, ugye, minden megfelelő, hiszen ő a Teljesség. Neki ugyan mindegy, ki él rosszul, ki jól, csak annak nem mindegy, aki jól vagy rosszul él. Eszerint tehát úgy kell élnünk, hogy nekünk, a mi számunkra legyen megfelelő az életünk.

Az ám, de ott van például az átkozott emlékezetű Decius császár, aki abban lelte örömét, hogy a derék keresztényeket gyilkolta: no hát ő is biztos meg volt magával elégedve, önmaga számára megfelelő életet élt. Akkor hát az ő élete is jó volt? Mi különbözteti meg a remetét, aki saját kínjaiban keresi élete megfelelőségét, a gyilkostól, aki más kínjaiban valósítja meg saját életeszményét? Vagy ott vannak az ariánusok, akik ugyanúgy meg vannak győződve arról, hogy Istent szolgálják, mint mi, holott bűnben fetrengenek. Isten bizonyára tudja, ki él megfelelően, ki nem, csakhogy titkát nekünk nem tárja föl. Ráadásul jól élni,

azaz megfelelően élni nem is biztosan jó. Sőt, ha tegyük föl, jó lenne megfelelően élni, minden gazember megfelelően élne, ezt pedig Isten nem akarhatja. Honnan tudhatja hát az ember, hogyan éljen? Sehonnán. Végül annyira megzavarodtam, hogy úgy döntöttem, élek, ahogy élek, a többit meg Istenre bízom. Mivel azonban vagyonom elúszott és a földművelésen kívül semmihez sem értettem, maradtam remete – megszerveztem ezt a kis közösséget, s itt élek reménykedő nyugalomban már évtizedek óta.

Antonius elhallgatott, és lába szárát vakargatta. Palladius hökkenten kérdezte:

– Ne haragudj, szentéletű Antonius, de nem teljesen értem, hogy rendkívül érdekes élettörténetednek mi köze van kérdéseimhez. Mondtam, elég nehézfejű vagyok, ne csodálkozz hát, ha butaságokat kérdezek.

– Mit is kérdeztél, fiam? – meredt rá az öreg.

– Hát, tudod, az az álom a Kisdeddel, hogy kitől való, az Úrtól vagy...

– Ja igen – Antonius lebiggyesztette ajkát. – Szóval a Kisded. Aha, már emlékszem. Hogy is csak, no – Antonius megdörzsölte homlokát. – Szóval, azt hiszem, fiam, én csak arra akartam kilyukadni, hogy sohasem lehet tudni ezekkel az álmokkal. Legjobb békén hagyni őket.

– Békén hagyni?

– Nézd csak, mikor gyötörtem magam, a gyötrődés miatt nem tudtam megfelelően élni, mikor pedig jól éltem, az élvezetek térítettek le a helyes útról. Ha viszont az ember az arany középutat választja, akkor meg abból kerekedik baj, mert semmi sem veszélyesebb a hit szempontjából – hogy a megfelelő életről ne is beszéljünk – mint az, ha alkalmunk van gondolkodni. Hiszen a gondolatokkal éppen úgy állunk, mint az álmokkal, soha nem tudható, vajon Istentől vagy a Bűzhödt Fenevadtól származnak-e. Azt hiszem, az a legjobb, ha az ember nem akar megfelelően élni. Kisüt valami marhaságot, ráteszi az életét, és a végén jön csak rá, hogy butaságot művelt.

– De Antonius – háborodott föl Palladius – az embernek csak egy élete van, nagyon fontos, hogy ezt az egyet kihasználja, hogy megfelelően éljen!

– Éppen ez az, fiam! Egy életünk van, egyetlenegy, ebben kell mindent megvalósítanunk, mindent bizonyítanunk. Ha például több életünk lenne, egyet arra szánnánk, hogy kipróbáljuk az önsanyargatást, a másikat arra, hogy kiélvezzük a gyönyöröket, a harmadikat a családra fordítanánk, a negyediket a tudományra, a művészetekre. Aztán, mikor mindegyiket leéltük, összehasonlíthatnánk az életeinket, és megkérdezhethetnénk magunktól, vagy éppen a bennünk lakozó Istentől, melyik volt a legmegfelelőbb, s attól fogva a következőket mind a legjobb módjára élénénk le. Csakhogy – s ez a bökkenő – nincs több élet, csak egy. Nem tudjuk a végén összehasonlítani egymással ezt az egyet, meg hát értelme sem lenne, mert úgylis vége. Csak egy van, nincs más. Ezért, azt hiszem, legjobb, ha nem erőszakoskodunk, nem okoskodunk annyit. No hát, ennyi az egész.

Palladius megcsóválta a fejét:

– És Isten mit szól mindehhez?

– Ezt kérdelem én is.

– Mi az, hogy ezt kérdezed te is?

– Ezt kérdelem, mert nem tudom. Egyébiránt pedig, szerintem szolgálnunk kell őt, nem kérdezzgetnünk.

Antonius kibújt a köpeny alól, nagy nehezen föltápaszkodott, és nyújtózott egyet.

– Köszönöm a köpenyt és a társaságot. Kicsit elálmosodtam. Azt hiszem, jobb, ha lefekszem. Ha az ember álmos, feküdjék le és aludjék. Nem igaz? Azt ajánlom, te is aludj. Ahogy a többieket ismerem, holnap úgyis nehéz nap vár rád, kíméletlenül végigterelnek majd a telepen, és az összes csodámat eldarálják neked.

– Hát te tényleg szoktál csodát tenni?

– Persze – felelte kissé sértődötten az öreg, és elindult a pajta felé.

FILIP TAMÁS

Van aki amerikai

*Van aki amerikai verseket ír.
Csupa irodalmi szóból rakja össze
őket. De mintha fordítás lenne
némelyik. Egyszerre sok költő szól
az ilyen versből, csaknem egyazon
hangon. Kényelmesre taposott jambus-
cipőt visel, aktatáskája jegyzetekkel
teli. Versliften utazik föl-le,
fölül a versbiciklire és tapossa
a verspedált. S ha néha nem tudja
mit írjon, lopva a diákjaira
figyel, vagy a gyorsbüfében körötte
érkezőkre. Vagy furcsán összeszorított
szájjal néz ki az ablakon.*

Amerikai aki van

Gyorsbüfé. Tisztázzuk mindjárt:
kell ez a szó ide. Pedig inkább
menzára vagy valami efféle helyre
gondolok. Mindegy, meleg van,
ételek gőze száll, kanalak zörögnek.
És zsong a sok-sok vélemény.
Akváriumszerű az egész, sok
tátogó diák, puha fény
lebegteti a hajukat.

Ő egyedül ül. Eszik és figyel.
Mindenből épp kifogyott.
Kinéz és kinn a szél
papírlapokkal rohan a campus
üres útjain. Vajon kiéi voltak,
s most mért hagyja szerteszállni
őket? Versek talán vagy csak
unalmas jegyzetek?

Megéri-e fölkelni innen
s az asztalok között feltűnés
nélkül kísértálni a szélbe
s úzóbe venni néhány papirost?
Mennyi lehet ebből a hozadék?
Tán nem is az olvasható anyag,
inkább az élmény lesz a fontos.
Indul, mert épp mindenből kifogyott.

Szígmán Fríjád levele Juszúf Bríjárhoz

Kedves Kollégám, Drága Barátom,

micsoda kánikula van mögöttünk! Úgy is mondhatnánk, hogy transzcendens kánikula, mert ilyenkor nemcsak a nyelv tapad a szájpadrólshoz, tunika a lapockához, de még az idioplazma is összeragad a szuperegóval. (A szakkifejezések abból a magánteóriámból valók, amellyel legutóbb, ha még emlékszel, bozogatás közben szórakoztattalak.) Úgy ám, ez a feneketlen fülleltség adja a ritka szelleitek pillanatait, amikor az ember a legértékesebb leleményeit szundikálja össze. Csakhogy álmunk óráján a homok oda-vissza pereg! Önmegfigyelés útján arra a felvetésre jutottam, hogy ilyen fokú átszellemültség csak a legszennyesebb alsónemünk tisztára mosásának pillanatában történhet meg, amikor már elviselhetetlenül undorodunk saját testünkötől. Menekvés, bizony, kétségbeesett menekvés ez a lélek birodalmába, s minden egyéb átszellemültség csupán csak játék és színlelés. De sajnos ez is csak rövid ideig tartó menedék. Vajon ennyire elhagyatottnak és értelmetlennek éreznénk magunkat a halandóságunk nélkül? Tán a halál az egyetlen metafizika, ami még megmaradt nekünk, az egyedüli, ami még túlér rajtunk?

De hagyjuk az időjárást. Gondolkodóba ejtett legutóbbi démonűzési tapasztalatod, s a démon, akit Te Hysteriának nevezel, én viszont, javíthatatlan vulgarizátorként, magamban csak Pinnadrattának becézek. Az eszelős A-ra gondolok, aki egy szempillantás alatt visszanyerte szeme világát, amikor a ráolvasás során véletlenül a még parázsló hamuba esett. Nagyra értékelem észrevételeidet, még ha némelyikkel vitába szállnék is. Egyetértek azzal, hogy az inger váratlanságára, meglepetésszerűségére helyezed a hangsúlyt, azt a hipotézist viszont, hogy az inger és a látás között netán kauzális összefüggés létezne (vakságának a saját bőrén látta kárát), már vitásnak tartom. Saját tapasztalatomból kiindulva az a véleményem, hogy egy rendesebb pofonnal vagy egy vödör jeges vízzel is ugyanolyan hatást lehet elérni, főként, ha elég váratlanul érkezik, persze, némi mágikus hókuszpókusz kíséretében, annak ellenére, hogy ama testi fogyatékosággal nincs okozati összefüggésben. Gondolatmeneted egyébként vonzó, csak még alaposabban a tunikája alá kellene nyúlnod.

Engem személy szerint sokkal jobban izgat az a körülmény, hogy egyazon démonnak mennyire különböző megjelenési formái lehetnek – egyszer a lábat bénítja meg, máskor a kezét, egyszer a látás károsodik, máskor a hallás, van, hogy afáziát idéz elő, sőt ismerünk olyan eseteket is, amikor az egész test megbénul, ismeretes, hogy a természet nem tékozol, nem herdál fölöslegesen, akkor

mégis, mire ez a nagy változatosság, s vajon mi alapján szelektál? Ha a démon, tehát a testi fogyatékosághoz vezető folyamat egy és ugyanaz – márpedig ez a személyes meggyőződése –, akkor mi az a függő változó, ami a fogyatékoság ilyen vagy olyan formájáról határoz? Mi az, ami mindig más? Természetesen az ember. Milyen egyszerű és magától értetődő a válasz, ha már ismerjük! De mit jelent ez? Azt, hogy a démon úgy ölti magára az embereket, mint valami köpönyeget? Hogy ilyen cicomás kedvű lenne? Vagy minden ember maga választja meg a démonát?

De térjünk vissza a Te eszelős A-dhoz. Bár nem voltam jelen, mégis jól ismerem azt a sugárban lövellő szóokádékot, azt a verbális rükvercben zabálást, ami a hirtelen beálló enyhülés pillanatában hagyja el az ember száját, ezért is tudom mind jobban csodálni kifinomult érzékenységedet, amivel ebből a szómoslékből ki tudtad ragadni azt a látszólag jelentéktelen megjegyzést, amit a szerencsétlen A. szerint a pletykás szomszédasszonya vágott a szemébe: „Kiszúrja a szemed az igazság”. Banalitás; de mi történik azzal az emberrel, akinek kiszúrja a szemét az igazság? Megvakul! Milyen zseniálisan egyszerű – talán túlfent az, mégis írod és kérdezed, nem túl merész-e a hipotézised. Bevallom, nagy lenne a kísértés, hogy egyetértsek veled, ha nem bizonytalanítanának el saját tapasztalataim. Azt azért nem állítom, hogy elemi áttörést idéztél elő, de foghíjról a léckerítésen már nem félnék beszélni.

Amiért írok: szeretném Veled megvitatni az egyik esetemet, amely, úgy tetszik, a tiédde egyazon léceket lazítgat, csak a kerítés túloldaláról. A múltkor eljött hozzám egy bevándorló, egy asztalos, amolyan egyszerű és nyílt szívű ember – ha ez még jelent valamit a mai világban. Ez a férfi elmondta, hogy a lány, akit jóhiszeműen nőül vett, nemcsak hogy nem szűz, hanem ráadásul másállapotban van, de ő mégsem űzte el magától, mint ahogy jogában állt volna, hiszen a lány alaposan rászolgált. Köztünk szólva, ha láttad volna a lányt, nem is nagyon csodálkoznál. Egy cukifalat. Tudom, kedves Juszufom, hogy nem szereted az ilyen beszédet, de nincs mit tenni: a világ már csak ilyen, nemileg meghatározott, vagy ha úgy tetszik, polarizált, és minden, ami az egyik pólus bélyegét magán viseli, feltartóztatlanul az ellenkező pólus felé fordul. Még a legparányibb kavicsnak is neme van, még a fűszálnak is; miért épp nekem kellene szégyellnem magamat, ha olykor kedvem szottyan a lemenő Nappal kamatyolni? (Vulgárisnak vulgáris, de hiszen ismersz.) Alkonyatkor, ha felmászom a házam fölötti sziklára, és rám ölti élveteg vörös nyelvét a Nap, ez az öblös, ez a csélcsap..., nem tehetek ellene semmit, rögtön beindul a medencém tájékán az ismerős bizsergés, az önkéntelen kakaskodás. Csupán a bizonytalanság zavaró, hogy akkor most ki kit; mert egy nővel szemben, ugye, férfi vagyok, de a lenyugvó Nappal szemben kicsoda? Nem lehet, hogy csak törleszkedem?

Elég a tréfából. A férfi tehát nem űzte el a nőt, eddig minden rendben is volna. Élhetek volna boldogan, míg meg nem hálnak, ennyi az együgyűségükből is kitelt volna. A baj csak az, hogy a lányka ahelyett, hogy férjeura ruhaszegélyét csókolgatná, nem hajlandó vele háltni. Magyarázattal is szolgált, amit azonban férje – tegyük hozzá, joggal – a benne lakó démon sugalmazásának hisz. Őszintén szólva, először bosszantott ez a félmegoldásos helyzet – mert ha egyszer férfi a talpán, gondoltam én, akkor nem kezd el porciózással bibelődni, s egyszer-

re, édes kettesben űzi el a lányt és a démon. Másrészt viszont nagyon megfogott az ügy különlegessége, mivel a démonnak ezzel a fajtájával még nem találkozott. Csakhogy kiderült, van még egy bökkenő. A leányzó nem akarja alávetni magát a kezelésnek. Ugyan miért is tenné, hisz nem szenved, ellenkezőleg, boldog. Biztos ismered a várandós asszonyok magukba vonultságát, tojáshéj-magányát: ha úgy tartja kedvük, vagy ha úgy érzik, hogy a világ görbe szemmel néz rájuk, lecsusszannak a hasukba a kisbabájukhoz és vidám mókázásba kezdenek, pancsikolnak a magzatvízben... Csinálhatsz, amit akarsz, de a hasukba már nem merülhetsz utánuk. Szóval, a lányka nem engedi a démonúzést, mert hogy benne semmiféle démon nem lakozik, s hogy a Messiást hordja a szíve alatt. Az Isten Fiát, a Megváltót, vagy valami hasonló kitalált lényt.

De inkább elmesélem Neked szép sorjában megtévelyedésének történetét. Történt, hogy egy napon, úgy déltájban – az időpontot csak azért tüntetem fel, hogy világos legyen, nem éjjel, álmában esett meg – nagy szárnyasuhozás, porfelhő meg egyéb effektusok kíséretében egy angyal szállt le hozzá, Isten egyik postása, s közölte vele az örömhírt, hogy a méhe Messiást fogan. Mire a riadt leányka feleszmélt, az angyal huss... Vagy nem is, várj csak, az angyal még azért elárult néhány részletet, azt már nem tudom, hogy a lány kíváncsiságára-e, vagy maga rukkolt vele elő: Isten Fia lesz a gyermek, és a Szentlélek által fogja nemzeni; ha nem tudnád, ő az isteni szubsztancia esszenciális megnyilvánulása egy fehér galamb alakjában. Aha, már emlékszem, mégiscsak ő kérdezett rá: Na de megbocsáss, angyal, hogyan foganhatok gyermeket, ha érintetlen vagyok! Hidegvérű egy fruska korához képest, mert hogy tizenkét-tizenhárom évesnél több akkor még nem lehetett. Mire az angyal: – Ilyen dolgokon te ne törd a fejed, Isten majd mindent elrendez, leszáll hozzád egy fehér galamb és kész. A mindentudó angyal a születendő gyermek nevét is elárulta, de az most sehogys jut az eszembe. És valóban, egy idő után a lány rokonlátogatásra ment egy másik városba, s mikor visszatért, már harmadik hónapban volt. Nem hagyott nyugton a dolog, hiszen ismersz, és sikerült megtudnom, hogy ott-tartózkodása során egy bizonyos pillanatban valóban egy hófehér galamb jelent meg előtte, előbb csak repdesett magasan a feje fölött, akkor még jól kivehetően látta a galambot, de amikor lejjebb ereszkedett, teljesen elvakította őt a belőle sugárzó hófehér fényesség, ugyanakkor bensőjében valami melegség áradt szét, s akkor már tudta, hogy megfogant. Nehezen hitelesíthetők a szavai, hiszen még se Te, se én nem fogantunk meg a Szentlélek által, és még más sem. Szerinte pedig így volt.

Talán azt gondolod, kedves kollégám, hogy gúnyt űzők a dologból. Talán igen, de ne tévesszen meg a gúny, mert én valójában igen szomorú vagyok. Mert ilyen szép történetet én soha nem fogok kitalálni, vagy ha mégis, nem lesz ilyen szép az arcom, miközben elmesélem. Ő ugyanis hiszi is, amit mond, más-ként ilyen fokú szépség elképzelhetetlen lenne. Ez a leányzó olyan gyönyörű, mintha a valóság pora meg sem érintette volna, olyan tiszta... Fájó, Juszúfom, fájdalmas ez a szépség. Te is ismered a pótolhatatlan veszteség fájdalmát, de nekem nem az fáj, hogy ez a szépség nem az enyém és nem is lesz soha – hiszen tudjuk, miként a szél, a szépség sem tartozik valakihez, szétáramlik a világban –, hanem az, hogy ha ilyen szépség egyáltalán lehetséges, akkor miért nem ilyen

szép minden más? Vagy majd a mennyekben? Hogy ez a szépség lenne maga a mennyország, ami ugyan lehetséges, de itt a világon mégsem lesz soha?

Kissé elkalandoztam, ez már valami egészen más. Természetesen mi ketten azért tudjuk, hogyan kell ezt a szép történetet olvasni: a lányka, akit eljegyzett a vénség (kicsit túlzás, de próbáljuk az ő szemszögéből nézni), nem tud ellenállni az ifjú szeretőnek, a bűntudat elviselhetetlen... Tucatrehány. Ezt nem megvetően mondom, épp ellenkezőleg, ezzel azt akarom mondani, hogy tucattörténetben tucatbűn. De ez a lány bűntudatánál fogva jóval túlér a történeten. Milyen elviselhetetlenül gyönyörteli lehetett az az élmény, és milyen elviselhetetlenül súlyos a vétség, hogy csak maga az Isten járhat közben! Tőle alacsonyabb rendű ehhez nem elég. És már röpködnek is az angyalkák, szárnyasuhogás... gondold bele, az sem lehet véletlen, hogy a Szentlélek egy madár. Bocsáss meg, de nem tehetek róla; ha valaki túlságosan illatozik, rögtön felvetődik bennem, hogy vajon milyen rettenetes bűzt takargathat ilyen temérdek kölnivel. Vegyük pontról pontra a helyzetet: ha a lány Isten által érintett, és nem egy jöttment halandó által, akkor valójában még mindig érintetlen. És Isten után, ki az, aki még Isten után hozzányúlhat? Tán a vénember? De hiszen ő egy szupervétséggel érintkezett, az örököreggel! Vagy vedd azt, hogy ő nem egy fattyút hord a hasában, még mit nem! Hát akkor kit? Az Isten Fiát! Ez így, persze, egészen más, itt aztán bűnről szó sem lehet. Vagy ha véletlenül, esetleg mégiscsak, arra is van válasza: Megváltó! Ő majd a világ összes bűnét megváltja. Mintha semmi sem történt volna. Ho-ho-hó! Mi aztán tudjuk, hogyan kell ezeket a történetecskéket olvasni!

Irigy vagyok, Juszúf. A bűntudatnak ilyen súlyos sziklája még egyetlen nőre sem gördült rá miattam. Olyan volt, hogy némelyiknek, kis időre, kavics került a szandáljába, vagy olyan is, hogy később, amikor az utcán találkoztunk, megrezzent a szempillája, az is csak inkább kacérságból, mint zavarában; de azok a tátongó sebek, amiket a közepükben viselnek a nők, azok közül egyik sem nekem nyílt meg, Juszúf. Nem mintha nem akartam volna, akartam, próbálkoztam a mutatóujjammal kitapintani bennük az Istent, és hittem, hogy ott kell valahol lennie, egyébként mi oka lenne ennek a fergeteges vonzalomnak. Naná, hogy nem a husi! Bosszantott a dolog, és ki akartam zavarni őt a rejtekéből, úgy gondoltam..., mert hol máshol érhetném tetten az élő Istent, ha nem a nőben? Hisz amikor hozzálátunk, hogy embert csináljunk, még ha eleve érvénytelen is a kísérlet, ott kell lennie valahol a közelben Istennek, nem? Diszkrétan, persze, de elvitathatatlanul. Csak egyszer – egyetlenegyszer! – volt olyan érzésem, hogy megpillantottam őt, igaz, csak hátulról, egy árnyékot, ellebbent a szemem előtt, és már el is tűnt. Nedves lábnyomok. Nem, sajnos a nőkkel ez már veszett ügy, ma már nincsenek illúzióim, talán még a naplemente, mit szólsz hozzá?

Jól van, irigykedem, de amikor vele beszélsz, akkor még azt is elhiszed, hogy angyalok landolnak az ablakpárkányán, de végül is mellékes. Egyedül is el tudom rendezni. Időközben már a csodagyerek is világra jött, van feje, keze, lába, pállott a popsija, és egyébként is pont olyan, mint a többi gyerek. Végül is mindnyájan Isten gyermekei vagyunk, miért éppen az ő gyereke ne lenne az. Ne hidd, én azt is elismerem, hogy egy anyának joga van azt hinni, hogy az ő fia csodagyerek. Ha csak azt veszed, mi mindent megtesz érte, míg kihordja. Én ezt

mind elismerem, csak bosszantó ez a tehetetlenség, hogy nem tudok mit mondani az asztalosnak. Csak nem fogok neki valami ifjú szeretőről szövegelni? Még ha össze is szedném az összes bátorságomat és kíméletlenségemet, akkor sem tudom, hogy magyarázzam el ennek az egyszerű embernek, hogy az angyal nem angyal, a Szentlélek nem szent, és a legkevésbé sem lélek? Még ha sikerülne is, mihez kezd vele? Befogatja a satujába? Elhívott démont üzni, de nem volt mit, mert a démon elszelelt. Azon sincs mit csodálkozni, hogy zavarodottságában most már ő is angyalokat kezd látni. Egyelőre amolyan félenk angyal-kákat, fel-felderengenek előtte, le sem tudja őket rendesen írni; még röstelkedik, na de meddig? Hangokat vél hallani. Azt mondják neki, hogy tartson ki hűségében az asszony mellett, hogy ez az Isten akarata. Még csak suttognak, de mi lesz majd, ha ordibálni kezdenek? Ne gondold, hogy gúnyolódok rajta, mármint az asztaloson, de valamit kezdenie kéne magával. Gyönyörű történet! Ha látnád a lányt, ölében a gyermekkel, orca orcához cuppanva, a töredezett körmű asztalos megcsiklandozza a piskótalábakat: Csiki-csiki, Megváltó!

En meg, hogy ne beszéljünk mindig csak másokról, én meg, kedves kollégám, azzal az ürüggyel, hogy egy kis lisztet hoztam nekik a tartalékból, ott ücsörgök náluk naphosszat a fészerben, és ostobán vigyorgok. Nem tehetek róla, úgy ül ki arcomra a vigyor, mint a veríték. Még jó, hogy csak átutazóban vannak, népszámlálásra jöttek, mert az asztalos itteni illetőségű. Így aztán – hogyha már másként nem segíthetek, legalább tanácsot adjak neki – rábeszéltem a férfit, hogy saját érdekükben ne nagyon terjesszék az emberek között csodás történeteiket, mert nem szül jó vért. Még kellemetlenségeik lennének emiatt, mit lehet tudni a mai világban, nem válna a gyerek javára ez a Messiásról szóló mendemonda meg miegymás. És hogy menjenek el minél messzebbre, ahol senki sem ismeri őket, senki sem kérdez semmit, mondjuk Egyiptomba, és éljenek ott, mint más egyszerű emberek. Az angyalokat meg a Szentlelket hagyják meg maguknak, kinek mi köze hozzá. Egy normális család: apa, anya és a poronty. Nincs igazam? Egy asztalos mindig talál magának munkát. Az is lehet, hogy így a lány is könnyebben elfelejti a csábítóját. Ezt, persze, csak Neked mondom, az öregnek csak annyit említettem, hogy idegenben esetleg közelebb kerülhetnek egymáshoz az asszonykáival. Hamarosan útnak indulnak, remélem. Gyönyörű, veszélyesen gyönyörű történet! Fertőző. Hisz én majd kiizzadom magamból!

De most már térjünk a tárgyra. Félek, Juszúf. Tudod, hogy a démonokat, bizonyos testi és lelki folyamatok esetén, szerencsés, sőt munkánk szempontjából hasznos metaforának tartom, de olykor átvillan az agyamon a gondolat, hogy micsoda időket élünk mi most, mert míg az Isten csak szolid tiszteletet tud kivívni magának, mintha csak közhivatal lenne, a démonok odaadó és lángoló hitnek örvendhetnek. Menj csak ki az utcára, és kérdezd meg az első járókelőt, legyen az műveletlen pásztor, vagy gyerek, rögtön fújni kezdi, hogy a démonoknak hatféle tulajdonságuk van, három tulajdonságuk az angyalokkal, a másik három pedig az emberekkel teszi őket hasonlatossá; hogy az angyalokhoz abban hasonlítanak, hogy szárnyuk van, összevevissza repkednek a világban, és tudják, mi fog történni, az emberekhez pedig abban, hogy ugyanúgy esznek, isznak, szaporodnak és végül meghalnak, mint ők. Ha pedig az Istenről kérdeznéd őket, legfeljebb csak azt tudnád meg, hogy messze van.

Tudod, Juszúf, gondolkodtam a Te eszelős A-dról. Hogy van az, hogy az egyik ember azt mondja: „Kiszúrja a szemed az igazság”, és a másik, egy egészen másvalaki, erre föl megvakul? Mi ketten csak nem fogunk mindent a démonra kenni, legyen a neve akár Hystéria, akár Pinnadratta. Megpróbáltam elképzelni a szituációt: egy nap átjön A-hoz a szomszédnője, aki trécselés közben elárulja neki, hogy A. férje ledér nőcskékre herdálja a vagyonát. Lehet, hogy másként volt, lehet, hogy A-nak tudomására jutott, mit híresztel róluk a szomszédasszony, és ő maga ment át hozzá, hogy közbeavatkozzon. Így vagy úgy, a szomszédasszony A. felindultságára úgy reagált, hogy „Kiszúrja a szemed az igazság”, mire ő estére megvakult. Tegyük még hozzá, hogy a szomszédnő nem boszorkány, se nem javasasszony, nem is rendelkezik természetfölötti tulajdonságokkal, csak egy közönséges pletykafészek, a „kiszúrja a szemed az igazság” pedig nem varázsigé, hanem amolyan szólásmondás-féleség, amely képszerűen fejezi ki azt a banális észrevételt, hogy a megoldás annyira kézenfekvő, annyira a szemünk előtt van, hogy észre sem vesszük. Meggyőződése, hogy ha A. ebben a köznapi értelemben értékeli a mondatot, elfogulatlanul, józan ésszel, nem lett volna ilyen pusztító hatása. Tegyük fel, az érintett hajlamos volt erre a betegségre, a démon csak a kedvező alkalomra várt – más szavakkal, a lelke mélyén tudott férjura kihágásairól, de még maga magának sem akarta bevallani, és kivetette a tudatából. Hogy hová, s hogy ez milyen következményekkel járt, hadd ne legyen mostani értekezésünk tárgya, tegyük félre valamelyik borzgatásunk alkalmára. Elég az hozzá, hogy ez az ártatlan mondat, „kiszúrja a szemed az igazság”, egyszeriben ijesztő jelentéssel töltődött meg, nevezetesen, hogy az ő igazsága – amint tudjuk, a be nem vallott, a kivetett – most kiszúrja a szemét, tehát megvakítja. És valóban, szürkületkor rádöbben, hogy nem lát.

Honnan a szavaknak ez a rettenetes ereje? Ez itt a kérdés, ismét egy hihetetlenül egyszerűnek tűnő kérdés, ha már ismerjük a választ. No mégis, honnan ez az erő? Jussion eszedbe a szépséges asztalosné. Köztünk szólva, az a szépség tarol, Juszúfom, egyetlen suhintással lekaszál, de nem ez a fontos. Majd megbirkózom vele. Mástól félek. Elmentem démonúzóba, és a démon sehol. Csak egy boldog asszony, állapotos, szeplőtlen, és az angyalok meg a tubicák csupa fehér tollpihében. Mi történhetett? Na mi? De ezt már egyszer elmondtuk. A fiatalasszony felfedezte magában a demont, alulmaradt vele szemben, és nem minden következmény nélkül. Mint mondtam, hétköznapi történet, csakhogy, csakhogy. Vagy túlságosan megrendülhetett, vagy túlságosan nagy véleménynyel volt magáról – még hogy ő meg a démon! –, el nem tudván viselni még a gondolatát sem, kidobta magából, mint valami szemetet. Egy gyönyörű történetbe öntve kibeszélte, kihazudta magából. Története pedig szájról szájra jár, ő meg a hasába rejtve tovább viseli a demont. Érted, mit akarok mondani, drága barátom? Valljuk be, azért nem mindennapi bűnös ez a lány – nem a bűn elkövetésére gondolok, hanem ahogyan a bűnnek minden cseppjét ki tudja élvezni –, abban viszont, ahogy a bűntől szabadulni akar, fikarcnyit sem különbözik tőlünk. Másállapotos!, annyira nyilvánvaló, annyira kézenfekvő, hogy átélte, mégis az élmény bélyege nélkül kerül ki belőle. Ez a csoda, az ezerszeresen is hétköznapi csoda! Az unalomig megismételhetetlen! Bizony, kedves kollégám, drága barátom, bemocskoltuk a világot gyönyörűséges történetekkel, melyek-

ben a szavak *ezt* mondják, de *azt* jelentik, mi pedig érintetlenül járunk-kelünk benne.

Hosszú ez a levél, s ami még rosszabb, telis-tele szóval. Ilyen hangulat volt rajtam, Juszúf, végtelen levelet, Neked, gondtalanul, szeszélyes cikcakkban, rádcsurrantva szavaim vizeletét, mintha csak egy útmenti bokor lennél, de attól tartok, ennek most vége. Nem vagyunk ártatlanok, még mi sem, fel kell tennem tehát magamnak is a kérdést: miféle hangulat volt ez? Hangulat volt egyáltalán, vagy csak a démonjaimat engedtem szabadjára? Micsoda gőg, mások démonait kiűzni! Hát az enyéme? Fogalmam sincs, Juszúf, ki az, akit Neked küldök, s ki az, akit Te a levélben találsz. Hol az az anya, kinek az ölében doromboltam? Komolyan, hol van? Volt ilyen? Igaz az, hogy valaha álmomban én is illatoztam? Ma, persze, képtelen vagyok magamat álmomban megszagolni, egyébként sincs senkim, aki nekem ezt a szívességet megtenné, azt viszont tudom, hogy estére – mint most is, levélírás közben – besavanyodik a szagom.

Nincs kedvem írni. A szavak mind megromlottak, s nekünk, embereknek, helyettük más nem akad. De nem uszítgatom már Rád rosszkedvem ebjeit, csak még a tevémről valamit. A tevé, Kamélia, aki ugyan nem kan-ca, hanem kan, azaz csődör..., látod, milyen nevetségesen hangzik! Én mondom Neked, a szavak mind megromlottak. Vajon milyen elferdült szodomita vonzalom vezette azt, aki elsőként nevezte kan-cának azt az állatot, amelyik közel sem kan?! Vajh, minő undorító démontól tudott így megszabadulni?! De megtörtént, és én önkéntelenül is kancanevet adtam a csődörömnek, s be kell hogy valljam, olykor úgy is tekintek rá, mint valami nőszemélyre. No, nem úgy, ahogy Te gondolod, Te, szégyentelen, csak olykor simulhatnékam támad a meleg szőréhez, s vannak pillanatok, amikor legszívesebben hozzátapasztanám a fületem az üres púpokhoz, hogy halljam, miként licseg-locsog benne a szomj. De hogy minek nekem ez a teve, mikor nincs is mivel megraknom, különben is, hamarabb kel át a tűfokán egy jól táplált farizeus, minthogy egy magunkfajta teveháton a mennyei királyságba jut – merthogy máshová úgysem igen készülök. De mit tegyek, ha ajándékba kaptam egyik csodás gyógyításomért? De azt már befejeztem. Tényleg, nem akarsz egy tevét? Nem, mégsem adom Neked! Én valójában szeretem a tevémet, nem mintha nem lennének démonai, sőt, ellenkezőleg. Némelykor mintha az ördög papucsába lépett volna, úgy cífrázza, pittyedt ajkai közül szökik a hab, mély barázdákat vájva térdével a homokba; ám szép történeteket, esküszöm Neked, még sohasem mesélt. Ne gondold, hogy azért, mert néma. Némának nem néma. Csak rá kell nézni ikszbe csúszó pofájára, ahogy a felső állkapcsával állít valamit, s ezt az alsóval nyomban megcáfolja, visszavonja az állítást, megalapozatlanná teszi... Nem néma, csak szótlan. De nem erről van szó. Én szeretem a tevémet, sőt, egyre inkább szeretem, mégis szívesen nekik adnám, csak már mennének. Egyiptomba, Moábiába, Edomuszbba, nekem mindegy. Valahová messze.

Félek, Juszúf. Attól tartok, hogy az Isten szarik a fejünkre, ami más szóval azt jelenti, hogy megbocsátott nekünk. Mert mi lehetne érdektelensége, nemtörődomsége mögött, ha nem az általános feloldozás? Elunt minket. Nincs kedve többé beadványainkat, panaszainkat intézni, pusztá kézzel kotorászni hazugságaink között. Ha egyszer esendőnek teremtett bennünket, biztosan nem azért

tette, mert kedvét leli a büntetésben, hanem azért, gondolom én, hogy lehetőséget adjon nekünk. Hogy mértéktartók lehessünk a bűnben, melyhez emberként nőttünk fel. Gyarlónak teremtett minket, de ha most elkiáltaná magát, hogy: Vétkesek, hozzám!, gondolod, hogy valaki odafutna hozzá? A tevé, talán igen. De hát mit lehet tenni? Gyönyörű történetek! Úgy ám, gyakorolnunk kell, mert ha ezentúl Istenre szotyan kedvünk, előbb ki kell őt magunknak találni. Mert emez már megbocsátott nekünk, lemondóan legyintve felettünk. Magunkra hagyott bennünket. Köztünk szólva, ennél pokolabb poklot ki sem találhatott volna, nem igaz?

Kollégád és – remélem, e levél után is – barátod:

Szigmán

TÓTH ILDIKÓ fordítása

A Replika 21/22-es számának tartalmából:

Prostitúció a századfordulón
Fogyasztás és kultúra
Vallás és modernitás

e-rovat

A szoftver filozófiája
A közép-európai társadalom gyarmatosítása

*A Replika kapható a jobb fővárosi könyvesboltokban,
illetve megrendelhető Nagy Andrásnál
a (06-1) 248-0746-os telefonon.*

Felhők könyve

Lacunosus

El szerettem volna búcsúzni tőled. De még csak levelet sem hagytam, vagy legalább néhány sort. Gyönyörű nyári nap volt, ez is így utólag jut eszembe a fiókok mélylila árnyairól, ahogy egymás után huzigáltam őket, s végül csak egy miniatűr indiai gongot vettem belőlük magamhoz.

Azt hiszem, nem gondoltál arra, hogy elmegyek. Azóta is csak egyszer láttalak. Még azon a télen. Toll-finom felhők szóródtak szét az égen, s a kusza ábrákat próbáltuk kibogozni rajtuk, nehogy a köztünk támadt lemérhetetlen távolságot megtörjük. Ahhoz a foszlányhoz a hegy fölött egyszerre ért a tekintetünk. Akár egy arcél, ami a fájdalomtól megrogyott, s a lassan leváló részei tovább őrizték ezt az eltorzult szenvedést. Már sokszor gondoltam erre, talán ha így kezdődött volna kapcsolatunk. És aztán is, mindig is profilból láttuk volna egymást. Arcunk túlsó feléről nem lenne szabad tudnunk sem, legfeljebb ezzel azonnossá hasítanánk a két félarc kapcsolatát. Vagy mint a restaurátor szikéje alatt a kép, ahogy a hiányzó részeket csak elgondolni hagyja.

Most tűnt csak fel, hogy az ablak sarkából egy hajszálvékony repedés indult el egészen a kilincsig. Talán amikor tisztítottam, de hogy nem vettem észre akkor. Érdekes, ha lassan balra hajtom a fejem, fokozatosan eltűnik. S ha nem pislogok, a helyét még tudom, de nem látom. Bizalmas meleg vesz itt körül a szobában, mégis, mintha belülről támadna valami veszély, ahogy visszatér szemembe ez a repedés. Ráül a horizontra, mintha folytatása lenne egy távoli antennának. Belekarcol ebbe az ólomszürke égbe, akár egy körömnymom a homlokon, szinte érzem. Önkéntelen is összehúzó szemöldököm, s mint az életlen képeken, a távolság zsugorodni látszik, elhagyva néhány részletét.

Ahogy azon az utolsó éjszakán. Mintha elkövettem volna valamit, amitől hátrálnom kellene. S a felgyűrt szőnyeg a talpam alatt, akár a bűntudat, a szoba sötétjét tapinthatóvá tette. Mintha érezném tested tőled pár lépésnyire is. Talán megérezhetted te is, mert mint akinek betörnek álmába, arcod kontúrja elmozdult kissé. Szemhéjad árnya, mint a félelem sarlója vágott arccsontodba. De mi az, ami zajtalan vizsgálódásomból átmehetett beléd? S mi körbevett, a külső sötét, hogyan csúszhatott szemhéjad mögé?

Emlékszem, csak fél lépés választhatott el a szoba sarkától, amit nem mérhettem föl, mert hátam a hideg falnak ütközött. Mégsem hökkentem meg, inkább valami védettséget nyújtott az a kicsi szeglet, ahová bekuporodhattam. Akár a gyermeki menedék asztal alatti inkognitója, ahonnan már könnyebben megbocsáthatunk másoknak és magunknak is. Mégis ott lapul leselkedésünkben, bármennyire próbáljuk is tétova kitérőkkel elterelni figyelmünket, valami hiány.

Mígnem egy óvatlan pillanatban az asztal árnyának szürke négyszöge előbb csak megbillen, aztán betölti képzeletünk egészen. S elindul rajta, nem tudva végét annak, ahová káprázatának játéka elérhet.

A paplan gyűrődése baloldalon mint holtponton megálló hullámok meredtek helyem fölé. Oly simán maradt ott a lepedő, mintha nem is feküdtem volna rajta. De talán csak ezt is úgy rakosgatom össze magamban, mint sok egyéb töredékét annak a napnak. Résnyire nyílt számon át vettem a levegőt, s még most is érzem azt a pillanatnyi dermedtséget, ahogy elfojtott suttogásom a sarokból hozzád elért. Mint az álmokba becsusszanó kinti hangok, néma beszédem kiáltással erősödhetett föl benned, mert hirtelen felültél. De fejed nyomban visszanyatlott, mégis úgy tűnt, láthattál engem, mert mintha álmodba ránthatnád alacom, magad mellett átölelted üres helyem.

Próbálok előhívni azt a napot, de a repedés fölött az üvegen egy tenyérnyom eltereli figyelmem. Hiányoznak róla az ujjak. Mint amikor a kézmozdulat csak egy pillanatra keres támasztékot, hogy aztán ellökje magát. Két tojásdad lenyomat maradt csak ott, s a legvastagabb pontjukon éppen hogy érintik egymást. Ha így merően nézem, akár a horizontra vetett szétnyíló comb, még a fenék vonala is jól kivehető, rövidülésben ábrázolt akthoz hasonlít. Talán ilyenek láthattál akkor engem is, ahogy beóvakodtam álmodba. De nem nyújthatam vigaszt, suttogásom visszhangja csak egy darabig követhette álmképem, aztán ellobbanhatott, mint a leheletpára az üvegen. S maradt a sima lepedő érintése, ahol a súlytalan álm eloszlott, s hűvöse fölengedett bőröd melegétől.

Szoktatom szemem ehhez a lenyomathoz, úgy tűnik, teste van, mégis lemerhetetlen, akár az álm vastagsága. Áttetszik rajta az ablak előtti fa oldalsó ága, mint valami kintről érkező kalligráfia. Ahogy megmarad néha emlékezetünkben egy régi táj elkarcolt darabja.

Hátradőlök a széken, s a hirtelen felcsúszó ablakkeret vágta kép káprázatában egyetlen bizonyosság elzsibbadt keresztcsontom. Idegen test a csípőm, mint az érzéstelenítés utáni ajkak. Különös, ahogy kezünk tájékozódni próbál ebben az idomtalanágban, a kétely mindvégig ott lapul az ujjbegyek árnyékában, míg csak tükör után nem nézünk. Fél arcunk visszabámul aztán, továbbra is tapogatva kérges ajkunk, mintha a tükörkép és közénk férközött volna valaki. Gyanakvásunk öntudatlan, lecsapódó leheletünk is akkor tűnik fel, mikor felkúszik tükörbeli szemünkig.

Egy pillanatra még kivillant fogsorod résnyi ajkad mögül, e szilánknyi fényt aztán hurkos fátyol lepte el. S mint aki valami nedves útra lel, felszisszentél. Erre a hangra, szívdobbanásnyi pillanattal később, feléd lendül karom. Ettől mintha visszanyerted volna zuhanó álmodban egyensúlyod. Mégis úgy tűnt, bordáid között tovább matat a szomorúság. S ekkor, ahogy a sarkon eltűnőkben – akik már lépéseik előtt egy gondolattal a kiszögellés takarásában érzik magukat –, átsuhan rajtam, hogy kiszököm álmodból. Zajt keltve kissé, hogy mint kicsavart múlt érkezzon hozzád jelenem az álmképek gyűrűjében.

Apró tűszúrásokkal tér vissza csípőmbe a vér. Újrarendeződik az ablakon túli kép. A repedés is visszatér, de csak mint repedés. Furcsa, hogy így egyszerűen. Próbálok visszaidézni csukott szemhéjam mögé a szürke égbolt áttetsző síkjait, de minduntalan belehasít ez a metszés az üvegen. Tudom, hogy meg-

érinthezném. Siklana körmöm a hideg üvegen, s már előre várnám, hogy ott elakadjon. S a fémes hang szememig rántaná ezt a törésvonalat.

Apró szilánkhang töri meg a csendet. Nem lehet az üveg. A törésvonal ugyanazt az ívet zárja le. Csak ott az a tenyérszél. Hihetetlen gyorsan zsugorodik, mintha ezen a repedésen át keresne utat. Talán, ha megérinteném.

Castellanus

Oldalról, a jobb vállam felől ér a fény. Elég magasan állhatott a nap, mert egészen kicsi az árnyékom, éppen csak utánozza formám, pontosabban azt a pelerint, ami beburkolt. Szinte érzem a béléselyem lüktető ritmusát fenekemen, ahogy ott megyek. Hátulról látszom ezen a fényképen, mint aki kifelé megy a képből. Talán a vágás miatt, mert az útszegély melletti gyom átlósan metszi a felvételt a csípőm magasságában. S a zár abban a pillanatban kattant el, amikor a bal lábam centikkel az út fölött van. A cipőm orra és árnyékának csúcsa közti rést ugyanaz a szürke por tölti be, mint megvillanó talpát. De szürke minden, a láthatár is éppen csak elválik a szürkének egy mélyebb tónusú árnyalatával. Talán véletlen, hogy ez a sáv éppen a szemem irányában osztja ketté a tájat. Nem tudom, így láttam-e, de a hajam elálló néhány tincsből arra következtetek, hogy ezt a metszéspontot nézhettem.

Forgatom kezemben ezt a régi képet, ugyanaz a szürke égbolt hajlik a tájra, már-már bekúszik ide a szobába. Az ablak irányába tartom, fekete köpenyes alakom próbálgatom a horizontra. Sikerül a hegy kontúrjához illesztenem, mintha folytatása lenne a fényképbeli láthatárnak. Hüvelykujjam kicsit lejjebb a pelerin kiöblösödő részéhez ér, s eltakarja zsebre tett kezem. Mozgattam ujjaim zsebemben, vagy behajlanak kissé? Találgatom. Mint az embriókéz az anyaméhben. Mintha ott benn majdani félelmeinknek és reményeinknek értelme sem volna.

Főlemelem ujjam a képről, nyirkos lenyomata ott marad a feketén csillogó emulzió. Akárha árnyékom árnyéka derengene át rajta. Talán csak képzeletem játéka, hogy szinte orromban érzem a szikkasztó szél szagát. Mint az is, ahogy tekintetem a kép mögé csúszik, túloldalára annak, amit eltakar háttal álló alakom. Valami csend vagy inkább hangnélküliség verődik vissza a képből. Különös, ahogy megtapad rajta leheletem, ha csak egy pillanatra is. Ha van ilyen, lehetne ez akár a női beszéd, mi elgondolhatatlan, ahogy az illanó pára ezen a tükröződő felületen. Megőrizve a kimondhatatlant azzal, hogy elnyeli.

De mintha lenne egy harmadik metszéspont is ezen a képen. A mellem magasságában, pontosabban annak íves hajlatában, ahol érezni lehet a lépések gravitációját, valami elviselhető nehézkedést. Távoli tűrődése lehet ez a földnek, vagy barázda, éppen csak sejthető, de a tekintetet mégis megosztja. Már szinte úgy érzem, mintha a kép figyelne engem. Ráül mellkasomra, de mégsem szorongás, inkább melegség áramlik szét bennem. Megpróbálom elgondolni ezt az érzést, mint mikor gyermeki szüzességemben az anyai szerepre vágytam, de történeteim mindig újra- és újravégződtek. Ami állandó volt bennük, az valami ismeretlen harmadiktól való félelem. Ahogy a kertvégi bozótalji árnyak játsza-

nak a gyermeki képzelettel: „*Saját szememmel láttam, anya!*” S már félve dugjuk előle is hajasbabánk, ami miénk ugyan, de hátha mégis... Aztán egyszerre egészen más miatt fog el bennünket a sírás, mintha visszanyelhetnénk könnyeinkkel azt az ismeretlent.

Az asztal lapjának ütődik a fénykép, a puha papírhuzat egy hajszálát lehel rá. A szeretet fátyla talán ez az egyre elmosódó vonal, ami már szinte itt lebeg a szememben.

Mintha homokszemek lennének a padlón, valahányszor megcsúszik talpam, szinte a fogaim közt érzem ezt a csikorgást. Nekifeszítem hátam a széktámlának, s várom a kvarcszemek roppanásait a lába alatt. A hall felőli huzat átlósan szeli át a szobát, s a sarokban támadhat ez a kisebb örvény, ami már éppen csak elhinti a finomabb szemcséket. A fényben úgy tűnik, le sem hullanak, mintha a fénysugár tartaná fenn ezt a porgomolyt. Próbálom visszatartani lélegzetem, nehogy megszűnjön ez a kavargás. Az is lehet, félek megzavarni tűnődésem, amihez ez a porfelhőcske mint valami hangtalan fájdalom tartozik.

Mitől ez a csillogása a fényképnek, mikor a tompa égbolt szinte ráül az ablaküvegre? Mi fókuszálja a kinti szórt fényt ily erőre, hogy ezt a fekete ragyogást fehérnek látom, s eltűnik benne a táj, s vele együtt alakom? S ha lassan magam felé döntöm a képet, ráúszik arcom, mint valami tükörré. De csak addig mozdíthatom így, míg a szám vonaláig nem érek, mert akkor eltűnik tükörképem, s helyébe visszatér ez a régi felvétel. Mintha súlya lenne a térnek ezen a holtponton, s mindig amikor a szám felé közelít billegő mozdulatom. Már éppen elérné felső ajkam ívét tükröződő arcom, de akkor és azon a ponton megjelenik képbeli árnyékom. Mint gyermekkorom félelmei a hirtelen elém toppanó árnyéktól. Azt hittem, elnyel, és nem veszi észre senki, hogy eltűntem, s csak én látom őket. Ilyennek próbáltam elgondolni saját halálom is, bár ettől mindig elszomorodtam.

Emlékszem, az udvarban játszadoztam a homokban, amikor valami fémes nyikorgásra felkaptam fejem. Anyám árnyékát pillantottam meg a házfalon. A lépcső tetején állhatott, ezért őt magát nem láthattam, csak azt a torz sziluettet. Kezében irdatlan nagyra nőtt a vödör, karja is valóságosan hosszú volt, s haja mintha annak meghosszabbítása lenne, ahogy vállára omlott. A vödörnek az a váratlan és éles hangja gyermeki képzeletemben egyszerre társult azzal a hatalmas árnyékkal, s nem hagyta, hogy tekintetem szabaduljon tőle. S mindezt csak fokozta, hogy kezén, ami ebben az árnyjátékban többszöröse volt a valóságosnak, egy lyuk világított. Ez volt az egyetlen fénylő pont ezen a feketéllő alakon. Ujjainak hurka közt, ahogy a vödör fülét fogta, áttört a napfény, s mintha a falon kúszó repkény a tenyeréből bújt volna elő. S akkor egy átvonuló felhőtől szürkülni kezdett az árnyék, majd kioltotta egészen a helyébe lépő levélszövevény.

Ezt a régi képet nézve most is elakad szemem azon a kis fénylyukon, ami zsebre tett kezem és a pelerin között szivárgott át mellém a földre. Talán lepilanthattam erre a foltra, ami bizonyára jó darabig követett, megélesítve fénykörében néhány kavicsszemet meg gyomcsomót.

Feltámad a szél. Azt hiszem, kitörhetett a túloldalon egy ablak, mert mintha valamit megállítottak volna bennem, oly élesnek hatott ez az iménti csattanás. Egy pillanatra felizzott benne a kibukkanó napfény, vakító csíkot vetve a képnek erre a részletére. Szinte beleégette szemembe annak a délutánnak ezt a darabját.

AZ ELSŐ BRÓDY-DÍJAK

A következő oldalakon két laudációt és két ars poeticát talál az olvasó. A Bródy Sándor Alapítvány kuratóriuma 1995-ben a magyar irodalom legjobb „első kötetére” kiírt díját – első alkalommal – Simon Balázsnak és Szilasi Lászlónak ítélte; a laudációk a díjátadó ünnepségen hangzottak el a Merlin Színházban. Természetüknél fogva e laudációk alkalmi jellegűek, szerzőik nem szánták őket publikálásra, beszédnek készültek. Nem is teljesen szerzői szövegek, némileg közös alkotások, mivel meg kellett jeleníteniük azt a konszenzust, amely a díjazott szerzők és kötetek között kialakult a kuratórium vitái során. Két oka van annak, hogy e laudációkat elkértem íróiktól, s most közzéteszem őket, melléjük helyezve a díjazottak ars poeticáját, amelyek felkérésemre íródtak. Egyrészt a Bródy Alapítvány e díja lehet az egyetlen olyan, fiatal alkotók számára kiírt díj, amely *tekintélyre* tehet szert, azaz kifejezi „a céh” értékítéletét (akár egyetért azzal a céh egy-egy adott tagja, akár nem), és befolyásolni tudja az olvasóközönséget is. Ehhez bizonyos ceremóniális formák is hozzátartoznak: díjátadó ünnepség, laudációk, a díjazottak felolvasásai, következő kötetüknek a Bródy Alapítvány általi kiadása – e formák körét kívántam bővíteni a laudációk és ars poeticák közzétételével. Másrészt a laudációkat hallgatva úgy tűnt nekem, mintha mindkét indoklásban jelentős szerepet játszana az az érv, hogy olyan írói teljesítményeket jutalmaznak, amelyek az uralkodó irodalmi elvárások *ellenében* jöttek létre. Azaz határozott tendenciát éreztem a döntésben. Egyik kurátort sem kérdeztem meg arról, mi a véleménye a feltételezésemről, csak az egyik díjazottnak mondtam el, aki habozás nélkül kijelentette, hogy szerinte épp ellenkezőleg áll a dolog: kettejük művei két ellentétes tendenciához tartoznak. Szövegeikben feltűnt, hogy egyikük Flaubert művei közül a *Szent Antal megkísértésére*, másikuk a *Bouvard és Pécuchet*-re hivatkozik. Nem tudnám megmondani, hogy ez azonosság vagy különbség. Most, olvasva immár a laudációkat, óvatosabban fogalmaznék: olyan írói teljesítményeket jutalmaztak, amelyek visszanyúlnak egy régi kérdéshez vagy újjáteremtnek egy megszólalásmódot. Simon „a fantázia rég eltemetett mélységeiből szólal meg”, írja Márton László; Szilasi „megteremti az esszé egy újfajta nyelvét”, írja Babarczy Eszter. Ezen kívül egyikük kifejezetten örült az ars poetica-írásra való felkérésnek, a másikuk nem. Végül mintha az írta volna nagyobb örömmel a munkáját, aki nem örült a felkérésnek. – Ennyit kívántam elárulni a következő írások közzétételének körülményeiről és indokairól. Remélem, elolvassván őket, az olvasó ismét vagy először kézbe veszi Simon Balázs költeményeit és Szilasi László esszéit.

Simon Balázsról

Simon Balázs *Minerva baglyát faggatom mégis* című kötetét (Liget Könyvek, 1992) költői világának elmélyültsége és a versbeszéd kimerültsége miatt találta méltónak a Bródy Sándor Alapítvány díjára a kuratórium. Simon Balázs arra tesz kísérletet, hogy a kortárs költészet mindenfajta hagyományt relativizáló, zárt kánonok utáni pozíciójából tegye átjárhatóvá és közvetlenül átélhetővé a költészet eredeti dilemmáját: megmaradni a jelentésrétegek köznyelvi keretei között, ugyanakkor közvetíteni a lélek, a képzelet szavakba nem foglalható mélyebb rétegei és a szavak önmagukon túl nem mutató, köznapi jelentése közt. Ez a költői megszólalás független mindenfajta divattól, de nem független attól a korszaktól, amelyben létrejött. Időtlensége nem menekülés a jelentől, hanem régebbi nagy költészetek ma már csak világteremtő szenvedéllyel megszólaltatható szereplőinek és képeinek beemelése a jelenkori versbe. Simon Balázs versei komorak és monumentálisak. Ünnepeyesek és tágasak. Egyhangúak, ám ez az egyetlen, igen erős hang a fantázia rég eltemetett mélységeiből szólal meg, és ezeket foglalja szavakba. A *Minerva baglyát faggatom mégis* című kötet egy nagyszabású költészet kibontakozásának ígérete; Simon Balázs újabb költői teljesítményei, a *Nimród*-kötet és az utána megjelent versek mindedig messzemenően beváltották az első kötet által keltett reményeket.

Márton László

SIMON BALÁZS

ÖNARCPÓÉTIKA

1. (a probléma – in medias res)

...a lehető legpontosabban kifejezni egy érzés(világ) (belső) fejlődéstörténetét, azt, ami a legmélyebben foglalkoztat, tehát azt, ami – félő – így csak engem foglalkoztat, egyre tudatosabban vállalva ezt a magányt, egyre kevésbé próbálni ezért mást (a világot) vádolni, vagy azt hinni, hogy ez a belső történet kiterjeszthető a világra (bárki másra). Tudni, hogy az írók (költők) zöme nem így jár el, hanem megkísérli kielégíteni egy kompetensnek vélt kaszt (az uralkodó értelmiségi elit) elvárásait. Igyekszik ehhez igazodni.

A korszellem számomra a *Minerva* idején abszolút indifferens volt, kívül esett érdeklődésem hatósugarán. Talán naivan azt hittem, hogy egy jelentős kötettel befolyásolni tudom. Ez a lényege szerint expanzív, aktív szellemi (és impulzus-)mozdulat, úgy hiszem, mélyen átjárja a *Minerót*; mindent megeleveníthetőnek véltem, mert azt hittem, hogy egy megérteni akaró világ áll a hátam mögött. Holott semmi sem állt. A mítosz számomra eleven életvalóság volt, mert úgy véltem, hogy a „valóság” bármikor (most is) felöltheti a nagyság dimenzióját. És ha jobban belegondolok, ez a nagyság lényege szerint ahistorikus dolog, olyasmi, ami fittyet hány a történetiségre, de nem úgy, hogy közben valami archetipikusra apellálna, hanem úgy, hogy a személyes lét – minden személyes lét – potenciális nagyságára mint a mítikus narratívák aranyfedezetére támaszkodik. Csak hát a személyes lét minden ízében áthistorizált! Sőt, talán ma a személyes lét számára a nagyság egyetlen lehetséges, tehát *elképzeltető* horizontja éppen a történelmi (politikai) történet-

mező a maga minden egyebet feloldó és nivelláló tömegével. A *Minerva* ennek a status quo-nak „üzent hadat”. Vagy inkább csak nem vett róla tudomást. (Mondjuk úgy, mint Flaubert a *Szent Antalban* vagy a *Szalambóban*.) Ezzel persze – csak ezt akkor még nem tudtam – egyben ki is rekesztette magát abból a beszéduniverzumból, ami kizárólag a történelmi-politikai jelenlét mindennapiságával hajlandó számolni.

2. (Nimród)

És akkor a *Nimród*ban megkíséreltem – a magam módján – nekirugaszkodni a Történelem, a történetiség problémájának. Ami úgy jelent meg, mint az „alkalmatlan részek” és a „helytelenség” kulcsfogalmainak sajátos használata.

Mondjuk úgy, ahogy *A történet kellékei* című vers mondja:

*Az a ruha például,
Sose volt, és mégis
Története van...*

vagy így:

*...azt hiszem, csak az értelmetlen
Részek jutnak a mennybe, metszetek, törés-
Vonalak – nem a pohár, csak a falán végig-
Futó repedés, egy elkallódott mente zsinórja,
Lim-lomok, vagy inkább csak a helyek, ahol
Összeforrtak, síkban, mint a lenyúzott bőr.*

De nem idézek tovább a *Nimród*ból, az eposzból, amiből talán még senki sem idézett!

Mit is mondhatnék róla? Talán leginkább az *átírást*. A *transscriptum* eposzának látom ugyanis a *Nimród*ot. Ahol az asszír-babylóni Nimród a zsidó hagyomány részeként jelenik meg, Ábrahám viszont *arab* átköltésben. A mitikus Ariszteász, aki leginkább egy sámántörténet görög módra félreértett (fő)szereplője, a *Melléneklés* című szövegben (54. skk) egy zsarnok történetébe íródik át, aki nem más, mint Drakula vajda. Vagy inkább Apolló – Ariszteász „zsarnoka” – ruházódik fel a történeti Drakula néhány, a korabeli forrásokból ismert toposzával. És maga a szerző, S. B. is bele- és átíródik a mű III. részébe, ami ezáltal Ábrahám „átírt” történetének éppúgy tekinthető, mint egy fiktív Ábrahám-könyv *szkholionjainak*, azaz lapszéli megjegyzéseinek, egy (véletlen) margónak, ahol a szerző alkalmatlankodik és helytelenkedik. És maga Nimród! Egyszerre Ninive alapítója, alias Ninosz; I. Tukulti-Ninurta asszír király; a Torony építője, aki az Úr ellen lázad és Ábrahám ellenfele a *Talmudban*; „gibbór cájid”, azaz hatalmas vadász a *Tórában*; valamiféle Oidipusz-történet hőse és mártírja az arab Antaregényben – és végül közelebbről meg nem határozott rokona Antarának, az arab vitéznek és költőnek (Kr. u. 6-7. sz.), valamint a homéroszi Küklopsznak Simon Balázs *Nimród* című eposzában. Ennél többet azonban nem mondhatok, hiszen az már tanulság, fabula docet volna, ráadásul éppen a szerző szájából, ami kissé kényszeredett, sőt talán nevetséges is: ezen a ponton tehát el kell hallgatnom.

Most már csak annyit: a harmadik kötetem is készen áll, a *Mi lakománk – lectisternium* címmel jelenik meg a könyvhétre a Jelenkor Kiadónál.

Hadd zárjam egy innen származó szövegrésszel ezt a rendhagyó kísérletet:

*A tények úgy torlódnak egymásra közepén,
Mint a szekrények abban a vallatófényben,
Gondolom, mindegyik üres, a tét –
Mondhatni, sakk –, köztük hogyan telik a nap.*

Szilasi Lászlóról

Szilasi László szegedi irodalomtörténész és író esszékötete – a *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét* – látszólag vegyes tanulmányok *gyűjteménye*: szó esik benne Jókairól, Balassi Bálintról, Pilinszky Jánosról, Ottlikről, fiatal írókról. Azért mondom, hogy látszólag, mert ennek a kötetnek sikerül az, amire a gyűjteményes kötetek titkon törekednek, de nem mindig van bennük annyi erő, hogy elérjenek a célig: egységessé válik, megteremt, megjelenít egy irodalmi hangot, egy *tiszta* hangot méghozzá, amely a maga személyes tisztaságában beszél hozzánk, cseveg, moralizál, szórakoztat, elemez, nyitva hagy, lezár. Egyszóval, Szilasi László megteremti az esszé nyelvét, az esszé egy újfajta nyelvét, amely megannyi irodalomelméleti tanulságon túlról szól, de levetkőzve ezeknek az elméleteknek a nehézkességét. Bármilyen furcsa is ezt egy első kötetről mondanunk: azon a személyes, könnyed, de minden árnyalatában jelentésterjedő nyelven cseveg, amely a nagy tanárok sajátja.

Az úgynevezett irodalmi élet, avagy az olvasóközönség figyelmének középpontjában a MŰVEK állnak, csupa nagybetűvel, a regények (ha nincs regény, hát novellák), a nagy versek, a drámák. Hajlamosak vagyunk talán elfeledkezni arról, hogy az irodalomélvezet anyanyelve az esszé: az a szöveg, amely a fikció és az elemzés határain kóborol, közvetít, melengét művet és olvasót, nyelvet ad a szánkba. Nem is mindegy, milyen nyelvet. Nem árt néha gondolnunk rá, hogy az esszé nyelvének megújítása éppolyan nagy irodalmi tett, mint egy nagy regény: éppolyan mélyreható változásokat tud kiprovokálni abban, ahogyan magunkról gondolkodunk, s másrészt éppolyan élvezetes és magávalragadó is: nyencfalat és dráma.

Szilasi László véres verejtékkal szórakoztatja az olvasóját. Messzebbre megy az irodalmi csábításban, mint bárki esszéista előtte. Mindhalálig könnyed, szinte már fájdalmasan humoros. Pedig, furcsa paradoxon, a szórakoztatáson túl valami más felé tart a szöveg: az a fajta beszéd az eszménye, mint maga írja a *Szent István Porter sör* című írásban, amely egyszerűen csak *tekintélyes*: azért hat, mert azonnal érezzük, hogy érdemes hallgatni rá. Eszköze ennek a könnyedség is, a vicc is, a gondosan adagolt retorika is, de stílusnál többről van szó – miről? talán emberről. Adott esetben Karinthy Frigyesről, adott esetben Szilasi Lászlóról. Szilasi László, a bohóc, kerülgeti a komoly, felelősségteljes, s fájdalmasan etikus Szilasi Lászlót. Ennél többre kevesen képesek: a fentiekén túl ezért is szóljon ez a laudáció.

Babarczy Eszter

TURGOR ÉS OZMÓZIS: A SZILVA PÉLDÁJA

(esszéesszé)

Pándy Margitnak

Remélem, sikerül maradéktalan tisztelettel s illő pátoSSzal újramondanom Paul de Man – számomra: göröcsoldó – mondatát: „*soha egyetlen saját gondolatom nem volt, hanem mindig csak egy szövegen, egy szöveg kritikai elemzésén keresztül lettek gondolataim...*”

Tudniillik: már ha egyáltalán.

Ez nálam mindig is így volt, arról viszont csak a minap értesültem, hogy az esszé, nem is olyan régóta, kodifikált *irodalmi műnem*: a PEN Club 1922-ben névadó rövidítésével (Poets, Essayists, Novellists) ugyanis állítólag hivatalosan is felvette az epika, líra, dráma (az meg hová lett?) mellé negyediknek. Persze – a szisztéma a kisujját nyújtja, s én rögtön az egész karját többől ki akarom szakítani – azonnal vérszemet kaptam: *nem tudom, mire kellett ennyit várni*. Hiszen annyi azért legalábbis a *Bouvard és Pécuchet* (1881) óta világos lehetne, hogy az embernek definíció szerint nem az itt úgyis hiába keresett igazságban, hanem a vélekedések és vélemények átláthatatlanul bonyolult terében kellene valahogyan, és akkor már nyilván: otthonosan berendezkednie. S mi más lenne az esszé, mint éppen ez a folyamatos helykeresés, költözködés, rakodás, berendezkedés, kis átalakítás, némi komfortfokozat-növelés, esetleg valamicske, erőnk szerint lehetséges, de mindenekelőtt, ha kérhetném: örömteli építkezés. (De ez már tényleg néha, néha csak.) És, persze, remélem, hogy a PEN Club döntése arra is irányul, hogy az esszé a tudományosnak nevezett beszédnyaláboknak készítsen eljövendő szállást, egy olyan helyen, ahol a nyaláboknak, meg a nyalábok nyalábjainak már nincsen is nevük, hiszen csak különbség van, csak különbség van, csak különbség van.

Mindez számomra most csak azért nem mellékes, mert nyilván ezen megfontolások is okai annak, hogy nemrégiben tényleg nagy örömmel olvashattam Ernesto Grassit az arisztotelészi rendszert is aláásó metaforáról, meg a *topikus* (igazság helyett valószínűség, belátás által vezérelt patetikus retorikán, személyes választásokon és döntéseken alapuló humanista és antikarteziánus) filozófiáról. Szerintem tehát arról, hogy ha egyáltalán van, akkor a szellemnek vagy minek a dolgaiban a *doxa* (a jegyében álló nyelv, s az általa konstituálódó műfaj) a legkisebb közös többszörös. Az igazság örök és tartós, de – mondjuk így – nagyon nehéz megbizonyosodnunk róla, hogy mikor birtokoljuk. Az igazmondás mint szabadság időbeli, esetleges és törékeny. De egészen pontosan föl tudjuk ismerni, hogy mikor birtokoljuk.

A Paul de Man-citátum úgy folytatódik, s én is mondom, hogy: filológus vagyok, nem filozófus. De innen nézve úgy tűnik, hogy ezzel nem neveztem meg különbséget. Pontosabban: nem különbséget neveztem meg. (Igaz: nem is azonosságot.)

De legyen most elég ennyi a műfaj, mit műfaj: műnem! offenzív nagyhatalmi aspirációból: az esszé-birodalom defenzív, munkás hétköznapijai jóval barátságosabbak.

Legyen példánk a szilva.

Ami nincs benne a *Larousse*-ban, azt, ugyebár, nem is érdemes tudni, de ez benne van:

szilva [szláv] fn 1. *Nőv* Zöldefehér virágú, hamvas, sötétkék vagy vörös héjú, csonthéjas gyümölcsű fa (*Prunus domestica*) a rózsafélék (*Rosaceae*) családjából. Magyarországon termesztett főbb fajtái: besztercei, olasz kék, debreceni muskotály, ageni stb. 2. E fa gyümölcse, amelyből kompótot, lekvárt, pálinkát főznek. 3. Szilvapálinka.

Csak most, hogy ezt olvasom, lett világos, hogy 1. gyermekkorom *aszányi* szilvája tulajdonképpen Agen (Fro., Lot és Garonne megye székhelye, 1979-ben 32 893 lakos, agrár-ipari központ, román és gótikus székesegyház, három XVI. századi palotában berendezett múzeum, régészet, kerámia, öt Goya!) városából származik, s hogy így Aszányba sajnos soha nem fogok tudni elutazni (olyan szép, régi magyar városnak képzeltem pedig, mint Kolozsvár, Lőcse vagy Vizsoly, őrjöngő, elmúlt tavaszokon két pogány közt nyesegeti fáit a Franekert járt öregecske paptanár), s hogy 2. én valójában a 2.-ra gondoltam.

Fa gyümölcse, melyből.

Gondoltam e gyümölcsre mégpedig elsősorban azért, mert fizikatanárnőnk, egyben osztályfőnökünk annak idején (elmúlt, őrjöngő tavaszon) épp ennek példáján vélte – a fiatal emlékezetekre felettéb hatékony érzékletességgel – megtaníthatni a turgornyomás mibenlétét.

turgor [nk: lat] fn *Biol* Kellő nedvtartalmú növényi sejtek feszes állapota.

turgornyomás fn *Biol* A sejtben a vízfelvétel következtében kialakuló – feszes állapotot előidéző – hidrosztatikai nyomás.

Vagy talán inkább az ozmózist.

ozmózis [nk: fr (gör szóból)] fn 1. *Fiz Biol* Folyadék áramlása a kisebb koncentrációjú oldatból porózus membránon át a nagyobb koncentrációjú oldat felé. 2. *Kémia* Két oldat egymásba áramlása félig áteresztő hártán át, mely csak az oldószert ereszti át. **ozmózisnyomás** fn *Kémia* Az a nyomás, mellyel egy hígabb és egy töményebb oldatot elválasztó, csak az oldószert átengedő (félig áteresztő) hártára a töményebb oldat felé áramló oldószert hat.

Vagy mind a kettőt. Már nem emlékszem pontosan. Valamire a hajmosás is példa volt, hogy tudniillik a haj – az akkori samponokkal még, rövid várákozás után, meg kellett ismételní a műveletet – az első kísérletnél nem habzik, a másodiknál igen, de ezt, bár nagyon szerettem, már egyáltalán nem tudom értelmezni. A tanulság mindenestre lekopott, de a példa talán még működik.

Nos, elég az hozzá, hogy – mint mindnyájan megfigyelhettük – nagy, folyamatos esők után jó néhány szilva szétreped. A magyarázat valami olyasmi volt tehát (elnézést, tanárnő), hogy az egészséges szilva természetes feszesességét veszedelmessé növelheti a gyümölcs hamvas, tehát vékony viaszos réteggel borított héján mint csak az egyik irányban közvetítő, vagyis félig áteresztő hártán (*A Louvre? Be akárki, ki senki!*, mondja valaki – gondolom – D'Artagnannak) beszivárgó oldószert, úgymint víz, s az ozmózis miatt megnövekvő turgornyomás végül is megrepeszti a burkot.

S csorog az édes lé.

Lásd még: aszaltszilva. A szárítással tartósított gyümölcs azért olyan nagyon édes, ugye, mert kevesebb benne a víz, sűrűbb a cukor-oldat, kocsonya, zselé, borsajt – bár, hogy a víz *hogya' jött ki, ha egyszer csak be*, azt azért nem egészen értem, de úgyis ki kellene már lassan másznom ebből, mert az *exemplum* maga is hajlamos arra, hogy olyan legyen, mint a szilva meg a Louvre.

(DARTAGNAN FELKIAALTOOJEL HILFE FELKIAALTOOJEL FELKIAALTOOJEL DUMAS STOP)

Lényeg a lényeg: természetes feszesség, félig áteresztés, édes lé. Ez az esszé, így születik, nem kétséges, de azért nyugi, még dolgozunk rajta egy kicsit.

*

Bár (vagy: mivel) a fogyasztói társadalomnak tényleg az étvágy, az evés, az oralitás, a gasztronómia az egyik központi metaforája (*A nagy zabálás, Amerikai Psycho* etc.), nem félek megvallani: olthatatlan vágyat érzek magam is a (szellemi input-) felesleg iránt.

Vannak, akik szerint az esszé a parazita szubjektivizmus és a nyálkás impresszionizmus hamvazószerdája. Belülről jövő, jóllehet talán cizellált, ám mégiscsak – különböző, részben közös igénytelenségeket szentesítő – böffentés. Én ezt nem hiszem, ellenkezőjét még hirdetőiről sem gondolom. Van (honnan?) egy eredendő turgor minden intellektusban, de az nem elegendő: folyamatosan szökik a nyomás a porózus membránon át. Ha valaki – tapasztalatainak és képességeinek kétségtelenül mámorító birtokában – esszében szólal meg, nem hiszem, hogy önkifejezésre törekszik, hogy (mi is lenne az:) önmagát fejezi ki. Nem, egyáltalán nem, csupán a felgyülemlett információ-adó-vám-rév-fölösleg nyomán működésbe lép egy magát (alkalmilag igenis:) fontosnak gondoló névtelen intertextuális relé, kiemelkedik, magáról megfélelkezve beszélni kezd (visszaadja, ami nála maradt), belök a rendszerbe néhány dózist, ami szinte észrevehetetlen mértékben, de kissé mégiscsak összekuszálja a szálakat, a relé ettől megszedül, majd elbusong s – mint a túlértett szilva – lehull a porba, amelyből vétetett.

Mindig elvágjuk s nem menekülhet.

Az ozmotikusan behatoló információk hatására megnövekvő szellemi turgornyomás ugyanis: energia. Fölös energia. Erő. Teljesítmény-lehetőség. A kihasználatlan teljesítmény-fölöslegnek is megvan persze a maga varázsa. Egy jobb erősítőben vagy egy Porscheban szerintem például éppen az a szép, hogy a távoli, nagyon távoli maximum output miatt a hétköznapiokon szükséges alacsony szinteken is szebben muzsikálnak.

Ám bizonyos lelkiakatok számára a végfok becserkészése néha mégiscsak szükséges.

Megfelelő fölös szellemi energia például képes megrepesztetni, felrobbantani, kipukasztani a dolgok megszokott, többnyire véglegesnek, s ezért már gyakorta nem is konstrukciónak vélt rendjét, s bár egy szép szisztéma ilyenkor mindig felbomlik, s az mindig szomorú, együttal túlsordul egy strukturálatlanabb édesség. Esetleg némi fény.

A napfény, ahogy megcsillan egy picinyke szilvalé-gömbön.

Vannak persze olyan intellektusok is, melyek a szokatlanul nagy bevitelt az átlagosnál nagyobb párolgással egyensúlyozzák, s így, bár folyamatosan a határán járnak, általában megússzák kipukkadás nélkül. És vannak olyan intellektusok, melyek rég megálltak a bevitellel, hajdani olvasmányaikból szinte az összes oldószert elszívárgott már, de minden egyéb megvan, s így szavuk édes, mint a méz. Nagy tanárok és bölcs beszélgetőpartnerek. Szeretem őket. Esszéinkultúránk többek között azért olyan soványka ma, mert e két típus (a duci meg az aszalt) általában nem szólal meg ebben a műfajban. Pedig a duci ezzel is enyhíthetné (*Szelek feszítenek!* – mondja a fejedvász Brando) belső feszültségeit, az aszalt pedig már semmit sem veszíthet, s a lángoló krampampuli szerintem szép befejezés.

Rövidre fogva: az esszé-megszólalás szerintem nem igénytelenség, nem pofátlanság s nem is kötelesség.

A kötelességszerűen pofátlan és szükségszerűen túlcsonduló töltekezésnek viszont megvan a maga *ethosza*.

*

Mindez persze elsősorban idő és némi rafinált önuralom kérdése.

Delectatio morosa: ha valami fontos vagy izgalmas van készülőben, tanácsos kultiválnunk a halogatás művészetét.

A szövegek (dolgok) természetének szenvedélyes (és némi gyanakvástól sem mentes) vizsgálata sok időt igényel. Márpedig, s ez némiképp bosszantó, ellentétben velünk, a szövegek olyan anyagból vannak gyúrva, amely nincs alávetve az öregedés okozta romlásnak. Idejük lassabban, másképpen telik. A szövegek sem halhatatlanok természetesen, szintén öregsznek, de arcukat nem változik és nem is romlik, csupán lassan fakul, áttetszőbbé válik, míg végül egybeolvad a tér szintisztaságával, vigaszteljes azúrrá lényegül át. A folyamat irreverzibilis. Csak regisztrálni lehet, ráérős pillanatfelvételeken.

A klíma nem kedvező.

Rimay János *passé*. Vas Gereben *passé*. Jókai *passé*. A *passeiness* éghajlata nem kedvez az azsányi szilvának. Ám a retorika még létezik, s ha feltárni és feltámasztani nem is képes, némi felelősséggel párosulva képessé tehet arra, hogy új, bennünket szolgáló kontextusokban vizsgálgassuk a fékezhetetlenül és visszafordíthatatlanul áttetszővé váló kedves arcokat. S ha már itt tartunk, a folyamatos beszéd kialakításának belső dinamikájából születő bizonytalanságokról szóló dekonstruktív tudósítások nekem sokat segítenek ezen új kontextusok gondos előcsalogatásában.

Derrida persze *passé*. Ricoeur *passé*. Barbara Johnson is *passé*. A Metahistory is *passé*. Én is *passé* vagyok. Valóban, így folyamatosan teremődik kellő tér, hogy új dolgokat lehessen mondani. Mi azonban egy

„kis nemzet vagyunk az európai műveltség keleti határán. Elmaradtunk, s mióta ezt észrevet-tük, folyvást sietünk, s többnyire csak utánozva, a nyugatot utánozva, haladunk. Sietünk, mert a nyugat még mindig előbbre van; nem állapodunk meg, nem vetünk magunkkal számot a haladás egyes, elért állomásain; a nemzeti munka korszakos eredményeit nem aknázzuk ki, nem osztjuk szét, nem tesszük közkinccsé, nem engedjük részünké válni; útfélen hagyjuk a felgyűjtött kincseket s továbbiramunk mintaképeink után. Pedig a nyugat nem így haladt: lassan járt, tovább ért. Ott a fejlődő műveltség minden egyes lépése egy-egy tartós, megüledő, mindeneket átformító, hatékony korszakot jelent. Ott a nemzet nagy egészén nem hiába ment át a haladó időnek egy-egy áramlása; ott felélük, megemésztik, amit kiküzdöttek; ott egyéni tulajdonná válik a korok szelleme, mert idő van rá, hogy átjárja, s termékenyen átformítsa a lelkeket. Éppen ezért, ott van is egészséges, természetes ellenállás ostromló áramlatok ellenében. Ott máról holnapra nem változhat meg a világ képe. Ott vannak lassú, küzdelmes átmenetek, melyeket ismét megállapodó, tartós, munkás kiegyenlítőds követ.”

Horváth Jánosnak mindenben igaza van. A klíma nem kedvező a ráérős tempóknak: lezavarjuk gyorstalpaló nyelvújításainkat, utolérő (*nachholende*) forradalmainkat, s aki legtovább él, az lesz a győztes, új és *up to date*. Horváth Jánosnak igaza van, ám azért idéztem ilyen hosszan, hogy jól látszódjék, gyakori, óhajtomódú *ottjai* nála is az épp általa megunt üldözéses országúti versenyre vetnek fényt: utol kellene a nyugatot érünk – ezúttal a ráérősségben.

Ez így, ebben a formában nehezen fog menni.

AKHILLEUSZ LEVEST FOEZ STOP ROSSZAT SEJTEK STOP ZENON

John Strachey, a neves angol író és volt munkáspárti miniszter viszont állítólag azt mondta egyszer, hogy ami Európa a világ számára – tudniillik valami, ami kicsiny, értelmes, bosszantó, de nélkülözhetetlen –, az Közép-Európa Európa számára; és ami Európa

számára Közép-Európa, az Közép-Európa számára Magyarország. A bokréta rajta. A megfogalmazás némiképp zavaros. De a szerep vonzónak látszik.

Periférikus eredetű, kicsiny, értelmes, bosszantó és nélkülözhetetlen zabszem a nagy, központi lyukban.

Vagy egy recés szélű szilvماغ. Ugyanoda.

*

És egyébként is: eltűnt annak a meggyőződésnek az utolsó morzsája is, hogy lehetne egy olyan irány, ami felé a gondolkodás haladni képes, és ha ezt az irányt követjük, akkor tényleg előbbre is jutunk. Senki nem döntött erről, hogy ez most már *passé*. Egyszerűen (próbálok semleges lenni) (de nem megy): nincs többé az a lépcső, ami a földről az égbe vezetne. Az egész lépcsőzetes oltár összeomlott, és vele az egész meredek épület, és a hasábokra hullott márványpalota látványából ered a labirintus-érzés, hogy egy kozmikus lépcsőház helyett egy áttekinthetetlenül bonyolult romkertben vagyunk, ahol mégiscsak be kellene valahogy rendezkedni.

Ebben a szituációban (az esszéhez végül is a tudomány felől érkezvén) számomra fontosnak látszik, hogy 1917. november 7-én Max Weber a Szabad Diákszövetség felkérésére *A tudomány mint hivatás* címmel tart Münchenben előadást. A bevezető után lassanként kezd felmelegedni a hangja. Feljebb emeli hát, és azt mondja:

„Nem csak külsőleg, nem, hanem éppen belsőleg áll a dolog úgy, hogy az egyén csak a legszigorúbb specializáció esetén tehet szert arra a biztos tudatra, hogy valami csakugyan egészen tökéleteset fog megalkotni. Minden munka, amely szomszédos területekre nyúlik át (...) maga után vonja azt a rezignált felismerést, hogy bár felvetjük azokat a szakember számára hasznos kérdéseket, melyekbe ő a maga szempontjaiból kiindulva nem egykönnyen botlik bele, saját munkánk szükségszerűen rendkívül tökéletlen marad. A tudományos munkát végző ember azt az életben soha többé nem jelentkező teljességérzést, hogy itt valami olyasmit csináltam, ami tartós lesz, csak szigorú specializációval szerezheti meg. A valóban végérvényes és derekas teljesítmény ma minden esetben szakteljesítmény. Aki tehát nem képes, úgymond, feltenni a szemellenzőt és beleélni magát abba az elképzelésbe, hogy lelkének üdve attól függ, helyesen értelmezi-e egy adott kézirat adott helyén az éppen adott fordulatot, az csak maradjon távol a tudománytól.”

Az érdekes az, hogy Weber bizonyosság-, végérvényesség- és specializáció-párti valómását ugyanazon jelenségek miatt érzett rezignáció kényszeríti ki, amelyek feletti öröm később, másokat magától adódó természetességgel vezet el az esszéhez. Annak a biztos tudata, hogy az ember valami csakugyan egészen tökéleteset fog megalkotni, garantáltan tévtudat, viszont kitűnő munkahipotézis. Más módon nehezen megalkotható kérdések felvetése csak a válasz (tőle független) primátusának hitében tökéletlen, viszont egy dialógus kezdeményezéseként, sőt, önmagában is nagyon jó dolog, és – ha már az kell, mellékesen – felkelti a tökéletesség és teljesség érzetét is. A (például kérdés formájában megjelenő) hipotézisek csak akkor értékesek, ha érzékenyebbé teszik az emberek tudatát a körülöttük levő élettel kapcsolatban, de egy teljesen temporalizált intellektuális világban egy ilyenfajta érzékenységhöz való hozzájárulás ugyanolyan tiszteletreméltó célja lehet egy egyetemi diszciplinának, mint a (hagyományos értelemben vett) tudáshoz való hozzájárulás. Tartósság viszont nem nagyon létezik, végérvényesség megpláne nem, de ha már nem akarunk azonnal elmúlni, egy derekas kérdés legalább minden rá adott válasznál minimum egy generációval tovább él. Szemellenzöm pedig nekem is van, sőt, nagyon sok, mint a pelyva, annyi van nekem, alkalomról alkalomra fel is teszek egyet-egyét, néha egyszerre többet is, de adok rá, hogy színben mindig harmonizáljanak a kontaktlencsémekkel. És mindemellett nagyon határozottan bele tudom élni magam abba az elképzelésbe, hogy lelkemnek üdve attól függ, helyesen értelmezem-e

egy adott kézirat adott helyén az éppen adott fordulatot. Ám abban, hogy mik e helyesség kritériumai, s hogy vannak-e olyanok, abban, azt hiszem, alighanem komoly vitáink lennének.

Nincs tökéletesség, nincs teljesség, tartósság, végérvényesség. Nincs haladás, tökéletesedés, teleologikus perfekció. Esszé van. Kísérlet. Néhány újabb változat.

Max Weber azonban ezt nem hiszi el, s néhány perccel később, amikor összekapcsolja a halál és a haladás gondolatát, tüzes rezignációja mély és teljesen jogos melankóliába csap át.

„A civilizált, a haladásba, a végtelenbe behelyezett egyedi életnek a maga, immanens értelme szerint nem szabadna befejeződnie. Mert hiszen aki benne van, az előtt ott áll még a további haladás; akárki meghal, sohasem a csúcson áll, mert a csúcs a végtelenben van. Ábrahám vagy a régi idők bármelyik parasztja 'vénségben' és az étellel 'betelve' halt meg [Mózes I. könyve.25,8.], mert az élet szerves körforgásában helyezkedett el, mert öreg napjaira élete a saját benső értelme szerint is meghozta azt, amit hozhatott, mert számára nem volt már több rejtvény, amelyet meg akart oldani, és ezért 'elégnek' érezhette az életét. A kultúra embere azonban bele van helyezve abba a folyamatba, melyben a civilizáció szüntelenül gazdagodik gondolatokban, tudásban, problémákban, s így ő belefáradhat az életbe, de nem érezheti elégnek. Mert abból a tengernyi újból, amit a szellemi élet nap mint nap megsziúl, ő csak egy parányi részt tud megkaparintani, és mindig csak valami átmenet, semmi végérvényes; ezért a halála értelmetlen tény. S minthogy a halál értelmetlen tény, önmagában a kultúrával áthatott élet is az, hiszen éppen a maga értelmetlen »haladni akarásával« bélyegzi értelmetlenségé a halált.”

Egyetértünk. Az értelmetlen haladni akarás bélyegzi értelmetlenségé a halált. De ha nincs csúcs a végtelenben, s így nincs szüntelen, folyvást hozzá vezető gazdagodás, akkor az élet a meg-nem-élnél csak rövidebb, de azzal megismerési minőségében egyenértékű szakasz. Ha viszont ez valóban így van, akkor nekem, az értelmetlen haladni akarás hiányában (majd kifigyelem) talán könnyebb lesz az étellel betelve meghalnom.

Később folytatjuk.

*

Nincs haladás, tökéletesedés, teleologikus perfekció. Ám adódik tán néhány alkalom (*occasio*). Mert minden pillanat tökéletes. Vagy tökéletlen. De mindenképpen diszkrét. Akkor kell intenzívnek lenni, amikor lehet. Amikor alkalom adódik. Amikor megszólalsz. Végre. Alapos megfontolások után. Vagy hirtelen felindulásból. Mindig éppen akkor.

Readiness is all.

Azt mondják, négy fő szemléleti mód van. Mindennapi, tudományos, esztétikai és vallási. Ezeknek (meg lehetőleg még minél többnek) a nyelvét szeretem én egy diszkurzusban látni. Mondjuk pl. az enyémben. Tulajdonképpen nem tudom, hogy miért.

„Nézd, bazmeg, őzikék!”

No, például, ezért. Az ilyen mondatok miatt.

Ezen felül pedig a helyzet az, hogy az írók meg a textológia szerintem kizárólag az olvasás kedvéért állítanak elő szövegeket. Azért vannak. Arra való tekintet nélkül. Tudni illik: mindenre való tekintet nélkül. Ehhez képest mindenféle (egyféle) tekintet szűkítés. Mivel pedig tekintet mindig van, és mindig valahonnan van, még a sok, a minél többféle nézőpont között való vibrálás áll legközelebb a számomra rokonszenveshez. Ki-be ug-rálni. Úton lenni a nézőpontok között. Némiképp talán feloldódni abban.

Mert ami egy, az bezárul. Nem-egybe-esni már-meglévőségeimmel.

Szeretek nyelveket tanulni. A tudomány nyelveit is, például. Megtanulni lexikát, grammatikát, aztán nyomni. Megvan ennek a maga bája: megtanultam, mondom. De a nyelv, tényleg, valamennyi, kivétel nélkül: fasiszta. Bezár, aztán sínretesz. Rá kellene te-

hát valahogyan szedni. Az esszének ez mindig alapcélkitűzése, vagyis hogy tisztában van az önmagától való szükségszerű kritikai különbözőségének, vagy legalább az erre irányuló heves vágyát jelezni igyekszik valaminő módon, ezért szeretem én, s ezért van jó helyen, a helyén az irodalomban.

(Persze, hol is lehetne másutt.)

Régen durván is szerettem beszélni. Az olyan erős, archaikus, beleénekelni az ellent a földbe, derékig, mint a Kalevala hősei, amikor jelölő s jelölt még egyben valának. De *„létezik magasabb fokú rendbontás a modortalanságnál, vagy az össze nem illő dolgok egymáshoz való közelítésénél; ez pedig az, ami nagyszámú lehetséges rendek töredékeit villantja meg a rendellenesség törvény és geometria nélküli dimenziójában.”* Ezt a mondatot magunkfajta azért nézegetheti egy ideig.

Hát, ilyesmiken dolgozunk mostanában.

Tudniillik: már ha egyáltalán.

*

És mindemellett persze (vagyis inkább: mindez azért van, mert) az irodalom folytonos történéseről is kellene valahogyan tudósítani.

Az irodalomtörténet-írás (ha nálunk nem is, akkor másutt) újabban megsokszorozza a megszakadásokat, és a diszkontinuitás kiugró jegyeit kutatja. Hogyan, miért ér valami véget, mik a feltételei a másképp-mondódásnak. Az interpretációra orientált esszé szerencsére valahogyan eleve errefelé vezet, vezetett mindig is.

Szintézis nincs, talán sohase is volt. Weber specializációs rezignációja után az interdiszciplinaritás könnyű mámorea következett, most itt a másnap, s az antropológus az egymásra hatás lehetőségének megteremtéséért már nem is a folyosó végére beköltözött vadak, hanem a modern gondolkodás, a szakmák antropológiai vizsgálatát forszírozza. Az interpretáció pedig felforgatja még a maradék fennálló rendszert is, s kis történetekre, lehetséges rendcskék egyidejű töredékeire világít rá. Valahol az átfogó irodalomtörténeti folyamatára nagyravágyása és a lexikon némiképp mégiscsak unalmas kicsinyhitúsága között. Remélem, hogy sok, egymást átfedő kampány történetét írjuk majd meg, s nem néhány nagy mozgalomét.

Remélem, legalább néhány egymást átfedő kampány néhány történetét azért megírjuk talán.

*

Mintha némiképp elkanyarodtam volna. (Bár nem tudom: mitől.)

Mindenesetre végezetül, a címben megjelölt témára visszatérve, elmondok egy kis történetet.

Egyszer Rómában jól bereggeliztünk szilvából. Aztán hús forrásvizet ittunk reája. Két óra múlva az egyikőnk beszart a Forum Romanumon.

- Ady Endre: *A föl-földobott kő*.
- Bahtyin, Mihail: *A szerző és a hős viszonyának problémája*. Holmi, 1996/1. 100-110.
- Barthes, Roland: *Lecke*. Pompeji. 1993/1-2. 143-163.
- Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982.
- Csetri Lajos: *Egység vagy különbözdség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Bp. 1992. Főként: *A magyar irodalmi nyelvújítás harcai és Kazinczy*, 11-104.
- „*En filológus vagyok...*” Stefano Rosso beszélget Paul de Mannal. Alföld, 1995/5. 68-74.
- Domanska, Ewa: *Fehér Tropológia, avagy Hayden White és a történetírás elmélete*. 2000. 1995. szeptember, 41-44.
- Dumas, Alexandre: *A három testőr, vagy uő: Húsz év múlva*.
- Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*. Bp. 1995.
- Ellis, Bret Easton: *Amerikai Psycho*. Bp, 1994.
- Ezredvégi beszélgetés Perneczky Gézával*. 2000. 1995. szeptember, 3-9.
- Flaubert, Gustave: *Bouvard és Pécuchet*. Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1955. Ford.: Tóth Árpád.
- Foucault, Michel: *A tudás archeológiája*. Pompeji, 1992/4. 145-147.
- Foucault, Michel: *Szavak és dolgok. A humán tudományok archeológiája*. Symposium, 1995/2. 22-25.
- Garaczi László: *Csipesszel a lángot?* In: *Csipesszel a lángot*. Szerk.: Károlyi Csaba. Bp. 1994.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Bp. 1994.
- Grassi, Ernesto: *A humanista tradíció: a 'res' és a 'verba' egysége*. Athenaeum, 1992/2. 53-95.
- Grassi, Ernesto: *A metafora mint az eredeti nyelv alapeleme*. Ford.: Pongrácz Tibor. Pompeji, 1996/2. S. a.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Bp. 1993.
- Horváth János: *Kiadatlan írások a Két korszak határán című kötetből*. Literatura 1993/1. 3-23.
- Johnson, Barbara: *A kritikai különbözdség: BartheS/BalZac*. Helikon 1994/1-2. 140-148.
- Kundera, Milan: *Nevetséges szerelmek*. Bp. 1995.
- Magyar Larousse. *Enciklopedikus szótár. I-III*. Bp., Akadémiai, 1991-1994.
- Parti Nagy Lajos: *A hullámozó Balaton*. Pécs, 1994.
- Pécuchet: *Bouvard átírta a Bovarynét* Stop. Nappali Ház 1995/4. 107-110. Stop.
- Rorty, Richard: *A filozófia és a jövő*. Jelenkor, 1995/6. 545-550.
- Rorty, Richard: *Mozgalmak és kampányok*. BUKSZ 1995. Ősz. 374-379.
- Szávai János: *Az önéletírás*. Bp. 1978.
- Weber, Max: *A tudomány és politika mint hivatás*. Bp. 1995.

A TILALMI BESZÉDRŐL

„Ti leányok, ne tegyétek!”

(Arany J.)

(*Megrázó vízió a Jelenkor-vita két szélsősége kapcsán*) A 18. század végén, a debreceni Nagyerdőben, egy *estve*, a szentimentális irodalomtudós magányosan sétál, s elkeseredésében felsóhajt: „Bódult emberi nem! Hát hová tettétek a paradigmátokat?!”, míg a Kollégiumban a vaskalapos esszéista-kritikus-iskolamester, nádpcáját suhogtatva, indulatosan kiált: „Haszontalan lurkók, még minőségérzetetek sincs? Azonnal takarodjatok a filozófiába!”

*

Ifjúkorom óta az irodalmi élet egyik legnagyobb rejtélye számomra: miért félnek annyira az egyes irodalmárok a másik beszédmódjától, miért gondolják azt, hogy az irodalomról *csak* úgy lehet beszélni, ahogy épp ők teszik, vagy miért feltételezik legalábbis azt, hogy van olyan beszédmód, mellyel *nem* lehet vagy nem szabad az irodalomhoz közeledni, vagy melynek már első alkalmazása is, úgymond, káros lehet az irodalom „normális” létmódjára, azaz „normális” befogadására. Történetileg, tudom, sokat meg lehet érteni e szorongásból: amíg irodalompolitikailag és hatalmilag el volt rendelve egy beszédmód, amíg az elnyomó hatalom csak egy beszédmóddal tudta és akarta igazolni és gyakorolni hatalmát, addig természetesen jogos lehetett a félelem már magától a beszédmódtól is – a perzekutor-esztétika beszéde (amely persze amaz előfeltevésen áll, hogy a hatalmi lépéseket esztéta módra is meg kell indokolni) nyilván megengedi, hogy feltételezzük a hatalmi-politikai beavatkozást vagy annak lehetőségét (még akkor is, ha maga a beszéd esetleg tartalmazhat *egyébként* megfontolható gondolatokat is). Ám amikor a cenzurális tiltásoktól, a politikai jellegű kiadási manipulációktól, a megtorlásoktól nem kell tartani, amikor (talán) valóban csak az irodalomról kellene és lehetne beszélni, akkor vajon miért kell egy beszédmódtól *félni* (már persze ha leszámítjuk amaz „egyszerű” és mindennapi szorongást, amely szabad konkurencia-harcok esetén is alighanem elkerülhetetlen), s miért kell annyira óvni az irodalmat egy másik beszédmódtól, hogy félelmünkben akár a denuncálásig vagy tiltásig is elmerészkednénk? (Vajon nincsen-e e félelem mögött valami maradványa annak a hajdani ideologikus és utópikus ábrándnak, mely a nemzeti irodalmat magától értetődően egységesnek, azaz ellentmondások nélkülinek szerette volna látni, láttatni – s ezért a róla való beszédnek is egységességét írta vol-

Margócsy István írása hozzászólásként érkezett Takáts József és Bónus Tibor a *Jelenkor* januári számában közzétett tanulmányaihoz, melyek eredetileg 1995 őszén Pécsen, a JAK Tanulmányi Napok keretében a kritikáról tartott konferencia előadásaként hangzottak el. Márciusi számunkban Kulcsár-Szabó Zoltán (*A párbeszéd remény[telenség]e*), Radnóti Sándor (*Beckmesserkedés*) és Bikácsy Gergely (*Posztbeszéd és dignitás*), az áprilisban pedig Babarczy Eszter (*Levél Bónus Tibornak*) és Farkas Zsolt (*Kritikavita-kritika*) hozzászólásait közöltük. – *A szerk.*

na elő?) Mert hiába tudom, tudjuk, hogy a befogadó nyelve és beszéde nyilvánvalóan hat és visszahat az irodalomra, azt nem hihetem, hihetjük, hogy *akármilyen* beszéd is oly módon is tudna hatni, hogy tönkretenné vagy akár csak megkárosítaná az irodalmat vagy annak már egyébként „normálisan” működő befogadását... (hogy szerencsétlen fellépés vagy stílus következtében egy szerző vagy csoport megsértődik, vagy esetleg elhallgat, nem idetartozó kérdés!): az „irodalom demokráciája” azt is jelenti, hogy ha nekem nem tetszik valakinek az irodalomról való beszéde, legfeljebb nem kell elolvasnom (ugyanúgy, ahogy egyébként a nekünk nem tetsző szépirodalmi művekkel szemben szoktunk eljárni).

Az irodalomról szóló beszéd, én úgy vélem, *természetesen* sokféle, s sokfélesége első-sorban nem egyéni ízlésen vagy lélektani különbségeken nyugszik, hanem ama választáson, mely meghatározza, *kinek és mi végett* beszélünk az irodalomról. Hisz az irodalom annyi mindenre *használható*, befogadásának annyira nem lehet korlátokat szabni, s annyira nem megmondható, mely (vagy legalábbis mely típusú) befogadás lenne az *igazi* – hogy saját befogadásunknak (azaz irodalmi élményünknek, katarziszunknak, reflexiónknak, értelmezésünknek stb.) „kibeszélési” módját még mi, kiváló ízléssel és elsőrendű szakmai tudással rendelkező, ilyen-olyan pozícióval is kitüntetett, irodalomból élő felkent irodalmárok is, egymás között is, folyamatosan változtatjuk: másként beszélünk az irodalomról bizalmas társaságban, bizalmatlan társaságban, intézményes formában; másként beszélünk anonim közegnek; másként beszélünk *írásban* s a különböző írott műfajokban; másként beszélünk tekintélyi pozícióban s másként, ha meg kell indokolnunk állásfoglalásunkat stb. Ha *csak* értékítéletünk az érdekes (no persze, kinek a számára?!), megelégszünk tömör kijelentésekkel (ahogy a vicc mondja: „Jó!”, azaz kicsit bővebben kifejtve: „Nem jó!”; esetleg, tekintélyi példát idézve: „utálom, mint a tejfölös tormát”), ha elragadtatásunkat akarjuk ábrázolni, szemléletes, érzéki, rajongó, jelzőkben bővelkedő körülírásba bocsátkozunk, ha el akarjuk helyezni a művet valamely kontextusba, már reflexíve magyarázkodunk, s elővesszük többszörösen bővített, sőt alá- és mellérendelő összetett mondatainkat is, ha pedig a mű felépítése és működése érdekelne minket és partnerünket, akkor bizony, tetszik-nem tetszik, tudományos fogalmakkal és idegen szavakkal is kell operálnunk (azt nem hiszem, hogy az irodalom speciális tudományos megközelítése *e körben* generális védelemre szorulna!). S mindezt azért tesszük, azért változtatjuk beszédmódjainkat, hogy amennyire lehet, *megértjük* egymást (legalábbis egy nagyon halvány körvonalak között feltételezett irodalmi élet keretei között), ha tetszik, többféleképpen is.

A jelen vitában nagyon felerősödött a tudományos nyelvhasználat elleni indulat, mintha a tudomány vagy a tudományos nyelvhasználat épp most készülne arra, hogy kiszorítsa a *kritikát* a maga (eddig) helyéről. Én a mai helyzetet nem így látom: a kritikai működés nagyon részén a tudomány valószínűleg még ma sem hagyott komoly nyomot (még a legfiatalabb generáció tagjai között is igen sokan írnak omlatg esszéket) – holott semmilyen kritika nem lehet meg anélkül, hogy legalábbis *implicite* ne tartalmazzon valamilyen tudományos-fogalmi előfeltevés-rendszert (a tiszta ízlésre, olvasói spontaneitásra való hivatkozás, magasan képzett, a szakmát művelő irodalmárok szájából enyhén szólva hiteltelennek s kevéssé jóhiszeműnek tűnik). Azt a törekvést pedig, hogy értékvalasztásunkat úgy közvetítsük, hogy mindeközben tudományosan is értékelhető következtetéseket vonjunk le, talán önmagában nem kellene kifogásolni (a tény, hogy határozottan fellépett egy nagyon jól felkészült, sok fiatal, nagy tehetségű erőt is mozgósító, a mai irodalmat tudományosan szemlélő szakmai csoport, inkább örömet kellene hogy gerjesszen mindenkiben – vagy pedig vetélkedési kedvet: nosza, tessék másként, jobban csinálni!). Hogy a tudomány nagy súlyt kapott a szinkron kritikai életben, nyilván azzal is összefügg, hogy a pusztá értékállítás (különböző okok miatt) mind ideológiai, mind

tiszta ízlés-alapon dezavualta magát, s összefügg azzal is, hogy a szinkron irodalomtudománynak nemigen van még a hagyományosabb kritikához hasonlóan kiépített intézményes fóruma – én inkább úgy vélem, örvideni kellene annak, hogy a tudomány komolyan kezd venni a szinkron irodalmat is, s már nem csak archaikus muzeológusként fordul az irodalmi hagyomány felé. Hogy pedig mindez magával hozza a tudományos fogalmak új rendszerét, a nyelvhasználat bizonyos új – egyelőre idegennek tűnő – fordulatait is, természetesnek tekinthető: ám e nyelv, ugyanúgy, mint a poétika, az esztétika, a filozófia eddigi sokféle szaknyelve, mint az irodalomról való *minden másfajta beszéd* is, megtanulható és megtanulandó (persze azok számára, akik meg *akarják* érteni és tanulni!).

Mindezzel persze nem akarom azt mondani, hogy ne esne túlzásba az a tudományos szemlélet, mely a kritikában is, azaz abban az intézményesült beszéd-játékban, mely a szinkron irodalmi élet új termékeit és jelenségeit, újdonságait akarja egy értékhierarchia mentén elsősorban az értékelés gesztusával elrendezni és interpretálni, csak a tudományos értekezés stilisztikáját vélné érvényesnek, s csak *egyfajta* tudományos megközelítés mércéjén mérné a nem-tudományos jellegű írásokat is. Nyilván mindnyájan vagyunk oly járatosak a más típusú beszédmódokban is, hogy egymásból (egymás szövegeiből vagy egymás szövegeinek beszélőiből) – irodalmilag, bizonyos határok között – valamit akkor is megértünk, ha nem teljesen ugyanúgy beszélünk: s ha meg vagyunk is győződve saját igazunkról és beszédünk helyességéről, nem biztos, hogy mástól is ugyanazt kellene elvárunk, amit magunktól...

De persze a fogalmi-módszertani pontosság vagy legalábbis következetesség a nem-tudományos kritikában is elsőrendű követelmény lenne: éppen avégett, hogy tényleg megértjük, mit is gondol a másik – amaz igény, mely a tudományossággal szemben a kritikairás *szépségét* célozza meg, csakis akkor vehető komolyan, ha önmagával szemben a fogalmiságnak legalább minimumát azért betartja (hisz azt se felejtjük el: minden kritikai nyelvhasználati stílus *egykoron* tudományosnak volt elkönvvelhető!). S mindez újfent azért, mert a kölcsönös megérthetőség valóban komolyan veendő valami: csakhogy a szép esszéista stílus számomra időnként sokkal több megértési nehézséget okoz, mint a csúf, idegen szavakkal megtűzdelt tudományosság. Számomra hiába hivatkoznak esszéistáink oly lelkesedéssel pl. Kosztolányi et Co. kritika-stílusára; ugyan magyarázzák már el, mit is kell olyan mondatok kapcsán gondolnom, mint pl.: (Ady) „*Sok strófája oly ősi komolysággal, oly komor-búsan zúg fel, mint egy elnémult Rákóczi-kiirt*” (In: Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*, Szépirodalmi, 1958., I. 78.) stb. A fogalmiság ugyanis, még ha idegen szavakkal van is kifejezve, minden esszéista ellenkezés dacára sincsen az irodalom ellen: amaz elképzelés, mely szerint az irodalmi műalkotás csodájáról nem szabad hideg (?) racionalitással, illetéktelenül szólni (pl. Gyergyai Alberttől: „*Mindezt, kedves olvasó, nem szabad szóról szóra értelmezni; mindez csak próba, csak tapogatózás egy gyönyörű vers körül, amelyhez, mint minden nagy vershez, csak vigyázva, áhítattal, remegő kézzel illik nyúlunk, nem is nyúlunk, csak közelednünk...*” lásd Gy. A.: *A négyökrös szekér*. In: *Petőfi állomásai*, szerk. Pándi Pál, Magvető, 1976. 138.), száz évvel ezelőtti tudományos paradigmát követ, tulajdonképpen megkerüli a problémát, s a műalkotás helyett vagy a szerzőről közöl feltételezéseket, vagy csak a történelmi körülményekről óhajt beszélni (s eközben, persze, maga is *hozzányúl*, s nem is kevésbé a féltett műhöz!). A mai kritika viszont, amennyiben a szinkron irodalmi élet *műveit* akarja számba venni, s amennyiben számot tart arra, hogy legalábbis minimálisan ellenőrizhető állításokat tegyen, kénytelen a művel mint művel foglalkozni – a műalkotás egyediségének leírása viszont, hacsak nem akar visszatérni a tekintélyelvű ízlésítéletek bizonyításra nem szoruló kinyilatkoztatásaihoz, vagy ama módszertanhoz, mely a mű örvén radikálisan másról próbált beszélni, mint látjuk, rengeteg olyan teoretikus és metodológiai problémába ütközik, melyeknek

egyértelmű megoldása sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. S a problémák sokértelműsége s eldönthetetlensége *természetesen* kellene, hogy hozza magával a kritikai beszéd sokféleségét is.

A kritika feladata aligha lenne az, hogy megmondja, melyik mű a jó s melyik a rossz (ezt úgyis az olvasó dönti el majd), legfeljebb az, hogy azt mondja meg, melyik művet, milyen szempontok alapján talál fontosnak s mások számára is ajánlhatónak, hogy arról beszéljen, értékválasztásait hogyan s milyen érveléssel tudja igazolni, hogy bemutassa, milyen irodalmi hierarchiát tud egyáltalán és aktuálisan elképzelni (s minek alapján!), hogy elmagyarázza, milyen tágabb (történeti, poétikai és aktuális) kontextusban tudja elhelyezni az adott mű megoldásait és jelentéseit, hogy szemléltesse, milyen olvasási stratégiával véli leginkább megközelíthetőnek az épp érintett művet stb. A kritika hitele és értéke nem attól függ, hogy elhiszem-e neki látatlanban az állított értékítéleteket, hogy interpretációját egészében, részleteiben vagy módszertanában elfogadom-e, hanem attól: rá tud-e venni arra, hogy javaslatai alapján újragondoljam a művet és a saját olvasatomat (kiterjesztve: értelmezésemet, értékelésemet, hierarchizálásomat stb.) az éppen kifejtett értékállítás, a most felvázolt kontextus, a most bemutatott interpretációs stratégia és módszertan fényében.

Virágozzék száz szál virág! – vagyis beszéljünk sokféleképp az irodalomról, familiárisan, fogalmilag s metaforikusan egyaránt, s legfeljebb annyit kérjünk egymástól: beszéd közben *gondoljunk* is valamire, *gondolkodjunk* valamiről; s ne gyanúsítsuk a másikat azzal, hogy ha másként beszél, akkor nyilván olvasni sem tanult volt meg. Amiből persze nem következik az, hogy egyformán szeressük az összes beszédmodot, s ne *bíráljuk* egymás beszédmódját. Én úgy hiszem ugyanis, hogy ha az egyik kritikustól többet okultam, mint egy másiktól (ez bizony előfordult már velem), akkor ebbe belejátszhatott az is, hogy beszédmódja, megközelítése, befogadási stratégiája közelebb áll hozzám és elképzeléseimhez, mint egy másiké – választásom és ítéletem alapján őt és beszédét jobban fogom szeretni... (s a továbbiakban az ő írásait inkább fogom keresni). Ahogy azonban egymás értékválasztásait sem kétségbe kellene vonnunk, hanem inkább explicálva megvitatnunk, úgy egymás beszédmódját is megvizsgálhatjuk, kifogásolhatjuk, vitathatjuk, értékelhetjük fel és le stb.: egyet nem tehetünk – nem akarhatjuk azt, hogy a másik beszédmódja *ne legyen*. Szerethetjük kiválólag saját irányunkat, valamint barátainkét, utálhatjuk kollégáinkét és kevésbé barátainkét, szerkeszthetünk úgy folyóiratot, hogy más irány a magunkén kívül ne kapjon benne helyet, ez mind legitim gesztus: azt azonban nem kellene gondolnunk, hogy a másik gondolkodási és beszédmódja veszélyezteti (ki előtt is? kivel szemben?) az irodalom esélyeit... A magyar irodalomban az utolsó kétszáz évben sok hatalmas kritikai nyelvhasználati vita és harc zajlott már le, sok kritikus kapott súlyos sérülést és sebet, sokféle beszédmód került hatalmi pozícióba is: az irodalom azonban sem a harcokba, sem a hatalmi játékokba nem rokkant bele (ha persze *ezekből* nem is virágozott fel). S tudhatunk-e ma jobbat s bölcsebbet ajánlani, mint a hajdani nagy, kérlelhetetlen vitázó Kazinczy, aki egy nagy harc tanulságainak összefoglalásaként épp a kiegyenlítődést szorgalmazta: „Jól s szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus is egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával...” A szállóigének azonban emeljük ki most épp a kevésbé idézett, a dolog objektív és szubjektív problematikusságát egyaránt hangsúlyozó, patetikusán ellentmondásos részét: *egyességben és ellenkezésben önmagával...*

ÍGY ÉLÜNK-HALUNK MI

Balla Zsófia válogatott verseiről

József Attila szerint (s ő Szép Ernő és Pilinszky mellett a létezés ily tragikumairól mindent elégképp tudott) itt csak meghalni sikerül; hozzátenném ehhez, itt élni-halni kellene, de csak megélni lehet és meghalni. Megélni is alig. *Ahogyan élsz* – szépségesen pontos életműcim. Minden igazi postaszolgálat kiviszi erre írandó leveleinket. Ki kellene vinnie. Éltre-halálra. Ahogyan a költészet van. Magam inkább Hérakleitosz postájára bízom irományom. Palackposta a javából, ha mély közünk van a versekhez, s ennyire összefoglalólag írhatunk, kell írunk róluk. Balla Zsófia verseiről, bármily messze tőlem a ma alakuló művekről bármi nyilatkozás belső lehetősége, „kényszere”, rég tervezem, mindenképpen szólnom kell, meg kell próbálnom.

Talán a *Kígyóvers* hozta ezt a kezdő bekezdést. Aki ott lakhat, ahol nem (alkalmasint már nem), megmondaná, hol keressük. Röviden ez a négy sor tartalma. A négy sor kurtábban mondja el, a haiku-koan versmódszer tömörségével. Balla Zsófia, tudjuk, ismeri a parlandót, mégis alapmegnyilvánulás-formája ez az emblémaszerű sűrítmény. Ami különleges: hogy a „pohár fű”-jelleg megmarad. A fű különösen-szerelmesen tragikus ügy. Nemcsak Babits, Whitman – a fű maga az. S hogy egy pohár. Balla Zsófia megannyi egyéb megnyilatkozását akár leszámítva is most: már ama kötetcímet látva tudtam, írnom kell. Nem kell-e szólnod, mondd. Ezt mondja, ilyet várva, a költő. De szólni kell róla, sok jó szót, erről az elevenen bőséges, mégis jól „leválogatott” versegyüttesről, mely való igaz mód „eddig életmű”.

Piros nulla a számsor elején, s a hallgatással vetkőző vers – érzéketlen, mégis elvont képlátás... semmi képletes. Mégis azonnali líra-logika, lásd az N. N. Á.-nak és J. A.-nak egymás-közelen ajánlott költeményeket. A magamfajta idealista racionalista számára nagy öröm minden ilyesmi; mostanján. Abszurd látás hajlandósága, sőt, mesterfoka – és természet-közelség. Az emberi természet mint „városi”, gépi mű-gyatráság és mint egyre (hulladékosságában is) natúra-kreatúra: Balla Zsófiának ez is felfedezés-vízjele. A víz-lelemény-jel plaszticitása; ezt értem emberesetlegességű emblémaszerűjén.

Kezdeteitől fogva nincs ebben a lírában semmi keresett. Ott vannak azonban a megkeresett paraméterek, ott a pontos illeszkedés a magyar költészethez. Táplálódás folyamánaképpen is. Ez még, a hagyomány, nem lenne elegendő ok, hogy Balla Zsófia költészete ily gyakran képes legközvetlenebb élőbeszéddé tárulni, miközben a tömörítés igényéből szemernyt sem ad fel. Persze hogy a szakasztagolása, gondolatszikráztatása ennél messzebb „pattintja” a versmatériát. Megmarad azonban a legtöbbször a gondolati menetelesség, ezt borítja célszerű növényzetként az, amit a vers-földképződmény ott, azon az „égaljon” (poézisbelin) enged. Amivel lélegzik a föld, mely csontokat öröl, melynek foltja akár a nem múló érintése, vagy az érintés nem múló nyoma. Balla Zsófia „megérintett” (túlán-vezérlésűen ihletett) vers-munkája „páncél-nyomokat” visel, N. N. Á. és J. A. után a legszabadabban (a legteljesebb maga-hűséggel). Mégis, a mérvadó a természetelv fűzet-vonal-rácsa, melyre nem kizárólagossággal szavak kerülnek, de (a borító telitalálata) levelek is, ábrák... „mi az ábra”, Balla Zsófia groteszkjei, szerencsés arányban tarkázzák a művet, ezt a legújabb időig felkérdezik. Őrült aranyhalak keringenek a

csupán a szem által rossznak mutatott világban? Tessék, Szép Ernő „ne hidd”-vonulata. Az olyan művek pedig, mint az *Ameddig élsz*: végsőkéig-fogalmaznak valamit úgy, hogy annak megannyi rejtelve érintetlen marad. Nem csupán felmutatás, de áthatás, szételemzés és az épség babonás-bűvös tisztelete: sziget-hang a Balla Zsófiáé, ez a plaszticitás az ő képeket és gondolatokat nagyjából egyenértékben elegyítő anyagában geográfiai sugárzóállagként munkál. Nem vulkánikusan, de ennek erőegyenértékével. Nem vilám-szaggatta táj az övé, mint ahogy a magáéről Nemes Nagy Ágnes állítja; Balla Zsófia a hitelesség köznapi maximumát keresve „addig megy el” (ez az ábra), ameddig vallható-vállalható életünk-átgondoloztatásával, szellemiesítésével (a nagyon-nagyon merő pusztulás matériájában, azt levetni nem tudván) elmehetünk. Ameddig magunkat elhisszük. Felfigyelt-e valaki Balla Zsófia költészetével foglalkozva erre? Ma élő élvonalbeli költőink közül ő az, aki a legvégletebben megvalósítja ezt. Aki ehhez talán a leghívebb (akinek ez a legfontosabb): költő, annyit adj és úgy (magadból), ahogy azt mindennapi valóddal vallhatod és vállalhatod. A révület, az „eszme” – nagy terheket kénytelen viselni nála így. A nem feledhető na-mi-van-élet terheit. Ezzel ő mindig megnehezíti oly „kollokvialis” megszólalásait. Ez legszebb zenei hangjainak egyike.

A versek megmunkált könnyedsége az élőbeszédszerűség végső alakja. Ám ez hogyan formálódik? Mintha így történe: Balla Zsófia „elhatározza”, itt és itt áll meg (gondolatisággal, kompozícióval). Ez és ez lenne ökonomikus, ezt ígéri a „kegyelem”, ez az eredmény volna megcélozható (s üdvre megcélzandó). Ellenben a dolgok menete azt hozza: toldódjék meg a matéria, sodródjék bele még egy szál. Nagyon ismerni vélem ezt a „versalkotási történés-sort”. Itt az első szándékú kivitelezésről már szó sem lehet. A parlandós Balla-vers úgy jön létre valahogy (ihlet-útját tekintve), hogy a meg nem valószínűsíthető „csak-logika” kétségbeesett helyzetbe sodorja így (veszélével fenyegettetvén) a költőjét. Merő új megoldás kell, máshová kell nyúlni segítségért. Ahogy Gábor Miklós elemzi „A Drámaíró” illeten hajóskapitányi produkcióját. Ki tudja már, miért épp azok lesznek a „második indíttatás” megoldó eszközei, csomózásai? A „hosszabb vers”, Balla Zsófia egyik jellegzetes műneme, létrejön. Így sejtem, gyanítom-várom én (Szép Ernőt szabadon idézve). Persze, a logika-képlet alaphelyzeténél megmaradó kisebb versek is nagyon elemi élethelyzetekről szólnak (Balla Zsófiánál kiemelendő ténykörülmény!), s ismerősségük mégis-váratlan, szép fordulata révén okoznak meglepetést igen sokszor.

Lehet hát ciklusai (az ex-kötetek például) vagy ily alakiságok szerint tagolva olvasni az *Ahogyan élsz* fekete-fehéren színesét. Nos, a fekete-fehér beszéd is olyasmi, hogy a második indíttatások révén nem sok marad belőle. Balla Zsófia mintha a legtöbbször azt a vers-jelleget alkotná meg, melyről nem is „álmodott”, nem mert volna. Nagy veszélye lenne az ilyesminek, ha költője „rájátszik”. Hogy a hatásnak mekkora eszköze az elemi erővel bekövetkező, mégis leheletnyi (mert szintén élethelyzetes) fordulat a versen belül. Az életmű gazdagságáról tanúskodik, hogy ezek a csapdák elő sem sejlének. (Annyira elkerülődnek.)

Balla Zsófia verseit sokféleképpen (sokféleire) olvasom. Például társaságra vágyván. Vagy erre: miként volt ezzel ő így, a költőjük. (Megszólítás versei, emberkapcsolatait, irodalmi relációit névvel-személlyel felvállaló versek.) Vagy a szerkezet fentebb elemezni próbált kalandjainak szegődöm a nyomába. Izgalmas ez akkor is, ha kész a „vég”-eredmény. Nem kisebb öröm, ha a hangzások, szóválasztások élményét hajhásszuk. De a legfontosabb másutt van.

Egy nagyon nagy tehetségű költő, aki egy csuda rendes emberlény. Ezt érzem én Balla Zsófia verseit olvasva. Nem minden belső küzdelem nélküliek ezek a személyes- vagy író-kapcsolatok. Ritkaság egy-egy mester megnyugtató közele. A vibrálás (a költő lényének apró-remegésű, mikro-részekig „megdolgozó” gondolati és eszmélési világa) nagy teherbírást követel a tehetségtől. Balla Zsófia nem kapkodta el. Érdemes nyomon követni

az életmű építődését. *A dolgok emlékezete* ((60-as évek) filozófiai tükör-képződményekről, ördöglatokról tud már. Milyen jellegzetes, hogy az *Apokrif ének* „globálisabb” kitekintése után a *Víziláng* (lobogás; érzékletes emésztődés; plaszticitás stb.) ciklusa (kötete) következik. Aztán a közel-színnek („rózsaszín tényér”, „ajóka”, egy ebédlő, egy abrosz...), a félközeli-tájak, más emberek történései (mondom, egy nagyon rendesember-lény, sic!) újabb teret tárnak. De csak azért, hogy a szertelen szökellés annál bohócosabb legyen. Verstréfákban Balla Zsófia szinte nem ismer határt. Ezeket a dolgokat szándékkal mondom el ilyen egyszerűen, az az érzésem: így illik (ide).

Ritkaság, hogy egy-egy jelzője kész vétel, az sem átvevés. Általában megszerkesztődik a színvilág, a jelzésrendszer, nem egy-egy szó „becsületszávara” bízódik a költői hitel, hanem a struktúrára. Ezt nem kell külön magyaráznom, jóllehet elvontnak tetszhetik. A *Bálványos nyár* amolyan-anakreóni lüktetése: mint egy kis Manet-vászon a kései korszakból, fellobogózott Párizs-kisváros, melléktutca fő-lüktetőértéként. Sorpáronként: más a móka, holott semmi sincs elviccelve, s nem is az azonnali nevetetés a cél. Még egy ritka adománya Balla Zsófiának: a (tragi)derű. Viharokra emelt nyárderű, tudjuk Píliniszkytől, s olykor itt is a halálos magast járja. Csak Balla Zsófia költészetének clown-szép eleganciája nem árulkodik erről sokat. Jöjjünk rá, ám, járjunk utána. Megjárat minket jócskán.

De megéri. Kifalható kötet, persze – és mégsem rontanám el élményemet semmi hirtelenkedéssel. Inkább a lassú, forrósodó, „állandó” olvasgatást választom. Eseménydús könyv. Tudja isten, mitől – az. Mindig történik benne valami. Nem furcsa? Napra nap így olvastam ezt a könyvet: „nézzük, ma a Balla Zsófia kötetében mi is történt”. Ugyan, ez a legtermészetesebb. *Ahogy an élsz* a könyv címe. Most én úgy éldegéltem egy darabig, hogy egyre-másra olvastam belőle, ezt-azt, mást-ugyanazt.

Ez a tendencia, ez a hagyomány, ez elemződött ki a kontra „ez – van” párosában: minden intellektuális költő legnagyobb gondolai közt lelhető, miként oldja meg ezt az arányt. Babits könnyen mondta még, hogy mit bánja a híreket ő (könnyen-e? másrészt a költőben is ott az a prózaíró, „aki” több szerep átélésére készleti-kényszeríti, s melyik hát „ő” végül? vagy hol kell meghúzni a személyiség-képlet célvonalát: itt érkezünk meg? hol?), de a dolgok tudatosulása (tudományosulása, a mind több ismeret kényszerítő hatása) a poézist sem hagyta semmilyen ősszállapotában, ilyesmiben semmi mód nem hagyta meg. Akkor hát nem csekély áldás, ha olyan festőisége is marad a kifejezésnek, ami „visszarészletez”, a végig gondolt (végig?) gondolat után valamit mégis csupán „felmutat” stb. Ezek mind Balla Zsófia költészetének jellemzői. Gondolati végigvitel – egy olyan világtérben, ahol ennek tragikusan csekély az esélye. Tehát többlet-teher. Háttér-hitelességek, nem morzsolódva: táj, ország; közel-emberek; és a másodszándékú kezdemények: egy-egy szókapcsolat hirtelen bukkánója, valami, ami merő másfelé viszi el a verset (visszatérünk előbbi elemzés-próbálkozásunkra, íme), és új feladatot ad a megoldásnak, a már „kötelesség-teljesítőnek”. Prózaíró és kötelességteljesítő az etikai és művészi lény.

Prózaíró, mert eredendő kötelessége, hogy többféle legyen. Nesze neked, etika? Kötelességteljesítő, mert maga-kitűzte feladatai (utai, útjai) is oly váratlanságokkal járnak, miket „a fene akart” (Arany), de már benne vagyunk (mint Ottlik iskolásai a hőésében).

Ezek a mozzanatok Balla Zsófia műveiből eddig is kitetszettek, de egy életműnyi válogatás már elkerülhetetlenné teszi, hogy kihántsuk vélt lényegüket, így: a festőiségben, az emlékezés villódzásaival átszálazott „gondolatiságban”, a versképződmény vágyott „érzelmi lendületében” végig tudatos költői akarás kerül itt megannyiszor önmagának ellentmondó feladatok elé (melyik költészet nem? de itt jön a sajátos helyi jelleg, az *Ahogy an élsz* specifikuma), és Balla Zsófia mindig az eredeti paraméterek szerint ad-tud megoldást. Persze, nem tud(unk) megoldást. Persze, akkor az eredeti már nemeredendő,

akkor már a vers is csonkulás, nem „büszke önfelmutatás”. De nem is reflexió, nem specializálódás. Teljesség, mely önmagában töretik meg, bármi szépen lejt is, indázik is, plasztikus is. Nem is tudom, a legritkább esetben bírom talányából előhalászni („tetten érni”), *hol mindig* ez a megtöretés a Balla-versben. Csak a végén aztán ott van, s nem vezett el semmi. Az a fájdalmas érzés „társul” mindössze, hogy még sincs meg minden. Ennek a költészetnek feltétlen jellemző sajátja ez a kétpólusos villódzás.

Feltétlenül szükségesnek éreztem, hogy ezt, és pontosan ezt a kérdést elemezzem valahogy: hiszen jól olvasható, látszatra nagyon is megközelíthető, „okos és szép” versekről van szó. Bizonyítani inkább a (lét)törekenységüket, az (állag)esendőségüket kellett: s pedig úgy, hogy épp ez a megmunkálás eredménye. Lásd Kosztolányi: hogy végképp – boldogtalanok vagyunk „aztán”.

Mint minden igazán központ-kereső költészet, e centrum felé „körözőben” Balla Zsófia verse is azt látja felködleni (ezt láttatja lejtéssel, gondolattal, szélsőséget épp kerülő, fontost szabadsággal, önfeledtségek rendes-mély öntudatával és etc.), hogy az Isten se igazodik el rajtunk stb. Mint Musil hősei közül valaki gondolhatná. A poézis nem a lélek édes fényűzése s hasonló, tehát akkor? Nem luxus mégis a végsőnek mondható kényszerhelyzetekben ennyi bizonytalankodás, ily sorozatos? Ami, igenis, ami a költészet maga! Az Isten sem ismeri ki magát rajtunk, gondolhatjuk, minél teljesebb „egy költői-ség”. Balla Zsófiánál szépen sejlik ez a gondolat, a válogatott művek erről bárkit meggyőzhetnek. Hogy tudniillik miként van ez: a kiszolgáltatottság és az önmegőrzés, a feloldódás és a rendteremtés vágya, a csapongás (lettünk az életéi, lásd ama Csáth-vers), a tudás (szürkének lenni, lásd Rilke, és érlelődni) a mögöttesről, mindközben. Ó, és ez a szó sugallja: hogy közben a költészet nem házi-köztes, nem világ-köztes, hanem mégis gyémánt abszolútum.

Az-e ma? Ezt avantgárdul is fel lehet tenni, ezt a kérdést, performerül is, rajzzal, bátorodom megjegyezni, hogy merő költészetén kívüli cselekvéssel is (mit tudom én: hegymászással a fjordokban, vagy lópályán, netán zsidopiacon, sajnos politizálással egyre kevésbé), mégis, központi állaga maradt-e a poézisnak, maradt-e még, vagy a hajdani teljes-pontosság nagy lehetősége, evidenciája ma már csak „alfaj” más fajok közt? Nem alfája és omegája, csak alfája valaminek?

És akkor minek? És ez kétjelentésű, ez a szó is. Hol a pontosság, ha evidencia címén ilyesmiket kell keresnünk (nem vesszük észre: a posztmodern után kb. ez oly általános trend, szellő a légben etc.)? A csendes boldogság mostanában már-már „forradalmi” cél a poézisban? Nagyon olyan a festőisége. Az-e, olyan-e? Balla Zsófia kötete, mondom rek-lám-hangon, ilyen s más hasonló megválaszolhatatlan kérdésekre is ad választ.

Választ adni, s ennyiben nem változott ama Csáth-vers és környéke óta a költészeti alaphelyzet, a diagnosztizálással már lehet itt. A vers ilyesmi, azért csak ilyesmi általában. Nagyon ritkán több, rossz szójátékkal, csak *titkainak-ritkán* az, és olyasmi kevés adódik, ily pillanat, a legnagyobb életművekben is, ráadásul ezek nem is okvetlenül csúcso-kkal mérhetők.

Balla Zsófia költészetéről egyetlen pillanatig sem mernék olyat mondani, hogy „áttekinthető”, *exposed* (ahogy lovakról mondja az angol nyelv). Tehát: tudjuk, mit kaptunk, tudjuk csakis, mit várhatunk tőle. Nagyon magas vonulatokon közel-szépségekkel és örvendetességekkel járva, ez a líra még mindig nem tárta fel minden lehetőségét, így érzem, s örömmel érzem így. Ezek a lehetőségek jószerén drámaiak is lehetnek még, sőt, azok. Fogalmunk nincs soha, mi a „következő” lépés. Annak paraméterei az előzményekkel általában nem adóttak. Az elképzelés, az én várakozásom mégis az. Ez a légi semmi egyik szép példája. „A Drámaíró” beszél róla, ugye.

Itt van tehát egy (eleddigi) vers-életmű, amely (bízva érzem) a részleteiben is nagyon ismertek közé tartozik, alapvető sugallásával mégis ily kérdéseket hív elő recenzensénél:

akkor hát hogyan is *lesz* ez? S ahogy ezt írom, ismétlem magam itt: nem ismétélhettem magam. Balla Zsófia költészete, „miközben” megannyi ismert jegyet tár („tudni véljük őt”), alaposabb és együttesben-olvasásra azt adja, hogy itt még minden(féle) csupa rejtély(féle). Ő, persze, jobb vicceket tud ennél, talárunk nehezíti is a mozgást. De: a már említett recenzest (ez volnék én), talán kisebb, új megközelítési mód lelésére serkentette máris (ez az életmű-rész). Bízom benne, másokat kevesebb szakszerűség nyűgével még többre hajt, igen sok jóra. Ne feledjük, a magyar költészetnek Balla Zsófiával a maga „osztályában” (mert egy halandzsamentesebb világban ezt a Jóisten értékeléséhez is hozzá kell tenni: „a maga osztályában”) ritka kincse van. Igen olvasható, mégis rejtelen-őrző költészet az övé, de talán valóban nem kell hozzá különösebb titokfejtő képesség, hogy azt mondjam: semmi akadályát nem látom (az anyagban), hogy ez így folytatódjék tovább. Következik-e módosult-jellegű szakasz, ez (a maga osztályában) a Jóisten ügye, ő tudja. S ő, mi mondtuk, nem valami nagyon bír kiigazodni rajtunk.

Fura, hogy mintha levelet zártam volna itt, ez az érzéksalódásom támadt. Hát: ezer szeretettel: T. D. (*Jelenkor Kiadó*, 1995)

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE 20. SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL

Intellektuelek morál és politika között

Esteházy Péter: *Holnap folytatjuk* – Pierre Bourdieu: *Az értelmiség szerepe a modern világban* – Jean Baudrillard: *Miért boldogtalan az emberiség?* – Jorge Semp-run: *Szívélyes üdvözléssel Federico Sanchez* – Vladimir Tismaneau: *Miért fontos az értelmiség?* – Konrád György: *A közszolga* – Wolfgang Müller-Funk: *Az írástudók árulása. Értelmiségi stratégiák a 20. században* – Josef Skvorecky: *A lélek mérnöke* – Nádas Péter / Alex Hilbert: *Én is csak egy állat vagyok, gondolkodó állat* – Jefim Fis-tejn: *Értelmiség és hatalom – az orosz változat* – Viktor Jerofejev: *Esterházy Péterről*

A finnek felől a világ

Jan Blomstedt, Jouko Turkka, Jari Ehrnroth, Raija Siekkinen, Tiina Pystinen, Terhi Utriainen, Anja Kauranen, Petri Tamminen, Lauri Otonkoski, N. A. Val-keapää és Jyrki Kiiskinen írásai

Ars po-etica

Tzvetan Todorov: *Költészet és morál* – Petri György: *Költészet és/vagy morál* – Bac-só Béla: *Kéz és vers (Paul Celanról)* – Helmut Eisendle: *Irodalom mint fikció* – Tan-dori Dezső: *Szikszó. Amaz Eisendléhez* – Aleš Debeljak: *Az elfelejtett nyelv* – Parti Nagy Lajos: *Egerészés* – Kukorelly Endre: *A Közért. Megjegyzések az irodalom*

Balla Zsófia, Jozsif Brodskij, Paul Celan, Aleš Debeljak, Dmitrij Prigov, Stefan Tontić és mások versei

Kapható a jobb könyvesboltokban és az újságárusoknál. Megrendelhető a szer-kesztőségben: 1011 Budapest, Iskola u. 37. Tel: 201–9152

RELÁCIÓK ÉS EVIDENCIÁK

*Tandori Dezső: Töredék Hamletnek;
Egy talált tárgy megtisztítása*

Tandori Dezső hatvanas évek végi fellépését manapság egyre inkább a költészeti hagyományt és eszköztárat átértelmező „posztmodern” paradigmaváltás ünnepélyes nyitányaként szokás emlegetni. Azaz e művészet két legfontosabb komponense: szemléleti-nyelvi redukciója, valamint a redukció utáni esetlegességekből és partikularitásokból összeálló személyiségkép folytonos árnyalása, a tulajdonképpeni fecsegés, ami e pálya dinamikáját, történetét adja. Míg az előbbi, a meglehetősen steril metanyelv hosszú távon lényegében folytathatatlan, sőt könnyen álfilozófiai közhelyekké csupaszulhat, addig az utóbbi, az érzéki nyelvi forma a közhelyekből való kilábalás esélyét kínálja azok folytonos átmetaforizálása és felfrissítése révén, méghozzá egy meglehetősen széles skálájú személyiségrajz mentén: ...-tól ...-ig – hogy az *Egy talált tárgy megtisztítása* szerzőjéhez hasonlóan csak ragokat használják.

De nézzük, hogyan vélekedik Tandori költészetének újdonságáról egy a század második felének irodalomtörténeti korszakait vizsgáló irodalomteoretikus, Kulcsár Szabó Ernő: „Mert igaz ugyan, hogy a magyar líra nyelve már a hetvenes években is nála kerül legközelebb a versszerűség ismérveit semlegesítő szövegiséghez, ám a szövegek háttérében olyan beszédhelyzet rajzolódik elő, amely a maga utómodern formájában is a klasszikus modernség értelmezéshorizontjára emlékeztet.” (*A magyar irodalom története 1945-1991*) Az idézet alapján is kiderülhet, hogy a korszakforduló korántsem egyértelmű természete szintűgy korántsem egyértelmű irodalomkritikai leírást, szemléletet és nyelvhasználatot (szótárt) igényelne. Hiszen az aktuális korszak, az éppen vezető paradigma egyszerre (a megszólaltatott korlátozó) *keret* és (a megszólaltatott bátorító) *lehetőségrendszert*, amely – ha innen nézzük – büszkeségre okot adó erény és – ha onnan nézzük – magabízó túlzásokra csábító hiba. Eszerint az új értelmezői nyelvtan használojának bizony az elavult nyelvtant, a leáldozó korszakot diadalmasan meghaladó korszaktudat *határait* (Tandori művészetének kulcsfogalma), azaz önmagát illető kételyeire is figyelmeztetnie illik/illene. S ez a kétely akár folytonos újraolvasásra és -értelmezésre is sarkallhat. Mondjuk Tandori másodszor kiadott korszaknyitó műveinek újraolvasására. Méghozzá a mindinkább abszolutizált – noha eredetileg relativistának kikiáltott – „posztmodern” korszaktudat törvényszerű túlkapásai felőli, ám azok ellenében megszülető újraolvasására. (Ami még mindig a paradigmán belüli olvasat marad: a bevett diskurzus margójára szorított, kételyes hangok megszólaltatása.)

Felfedezhetjük-e Tandorinál a költői (vagy akár az irodalomkritikai) nyelvi forma közhelyein túli jelenségeket, egy érzékenyebb/érzékibb befogadás esélyeit? Mintha e pontról – a kritikai diskurzusban elúrhodott elméleti beszéd- és gondolkodásmód, az óvatoskodó recepcióesztétika és a harsány posztstrukturalizmus újbóli elsúlyosodásán túli pontról – érdemes volna újragondolni és újrafogalmazni Susan Sontag *Az interpretáció ellen* című esszéjének néhány következtetését az érzékszervek aktivizálásáról és a művészet erotikájáról a hermeneutika ellenében, ami persze „nem a bonyolult szöveggel szembeni pietizmus”, hanem büszke potencia, tulajdonképpen tehát a hermeneutika

ütöképes radikalizálása. De miről szólhatna innen nézvést Tandori két kötete a 90-es évek közepén? Eltekintve attól, hogy sokak számára régóta ásitó úrt tölthetnek be könyvespolcukon. („Az antikvárius szemlélet származás rabjai!” – mondaná róluk megvetően Nietzsche.) Hogyan válhatna tündöklő eseménnyé a könyvek újramegjelenése egy felnövekvő (netán Tandorival épp mostanában ismerkedő) olvasó számára? Miképpen reagálhatna elkényelmesedő történeti tudatunk e tényre? A kései birtoklás hagyományápoló, ám langyos melankóliájával vagy az újraolvasás hagyományújító, netán felforgató eufóriájával?

A következőkben Tandori két verseskötetének meglehetősen egyoldalú olvasata következik, mégpedig a kritikai gyakorlatban újabban meghonosodott spekulatív közhelelyektől ódzkodó, némileg fásult, ámde nem hitevesztett kései befogadó egyoldalú olvasata, aki megkockáztatja: számára nem a versek – kétségkívül ügyes, sőt zseniális – nyelvi-grammatikai gubancainak bogoazása, valamint a mögötte/benne/általa fellelhető poétikai-(nyelv)filozófiai újítás az izgalmas (ami mára történeti közhelyé vált), hanem a *köz-helyek átlényegtetésének* esélyei (hogy Arthur C. Danto művészetbölcseleti munkájának címét ideiglenesen kisajátítsam). *Analitikus* bogarászás helyett (ha nem is masszívan hermeneutikai, de) *érzéki* örömszerzést javaslok. Nem a csupasz és absztrakt ragok, geometriai viszonyok és szenvtelen logikai kalkulusok szolgálai feltérképezését, hanem – ha van ilyen – az efféle szikár helyzettrögzítéseken túl felépülő individuum (beszélő) alaptulajdonságainak kitapintását, e viszonyhálón belüli szabad mozgás (a költői pálya) esélyeinek latolgatását.

Tandori kedvenceit mozgósítva a kérdés így is szólhatna: miként fogadhatja a wittgensteini nyelvfilozófia belátásaival felvértezett olvasó, mondjuk, Beckett prózáját? Vagy épp az irodalomtudós Wolfgang Iser interpretációs sémájának egyik példáját idézve: mi lehet vajon a beckett-i szöveggép negativitásának konstruktív szerepe az érzéki irodalmi alkotás egészében? Magyarán hol keresendő a szemléleti-nyelvi redukció esélyei a megértés során?

Az először 1969-ben megjelent *Töredék Hamletnek* című kötet felütése – az *Egy part kövei* és a rá következő *Kert* című ciklusok – pontosan kijelöli Tandori költészetének keretfeltételeit és történeti helyét. Míg az utóbbi (ámde korábbi műveket tartalmazó) ciklus úgynevezett „tárgy-versei” a korai Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes líráját idézik, addig az előbbi (valójában később keletkezett) művek leginkább Pilinszky kései költészetére emlékeztetnek, miközben jelentősen el is távolodnak tőle, például a „hiány” és a „te” feszültségében megnyíló, eldöntetlen térelményben: „nyomaiból még egyszer megteremt: /... / Mije maradhatsz? annak, ami már /... / Égbolt kerül közéd s közéd. De ha /... / kihagy? anyaghiba? – miben?” (*Elenged...*)

Az első ciklus költeményeinek redukált szerkezete, a felidézett világszerűségről leválni készülő grammatikai váza a ragok, a hely- és térvizonyok, valamint az egyenrangúsított logikai kalkulusok hálóját teríti szét egyfajta repetitív technika segítségével – mind a versek „felszínén”, mind „mélyáramában”, például: „Áthullok eszméletemen. / Állandóan következem.” (*Minden hogy kitárult...*) A költemény nem abszolút értékhordozó, s ezért csakis egyenrangú részleteiben értelmezhető. („Mind, mind a részletek! / Hadd legyenek csak övék.” – *Mind, mind a részletek*) Olykor a „hiány” betölthetőségének legparányibb reménye nélkül: „Ó, ismétlődés: szívszorultod is / mind csak való, mindig csak változat még.” (*II. Töredék* a harmadik cikusból) Míg Pilinszky költészetében az interpretáció esélyeit az egyértelműsíthető (olykor mitologikus, liturgikus) utalások erősítették, addig Tandori versei többnyire a már említett eldöntetlen tér-, idő- és grammatikai viszonyokkal sejtetik a lírai világ tágasságát – emlékeztetve kissé Musil nagyregényének absztrakt lehetőség-kategóriájára. Noha a versek egyes részleteit akár Pilinszky

is írhatta volna (például: „Megkondítod magad, mint egy teret, / melyben eltávolodhatom” – *Egymás*), álljon itt megnyugtató példaként mégis egy olyan részlet, amely ugyan Pilinszky tér-metafizikáját idézi – de már az új tapasztalat, az állandóan relativizálható *határelmény* grammatikai geometrizálásával: „Ha majd mindenem lemarad / egy hirtelen rámnílt határon, / befogad, hol nincs folytatásom, / mindenem a helyén marad.” (*Csak elhomályosítom*)

A második ciklus „tárgy-versei” (a szerző korai művei) olyan *tragikus létértelmezést* nyújtanak, amelynek egyik legérzékletesebb és legsűrűbben, majd’ minden darabban felbukkanó motívuma: a *fa*. („Olyan jó akkor felfedezni egy / falrepedésből kinövő ecetfát”. [*Alsóváros*]) Az első ciklus *bizonytalan viszonyrendszerei* helyett itt még rendszerint *érvényes helyettesítésekkel* találkozunk: „És lesz egy pillanat, mikor kifáradsz, / elalszol, s ők, kik ott lesznek helyettem, / lábujjhegyen szépen kimennek, és / kis roppanással rádcusukják az ajtót.” (*Egy betegnek*) – szemben mondjuk az *Egy part kövei Félreérted* című darabjával: „félreértesz egy nélkülöt, / miatta hiszed csak *velednek*.” E költeményekben olykor Rilke nemesen patetikus dikciójára emlékeztető sorokra is bukkanhatunk, például: „Akkor légy majd fegyelmeztet: a perc / vadságát villanyoztasd el magadba.” (*Szobor*) A hiány-viszonyok pedig szinte mindig valamiféle tragikus értékvesztés *jelzői*: „csak egy gyökér mered utánad, / csak egy gyökér, melyről hiányzol” (*Az elrepült bokor*), nemegyszer klasszikus hasonlat-forma teremőtereje segítségével: „Egy érkezés kellett nekik, / érkezésed, hogy fellobbanjanak, / mint egy óriás száj szívására a / parázs-végek”. (*A visszaérkezett*)

A kötet első két ciklusa valóban pontosan megadja Tandori „korszakfordító” művének koordinátáit – egyaránt utalva e költészet *hagyományrétegeire* (leginkább Rilkére, Pilinszkyre és Nemes Nagy Ágnesre), valamint felvillantva a tradíció öntörvényű (szemléleti és formai) *radikalizálásának* esélyeit. S az utóbbi mozzanat akár a wittgensteini nyelvfilozófia művészi párhuzamaként is leírható, ahogyan azt a *Harmincöt év után* című utóiratban idézett filozófus is szentesíti: „filozófiát tulajdonképpen csak költeni lenne szabad”.

A soron következő ciklusok közül a *Vissza az égbe* című hosszúvers az elveszített teljességbe (aminek egyik emlékköve lehet a *Kert* darabjaiban megidézett klasszicizálódott költészeteszmény) való visszajutás nehézségeit taglalja – önnön testfelületünk megszűnhetlenségének geometriai példázataiban, ami egyébként Beckett színműveire is emlékeztet. A *Macabre a mesterekért* és a *Koan bel canto* egyes darabjai pedig valamely alapvető egzisztenciális jelentéstartalom geometriai-grammatikai megjelenítésére vagy épp relativizálására vállalkoznak, például a személyragok érzéki világszerűséget teremő variálásával: „Megnyílások: folyton kiléptetek / belőlünk, mintha csak / nekifutás lennétek igazibb / összezárolásunkhoz...” (*Már tudva rólad...*) A *Nyers* ciklus – a *Kertben* ábrázolt, kiemelt jelentőségű eseményekkel szemben – keresetlen, köznapi történeteket tárgyz, megelőlegezén Tandori későbbi verseinek világát: a marginalizált én-ség, az esetleges személyiség elfogadásának küszöbén felfedezhetjük e pálya további alakulásának jelzőkaróit: „Feladom azt a jogomat, / hogy becsületesen / kérdezhessem: ha ő, meg ő, meg ő igen s nem – / – mért akkor én? vagy én is miért ne?” (*Nyers*) A *Személy* című vers pedig felfogható a relativizált szubjektum ígéretes jogfolytonosságának bejelentéseként: „MINTHA MAGAM HELYETT / TÉGED HAGYNÁLAK EL / AZTÁN MEGBÁNVA MÉGIS / HELYETTED MAGAMAT // eleven elzárkózásunkat megéri”.

A *Töredék Hamletnek* hat ciklusa szerint olyan súlypontokat jelölhetünk ki Tandori költészetében, amelyek mentén a különböző „előítéletekkel” és „ízlésficamokkal” érkező olvasók („premoderne”, „moderne” és „posztmoderne”) egyaránt otthonra lelhetnek – értékelve a kötet interpretációs terének békítő (mondjuk Pilinszkyt és Wittgensteint összebékítő) *tágasságát*. A kötet ugyanis *mindentől* függetlenül, ám ugyanakkor *mindenre* nyitottan „egzisztál”, s ez az egyidejű függetlenség és nyitottság áll – a naiv be-

fogadáson túl – Tandori feltételezhető szándékára vagy utólagos, a kötet végén olvasható magyarázataira, de az értelmezni vágyó spekulációkra, így például az én rövid értelmezésemre is. Ám a legcsábítóbb talán mégis belehelyezkedni a szerző sugallta *evidencia-világba*: „De az is biztos: megadatott nekem, hogy úgynevezett »saját anyagból« tudjam, mi az ún. öröklét. A TH kötet adja ezt a bizonyosságot. (...) Hanem, hogy ezek a képződmények, a TH kötetek, már tőlem függetlenül léteznek. (...) Ha a TH-t érzem, megítelek, evidenciáját ki merem mondani, a többről: kuss.” Vagy mégis érdemes volna rákérdezni Tandori efféle, már-már kinyilatkoztatásszerű meglátásaira?: „A TH legjava része, úgy értem 1993-ban, s ma is van efféle sejtésem, köteté összeállva is a mindenkori filozófiai-gondolati költészet egyik legjobb teljesítménye.” (Pár évtizeddel Wittgenstein után, tőle függetlenül, ám vele egyenértékűen.) Valószínűleg csak valamely kétkedő rákérdezéssel lehetne tisztázni az olvasó és a szerző saját evidenciáinak (hiteinek, ízléseinek, satöbbijeinek) különbözőségét, de esetleges közvetíthetőségét is. A hangsúly természetesen nem az olvasó és a szerző szétválasztásán, hanem a szöveg két lehetséges értelmezésének különbségén van, amelyek közül az egyik éppenséggel a szerzőé is lehet. Mindazonáltal az olvasó és a szerző együtt-mozgását segítő közös szövegbéli evidenciák lehetnek például Beckett, Wittgenstein, Rilke, Musil és még sokan mások. Ám csakis a befogadó gyanakvó előmunkálata jelentheti az izgalmas, *eseményszám*ba menő találkozás, s így *mintaértékű* interpretáció esélyeit, a jelentős mű és az érzékeny olvasó gyümölcsöző együttműködésének előfeltételeit. Az irodalom történetének újabb remek kalandját: Tandori nagy hatású kötetének értelmes újraolvasását.

A gyanakvó rákérdezés jogát most mégis egy időre – szerzőnk második verseskötetének szemügyre vételéig – felfüggesztem, és szerény főhajtással beismerem: a *Töredék Hamletnek* – huszonhét év leforgása alatt – valóban *evidencia* lett, sőt *klasszikussá* nemesedett. Olyan aduásszá erősödött, amit bármire rá lehet verni. Azazhogy bármiféle irodalmi jelenségre ráolvasható, attól számon kérhető és hivatkozható jellé, sőt közhellyé vált. Ám néha mégsem árt megpiszkálni – a tespedt unalom elkerülése végett is – evidensnek látszó klasszikusainkat – mégpedig, ha csak egy mód van rá, a vezető paradigma határain túlról. A fontos az, hogy valahonnan kívülről. S ehhez, furamód, maga Tandori kínál fel egy – ha innen nézzük – provokatív – és – ha onnan nézzük – megnyugtató szempontot, egy mára kis híján partikulárisá vált „*evidenciát*”: „...mert a TH versei nem posztmodernnek íródtak, nem ám, hanem a rilkei igénnyel etc...”. A megkérdőjelezett klasszikus egy másik, egyelőre még nem megkérdőjelezett klasszikusra hivatkozik, vele takarózik. De hogy a továbbiakban hivatkozható klasszikusok sorát végignyomozzam, arra két okból sem vállalkozhatnék: 1. a vállalkozás kissé szétfeszítené a jelen kritika kereteit, 2. már Thomas Manntól is tudhatjuk, hogy a múlt mélységes mély kútja bizony feneketlen, s hosszan és kitartóan belenézni: csak a legbölcsebbeknek adatik meg. Rész-megfigyeléseket, fél-alászállásokat a mélybe ugyan tehetünk, ám közben számolnunk kell azzal, hogy az így megszerzett rész-igazságok könnyűszerrel tovább rombolhatók más – egyelőre még le nem rombolt – rész-igazságokkal *ad infinitum*. Ennyit a klasszikus művek igazolásának nehézségeiről.

És ha hit(es kényelem)ből mégis megmaradunk a maradéktalanul nem igazolható és argumentálható *evidenciánál*, miszerint Tandori könyve *klasszikus mű*, azt látjuk, hogy az – mint minden nagy alkotás – gazdag szövetű és *egyetemes*, a(z általa teremtett) paradigmából kiszakadó, kilógó: nem „posztmodern”, hanem „rilkei”. Lásd elsősorban a ciklusok röviden részletezett eklektikáját és egységét. Ez az időtlen *evidencia-élmény* ugyanakkor fogódzó lehet a mindenkori (így például a '95-ös kiadást forgató) olvasó számára, hogy önálló kérdésfeltevésekkel, a könnyedén aktualizálható „programversek” „vonalas” magyarázatain túl, egyéb irányokba is kitekintsen. Hogy bizonytalan (és megunt) *relációk* helyett meggyőző (és izgalmas) *evidenciákra* leljen. S hogy e felismerés fényénél iz-

zítsa fel újra az ezredvégi posztmetafizika/posztmodern/posztstötbbi paradigmába belefásult, elrongyolt és didergő lelkét, szövegértelmező mivoltának öröklött becsét. Ami persze nem az önnön kételyeit feladó olvasó bamba csodálata és elernyedése, hanem közös esemény: egy klasszikus szöveg és egy aktuális olvasat/olvasó egymásra találása.

Tandori második (először 1973-ban megjelent) verseskötetének olvasása közben már korántsem volt ilyen egyértelmű evidencia-élményem – eltekintve néhány hosszabb költeménytől. Nézzük meg tehát ezeket.

A szerző hosszúverseiben az *emlékezés* és a *történetfűzés* szolgálatába állítva, rendszerint elbizonytalanító viszonyszavak fércelik össze a múltba süllyedt események szövetét, például: „Vacsorakor érkezhettem akár később is, mint a / szervezetszerű étkezés ideje. Azt hiszem többnyire (ha ugyan / – három napról lévén szó – ez utóbbi / kifejezés egyáltalán helytálló lehet) éltem ezzel a lehetőséggel.” (*Köztér, képekkel*) – Az emlékezés és beszéd folyamat mechanizmusának feltárása és kijátszása, valamint marginális eleminek elúrhodása egy-egy nyelvi ötlet formájában a kompozíció ékévé is válhat. Ez az eljárás a versben történő beszéd milyenségét (és tulajdonképpen kételyes miértjét) hangsúlyozza, miáltal a kvázi-teoretikus tézisek, Tandori művészetének meta-technikai rétegei, a mű egészébe szervülnek. Talált tárgyak, véletlenszerű események, a közérdeklődésre alig számot tartó információk kerülhetnek így a vers szövetébe. És mégis. Az *amatőrség elvesztése* című költeményben a szerző pusztán azzal a gyermeteg eljárással, hogy a páratlan sorok egyes szám első személyű beszédmódját a páros sorokban harmadik személyűvé változtatja, mégiscsak rávilágít az efféle grammatikai transzformációra alkalmazatlan s így *fennmaradó* kijelentések titkos természetére, például: „Elfelejtettem. / ELFELEJTETTE. / Változott a táj is, // (SZEMÉLYESEN) // – éreztem: változik a táj is, / ÉREZTE; VÁLTOZIK A TÁJ IS”.

„De ha ezt »jelenti« mindez: miért nem / lehet így elmondani? Nem tudom; / ... / Ez a feladatuk / ama kirajzolódó alakoknak; / is: helyett; ezt kell tenniük, / egy módosítószót kell tenniük. / Ez – kutyakötelességük...” – Az *Egy vers vágoasztala* – jótékony szájbarágással – e különös kötet elméleti összefoglalását nyújtja a „gyengébbeknek”. Ám a rafináltabb olvasó tudja, hogy a versírás önreflexiója csupán a sokrétű kötetkompozíció egyik rétege lehet, nem pedig valamely objektív magyarázata a fura egésznek. Fontos vers ugyan, de nem az értelmezési nehézségeket felülről egy csapásra megszüntető, s így voltaképp a bonyolult kötetegész létét alapjaiban megkérdőjelező varázspálca, valamiféle szövegesített metapéldázat vagy rövidre zárt hasonlat. A fegyelmezett olvasónak sajnos *A lélek és a test – nagy ének és kis ének* című huszonhét nagyalakú oldalt megtöltő verset is végig kell olvasnia, végig kell szenvednie, hogy levonja az erőbefektetéshez mértén elenyészően szerény tanulságot (de hát miről másról szólna az élet, még az olvasóé is, ha nem erről a szomorú arányról, az elsatnyult vágyak teljesülésének kicsinyes nehézségeiről?): a nagy kérdések biztos megoldása híján, a nagy kérdésekhez illő nagy történetek helyett rekonstruálhatatlan történetfoszlányok és -nyomok mentén bukkanhatunk csak a maradék kicsikre, s ez nem épp – a szó hagyományos értelmében – felemelő érzés. A szerző saját problémaköreinek végiggondolásához valószínűleg elengedhetetlen volt e vers végigírása. Node végigolvasása? Ki tehát Tandori versének olvasója? Sajnálatra méltó figura, aki – ha nem mond le ódivatú berögzüléseiről – azt kell hogy mondja: Tandori *iszonyatos* költeménye nem az érzéki interpretációt segíti, pusztán a teoretikus-analitikus megértésre spekuláló ravasz és pimasz példázat, olvashatatlan grammatikai-technikai didaxis. Tandori nagy, sárga és riasztó kötetének voltaképpen pofonegyszerű, sőt meglehetősen közhelyes magyarázatát, megoldását nyújtja a két költemény: a kompozíció egyik pilléréként *Az amatőrség elvesztése* című darab önértelmezése, másik pilléréként pe-

dig *A lélek és a test* formai-technikai példázata. A kettő között persze néhány remek darab, amelyek e banális tézist mégiscsak „olvashatóvá” teszik.

De mi lehet vajon a sikerültebb darabok erenye? Mondjuk a csevegő/fecsegő modalitás aprólékos és mégis meggyőző kidolgozása? Vagy épp az írásjelek, a módosító- és töltelékszavak élvezetes (túl)adagolása? Nézzük, miként magyarázza, ideologizálja mindezt az *Egy vers vágoasztala*: „Egy biztos: eszembe / jutott, elmondhatom. Valamiféle / szeméttelenen gyűjtjük-e kincseinket? /.../ Valami módon az a konkrét fel nem / ébreszthető emlékezés, amelyre / a másiknak szüksége van belőlünk, / több, mint az Egyetememes Bármí. / De egymással alakulhat a kettő. / Műfajja az »élet« és életté a »műfaj«.” Tandori hosszúverseiben többnyire egészséges arány érzékelhető az emlékezésre és közlésre méltó események (az „élet”) természete, valamint az emlékezés és közlés korántsem egyértelmű folyamatának (a „műfajnak”) (túl)hangsúlyozása között. Ez a meggyőző egyensúly lenne hát a szemléleti-nyelvi redukció hasznosíthatóságának záloga? A spekulatív közhelyek elbeszélésének, megtöltésének módja? A költészet hagyományos szerepét és eszköztárát megkérdőjelező kétely helye és dinamikája? Az elbizonytalanított szubjektum megnyilatkozásának egyetlen következetes formája? Valószínűleg erről lehet szó. Szerencsés esetekben az elbeszélés módja úgy lendíti előre a történetet, hogy közben az *élvezetes fecsegést* avatja e költői pálya folytathatóságának esélyévé: „Hogy egyáltalán / szólhassunk / hosszúra nyúlt W.-i tartózkodásáról... /.../ szólnunk kell / a Plac Trzech Kryzyre torkolló, / innen nyíló / utcákról: .../.../ de ha már valóban / nekilendülünk, mondjuk, az Aleja / Jeruzolimschiere vezető Brackán...” (*Egy talált tárgy megtisztítása*)

Tandori idézett hosszúversei a modern magyar líra hagyomány ama tiszteletre méltó sorába illeszkednek, melynek emlékezetes darabjai közé Kosztolányi Dezső *Most elbeszélem azt a hónapot és Hajnali részegség* című versei, Szabó Lőrinc önéletrajzi líraciklusai, Kálnoky László Homálynoky Szaniszlóról szóló költeményei, Vas István néhány munkája, Petri György *Hogy eljussak a napsütötte sávigja*, Tolnai Ottó hosszabb Wilhelm-dalai, Oravecz Imre 1972. szeptembere és Rakovszky Zsuzsa *Hangok* című ciklusa sorolható. E kötetből az alábbi versekkel gazdagítanám a listát: *Közjáték képekkel; Az amatőrség elvesztése; Egy vers vágoasztala; Egy talált tárgy megtisztítása*. Tandori költészetének számomra legbecsesebb darabja, a *Megnyerhető veszteség* című kötet pedig e „próza” költészet-eszmény egyik legremekebb példája.

A fenti költészeti hagyomány olyan *evidencia-sort* formál, ahol Tandori második kötetének néhány darabja minden bizonnyal előkelő helyet találhat magának, de ahová – ha rajtam múlik – nem sorolnám be a *Talált tárgy* verseinek zömét, a töméntelen rövidebb-hosszabb versötletet/ötletverset, melyek részletesebb elemzésétől most, gondolván az olvasó türelmére, eltekintek. Igaz, hogy a szerző a nagyívű kötetegészen belül végigjárt egy *utat*, a *Töredék* elnémulását követő, esetlegességekből és technikai-grammatikai avantgardizmusokból összeálló ready made-líra útját. No de a kivívott teljesítmény sikerült voltában is csak kontextusfüggő és pillanatértékű lehet, semmiképpen nem evidencia-érvényű. A kötet verseinek túlnyomó része az evidenciák felől nézve (s honnan más-honnan néznénk a *Töredék* költőjének esetében?) gyakran mesterkéltnél, elviselhetetlenül fárasztó, már-már megfeythetetlen – de ha nagy nehezen megfeythető is, azon nyomban érdektelenné váló – rébusznak, „dadaista” szövegkonstrukciónak tűnik. Ami persze nem vitatja a kötetkompozíción belül elfoglalt helyiértéküket. Paradigmatikus szerepüket. *Paradigmafüggőségüket*.

(*Kitérő a paradigmáról*: Ha a mozdíthatatlan abszolútummal szemben hitünket vakon és minduntalan az éppen esedékes paradigmába vetjük, könnyen a bálványimádás sivár bűnébe eshetünk. Mert hisz’ legyen a paradigma elve – látszólag – bármily megengedő és frivol, mondjuk a „jelentők szabad játékának” hangzatos eszméje, előbb-utóbb – és ez

elkerülhetetlen – úgyis dogmává, abszolút mércévé, netán hatalmi beszéddé erősödik. „Ne bízzatok a tudósokban, ne bízzatok az intellektüelemben, legyen szó marxistákról vagy katolikusokról, egyetlen érdekük, hogy biztosítsák hatalmukat a többi ember felett! – harsogja Paul Feyerabend, az ismeretelméleti dadaizmus jeles prófétája. És valóban, Feyerabend óvó szózatát az irodalomértésre alkalmazva, időnként talán érdemes „beszólni” az ádáz elméletnek: „Légy egy kissé belátó! Figyelmezz képességeid és szempontjaid gyarló végerségére!” A megidézett tudományfilozófus egészséges relativizmusának az irodalomkritika területén némileg ellentmondva mégis úgy gondolom – s ez tán antropológiailag is alátámasztható vélekedés –, mindnyájunknak jólesik, ha érzékeinket időnként kiélesítjük az örökérvényű abszolútumok, a régi jó klasszikusok irányába. Két kérdészetű paradigma közötti lélegzetvételnél szünetben, a légüres térben – szerény, átmeneti apokaliptizisünkben – óhatatlanul a klasszikusokhoz és az őket övező eszmékhez húzódunk. Csak merjük bevallani!

Tandori kötetének számomra nem épp legkedvesebb darabjai ugyan hősiesen és mesterien építgették, csinosították az akkoriban még gyerekcipőben járó „posztmodern” paradigmát. Ez volt önfeláldozó történelmi küldetésük, melynek ára: az örökkévalóság elvesztése. Szerzőnk akkoriban nyerő lóra tett, s azóta is rendszeresen váltogatja megfáradt, túlhajszolt (olykor az „égi mezőig” hajszolt) hatásait. „Ki szedi össze váltott lovait, / ha elhulltak, ki veszi a nyakába?” – szólnak a *Töredék* elhíresült kezdősorai. Azonban Tandori költészetének igazi remekei, a legnyerőbb paripák – a nem paradigmafüggők és időben megrekedők –, ha elhulltak is, hulltuk helye azóta is emlékhely. De hogy a könnyen önmaga ellen fordítható szóképeket pontosítsam: ezen emlékművek/versek nem a mumifikáló és múltba révedő szentimentalizmus, hanem a megjelölt nosztalgia és emlékezés – az ünnep – zárandokhelyei.

E művészet klassziczizálódott rétegei – a *Töredék* és a *Talált tárgy* előbbieken hangsúlyozott komponensei – megannyi kihívást (és figyelmeztetést) jelenthetnek a saját mulandó paradigmájába és csonka hitébe beleszűkülő/belehízott irodalmi ízlésnek. Íme, néhány közülük. Hogyan vélekedjünk a *Töredék*...-ról és a *Talált tárgy*...-ról mint kötetegészről? Mit jelent az „egység” szó az első és mit a második esetben? Hogyan szervül például az első kötet második ciklusa ebbe az egészbe? Tágíthatja-e Tandori költészetének „posztmodern horizontját” e visszatekintő gesztus? S ha igen, elmondható-e vajon ugyanez a második kötetről? A *Talált tárgy*nak mely összetevői válhatnak a hagyománytörténet egészének aktív részeseivé? Talán a rafinált (vers)szövegkonstrukciók vívmányait és belátásait magukba fogadó, de azok szűkített – az értelmi-analitikus befogadásra szűkített – hatásmechanizmusán túlmutatni is tudó hosszúversek? Tandori költészetének ama darabjai, amelyek az érdeklődő-élvező olvasást segítik elő? Helyrebillentve kissé korunk költészeteszményének mérlegét, melynek egyik serpenyőjében az önfeladott élvekre vágyó olvasók éhes tömege jócskán alászállt a másik serpenyőben ijesztően fellendülő professzionális irodalomértelmezők szűkös táborával szemben? És ez nem csupán statisztikai probléma.

Akkor itt is volnánk a végszónál, újfent az evidencia-érvényű *Töredék*...-nél: Egy olyan kötetegészről, amely úgy tárja elénk a versben megszólalás „klasszikus” és „modern” regisztereit (az idézőjelezés az ellentétpár tarthatatlanságát jelzi, legalábbis e kötet kapcsán), hogy olvashatóvá teszi a beláthatatlan pálya előzményeit és következményeit, érdemeit és esélyeit, (mostani) múltját és (akkori) jövőjét. Az újraolvasás történeti pozícióját és időtlen jutalmát. Paradigmán innen és túl. Mindenféle spekulatív közhelyen túl. A valódi, egyetemes közhelyek dermesztő közelében. (Q. E. D.; *Enigma*, 1995)

TURBÓ

Szilasi László: Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét

Reggel halász, délben madarász,
este pedig kritikai kritikus...
(Marx Károly & Engels Frigyes)

Kétszertendős kötetről kritikát írni nem magától értetődő cselekedet. Mint minden szem-beszőkően direkt módon késedelmes gesztusnak, ennek is jelentése van. A szerkesztő és a kritikus tudják, hogy a nyájas olvasó majdan e jelentést fogja kutatni a kritika olvasásakor: miért lett fontosabb a recenzált szerző most, mint két éve volt, azért kell-e írásait elővenni, mert mások is hivatkoznak rá, vagy épp azért, mert mások nem így tesznek?

Mindeme lehetséges kérdések a választott szerző személye felől közelítik meg a kritika tárgyát, s ily módon csúnyán fittyet hánynak a mű létbe vetett autonóm integritásának. Viszont igazuk van. Jelen írás elsősorban egy Szilasi László nevű szerzőről, pontosabban e szerzőnek a kortárs irodalomtudományban és kritikai nyilvánosságban elfoglalt helyéről szól. Hogy ilyen pozíció létezik a kortárs irodalomtudományban és kritikai nyilvánosságban, arra elsősorban Szilasi könyve lehet a leg súlyosabb és legegységelt-műbb bizonyíték. A fenti feltételezések tehát megdőlnék, hiszen lehet, hogy a vizsgált munka tavalyelőtti, de a szerző léte az imént említett hosszú nevű micsodában vitathatatlanul mai jelenség. Ez lenne hát oka a késedelmes kritikának, nem egyéb. Szilasi László *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét* című könyve 1994-ben jelent meg, 1988 és 1993 között keletkezett irodalmi tárgyú esszéket tartalmaz.

A cím, azon túl, hogy nyilvánvalóvá teszi, Szilasi a metaforizáló szerzők közé tartozik, nem hordoz könnyen megfejtendő utalásokat a könyv tárgyról vagy e tárgy megközelítésének lehetséges módjáról. E tekintetben sokkal fontosabb és pontosabb eligazítást ad a munka alcíme: *ancient rhétorique*. Ez a választott alcím amellett, hogy Roland Barthes hasonló című, 1970-es, magyarul mindezidáig publikálatlan tanulmányára utal, egyfajta tudatos módszert és hozzáállást ígér. Nem is akármilyet – régít és retorikait, ráadásul egyszerre. Kérdés persze, hogy a régi retorika által meghatározott irodalmi hozzáállás miféle célt jelent valójában? Kutatási terepet, formanyelvet, viselkedést, technikát, erkölcsöket, játékos gyakorlatot? Hiszen mindez együtt jelenti azt a nehezen bemérhető szellemi értékmérőt, amit Barthes-tal együtt régi retorikának nevezhetünk.

Valószínű azonban, hogy itt a régi retorikának mint hagyományos módszernek és módszeres hagyománynak van jelentősége. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a régi retorika fogalma sokszor felröppent jelszóként az utóbbi időben, s ez mindig valamiféle modernellenes kontextusban történt. Úgy tűnik, a hagyomány pro és kontra értelmezése vált a 90-es évek magyar irodalomtudományának központi problémájává, erre utal a közelmúltban megrendezett hagyomány-tárgyú irodalmi konferenciák és az elmúlt években kiadott hasonló témájú elméleti munkák relatíve magas száma is. Ez utóbbiakat folytatná, címében is az (értelmezői) hagyományok fontosságát hirdetve Szilasi kötetét? És ha igen, mi az az értelmezői hagyomány, amit szerinte a régi retorika képvisel?

Feltűnő, hogy az irodalom szakmai nyilvánossága is szeretné a hagyomány/moder-

nitás dichotómia mentén kezelni a szerző munkásságát, a közelmúltban több olyan vélemény fogalmazódott meg, amely egy bizonyos tradicionalista szöveg-kezelési eljárás emblematisztikus figurájaként mutatja fel Szilasi Lászlót. Különösen érdekes volt, ahogy a tavaly októberben Pécsen rendezett JAK Tanulmányi Napok résztvevői mint valamely hagyományon nyugvó (azaz egyszerre pre- és posztmodern) kritikai értékrend ietetémeséről beszéltek Szilasi személyéről, többször szembeállítva a modernista utat szimbolizáló Kulcsár Szabó Ernő alakjával. Mindez nemcsak intellektuálisan izgalmas, hanem felettébb kényes terület is, hiszen hagyományosnak lenni e mosóporok uralta nyelvi univerzumban könnyen idejétmúltat jelenthet. A legbölcsebben talán akkor járunk el, ha a választ a régi retorika alapvető kérdései: az inventio, a dispositio és az elocutio felől kíséreljük megadni. Hol leli fel, hogyan rendez el és miként adja elő értelmezései tárgyát a szerző?

Az első kérdésre már a kötet bevezető, *Irodalomtörténet* című esszéje választ ad; az irodalomtörténeti diskurzusról van és lesz szó, amely „minden híresztelés ellenére fenn tud maradni.” Irodalomtörténetésznek lenni tehát Szilasi szerint egy olyan hagyomány melletti kiállást jelent, amely hagyomány mások – vélhetően: a többség – nézőpontjából már eltűnni látszik. Szilasi pedig vállaltan irodalomtörténetész, aki ha szakterületéről, a régi magyar irodalomról vagy Jókai regényeiről van szó, akár az akadémiai irodalomtudomány hangján is meg tud és meg is szokott szólalni. Tárgyalt könyvében mégis azt állítja, hogy napjainkban e tevékenység értelmes volta is kérdéssé vált, hogy az irodalomtörténetész feladata a mások által nem olvasott szövegek olvasása. Első pillantásra tehát úgy tűnik, a felvállalt hagyomány mégiscsak a jelenkori hasznat nem hozó, idejétmúlt dolgok birodalmából származik. Az irodalomtörténetész a tradíció bűsképi lovagjaként szembe vágat az ezredvég szöveg-örlő malmaival, sorsa heroikus, de kilátástalan.

Az olvasó, aki netán irodalomtörténetész is egyben, e ponton késztetést érez, hogy könnyes meghatottsággal becsukja a könyvet és elmerengjen a fátumtól neki szabott keserű jövőn. Ha felidézzük Szilasi kritikai megítélésének néhány nem oly régi példáját, úgy tűnik, sokan valóban így tettek. Pedig a könyvet nem ártana tovább olvasni. Kiderülne például, hogy a központi kérdés Szilasinál nem csak az, hogy ki és miért ír irodalomtörténetet, hanem az is, hogy ki olvas ilyesmit. Márpedig ez sokkal súlyosabb és húsbavágóbb probléma. A *ki olvas?* kérdése az olvasó és a szöveg viszonyából kiindulva keres magyarázatot az irodalomtörténetész tevékenységére; s ez nem a konok kitartás hősi partizánmunkája lesz, hanem a mediátor-szerep felvállalása, közvetítés az olvasó és a szöveg között. Kevésbé felemelő, ám annál lényegesebb feladat.

Az irodalomtörténetész Szilasi szerint „azzal köti össze a múltat a jellel, hogy (önmagát felszámolva, átlátszóvá téve, a múlttal egy lényegűvé válva) annak helyére áll”. Ez azt is jelenti, hogy az irodalomtörténetésznek nem elég a múltat ismernie, de otthonosan kell mozognia a jelen világában is, hiszen csak így lehet képes összekötni a szöveg kihívásait az olvasói elvárásokkal. Ha mindezek a kitételek ismerősek valahonnan, az nem feltétlenül a véletlen műve; Roland Barthes is valahogy így határozza meg az irodalmi szövegek hivatásos értelmezőjének feladatát. A különbség az, hogy amíg Barthes és a nyomában járó teoretikusok ezt a szerepet az (új) kritikusnak szánják, Szilasi rendíthetetlenül az irodalomtörténetészről beszél. Hogy nem pusztán fogalmi adaptációról van szó, azt a kötetben bemutatott és elemzett szerzők is jól illusztrálják. Szilasi esszéi közül Balassi Bálintról, Petőfi Sándorról, Jókai Mórról, Pilinszky Jánosról, Esterházy Péterről, Garaczi Lászlóról, Németh Gáborról, Hazai Attiláról, Csejdy Andrásról és Szijj Ferencről. A felsorolt úriemberek első feléről való beszéd a bevett szokás szerint az irodalomtörténet tárgykörébe tartozik, míg a névsor végén említettekről a kritika feladata lenne ítéletet mondani.

A fogalmi megfeleltetés tehát nem véletlen – s úgy tűnik, ebben keresendő a szerzői intenció és retorikai invenció indítéka is. Szilasi határozottan nemet mond az iro-

lomértelmezés kétirányú szereposztásának, amely az irodalomtörténészt a hagyományok sisakos-pajzsos őrizőjeként, a kritikust pedig a jelen zordon ítélőmestereként szereti elgondolni. Míg ez utóbbi biztos kézzel szétválogat búzát és ocsút, az előbbi feladata biztosítani, hogy a megőrzendőnek nyilvánított maradék háborítatlanul fennmaradjon az idők végezetéig; ők ketten, pap és harcos biztosítják, hogy a literatura közik-lára épült háza meg ne inogjon a végítélet napjáig. Számos vélt bizonyosság megrendült az utóbbi időben, ám ez utóbbi mintha továbbra is szilárdan állna, még a fiatal irodalmárok köreiben is. Szilasi László határozottan és kérlelhetetlenül erre hívja föl a figyelmet: az effajta szembeállíthatóság megszűnt, de legalábbis meg kéne szűnnie. A határ a két tevékenység között folyékonnyá vált, a jelenkor nincs kitüntetett pozícióban a múlt darabjaival szemben, a tét mindenütt az értelmezendő hagyományon van. Nagyjából ez az irodalmi szövegekhez való olvasói és írói viszony az, amit Roland Barthes *ancient rhétorique*-nak, Szilasi pedig irodalomtörténésnek nevez.

Ha csak ennyi lenne a kötet egyetlen fontos felismerése, akkor is megérte volna elolvasni Szilasi könyvét. Az irodalomtörténész feladata nem lehet a régészével azonos, mert akkor tevékenysége értelmetlenné és reménytelenül múzeumivá válik. Szilasi pontosan látja, hogy az irodalomtörténetnek nevezett diskurzus csak így lesz képes fennmaradni – ez a végkövetkeztetés pedig éppen az ellenkezője a megőrizve túlélés tanszékeken és akadémiai intézetekben szótt ábrándjának. A feltételezés, hogy az irodalomtörténész nem valamely objektív igazság letéteményese, persze nem kevés deszakralizálódással és elbizonytalanodással is együtt jár. „Le kell tenni a rekonstrukció ideáljáról” – mondja a szerző, hiszen az irodalomtörténész többé nem tükröt, de prizmat tart az elmúlt korok irodalma elé; nem rámutat az időben zárványként létező szövegekre, hanem mozgásba hozza azokat, „kizár és beemel”.

Nem szabad elfelednünk azonban, hogy ez a szerep megegyezik a kanonizátor vagy a rétor szerepével, aki tökéletesen tudja, hogy az általa olvasott szövegek kiválasztása és értelmezése szubjektív döntésein múlik. Ez Szilasi kötetének egyik legfontosabb tapasztalata. Nincs más választás, mint tényként elfogadni megnövekedett lehetőségeinket. Mindez azonban nagyon súlyos felelősséggel is jár, amiről a teória szintjén néha Szilasi is elfeledkezni látszik (különösen a rövidebb esszékben). Más belátni, hogy a rekonstrukció csak ideál, s megint más ennek ellenére törekedni rá. Erre tanít különben a régi retorika is: a kanonizátor vagy a rétor csak tudatában van önnön korlátlan hatalmának, mégsem aknázza ki azt végsőkéig, bármikor elbánhatna szöveggel és olvasóval, de nem teszi, mert ő maga az, aki az elpárolgott objektív igazságok helyére áll. Az irodalomtörténésznek fel kell mérnie, hogy egy kor tapasztalata a fennmaradt irodalmi szövegekből nem építhető újra, ám mégis ez az, amit újra és újra meg kell próbálnia, különben régészből jóvátehetetlenül bolhapiaci zsibáruvá válik. S ha az előbb azt mondtam, hogy Szilasi a teória szintjén néha mintha elfelejtene ezt, be kell látni, hogy írásai, végeredményük felől nézve, mégiscsak erről a belátásról tanúskodnak. Úgy emeli be a jelenkor olvasási horizontjába Balassit, Jókait vagy Petőfit, hogy azok valódi kérdéseket tudnak feltenni, de mégis megmaradnak Balassinak, Jókainak vagy Petőfinek. Márpedig az ezredvég irodalomtörténésze számára ez kell hogy a legégetőbb feladat legyen. Ez az új kritika valódi dilemmája. Azok a kritikusok és irodalomtörténészek, akik számára ez a probléma központi jelentőségű – feszüljön köztük bármekkora elvi vagy alkati ellentét – egyúvé tartoznak.

Ha ily módon elfogadjuk a kritika és az irodalomtörténet módszerének összeolvadását, automatikusan kérdésessé válik, hogy a régebbi irodalmi szövegekkel való módszeres foglalkozás kizárólag az irodalomtörténészek feladata-e. „Irodalomtörténészekről pedig, akik nincsenek, többé szó se essék” – idézi Kálmánt, a könyvest, Szilasi, a boszorkányos. Nos, a klasszikus szerep mint olyan csakugyan megszűnt, de *valami* azért van

helyette, s ezt Szilasi is pontosan tudja. A kérdést inkább úgy érdemes feltenni, hogy hol a helye az irodalomtörténésznek ma, vagy – ha tetszik – kik azok az irodalomtörténészek és mit akarnak? Egy előző meghatározás-kísérlet szerint olyan emberekről van szó, akik elsődleges feladatuknak tartják, hogy másokkal megosztott olvasataik segítségével mozgásba hozzák a régebbi korok szövegeit. Érdemes azonban észrevenni, hogy ez a mozgás két fázisú: előbb meg kell találni azt a szellemi (érzelmi?, kulturális?) áramlást, amelyhez a választott szöveg tartozik, majd ezt az áramlást kihasználva arra kell törekedni, hogy olvasatunk a kortárs értelmezésekkel együtt tudjon forogni, alakítva azokat és alakíttatva tőlük. Van Szilasinak egy recenziókban előszeretettel idézett mondata: Ballassi például igen régi, de igyekszem felturbózní. *Felturbózni* áramló anyag mozgási energiáját lapátszerkezet segítségével forgó mozgássá alakítani. Nagyjából ez lehet az irodalomtörténész feladata. Az irodalmi hagyománnyal való folytonos szembesülés és ezen szembesülés tanulságainak módszeres ütköztetése a jelenkor értelmezési tapasztalataival.

„A retorika átszö mindent, többé nem áll oppozícióban semmilyen szomszédos fogalommal – mondja Barthes az *Ancient rhétorique*-ban –, birtokba veszi a szavak egészét; nem sajátos techné többé, hanem sajátos kultúra.”* A kérdés ezek után az, hogy vállalni tudjuk-e a (régi) retorikát mint kultúránk lényegi részét vagy megpróbálunk egy maszszív terminológiai ellenretorikával szembeszegülni vele. Szilasi az első utat választotta. Irodalomtörténésznek lenni nála nem foglalkozást jelent – hiába a munkára és a zsíros apanázsra tett ironikus megjegyzések –, hanem az irodalomhoz való viszonyt, magatartást. A régi retorika méltatlanul feledett teoretikusai is ezt remélték százötven esztendeje a mottóban már idézett, *Német ideológia* című tanulmányukban. Előbb halásznak, majd madarásznak, végül kritikai kritikusnak lenni, nem jelent mást, mint életforma-szerűen fellelni, elrendezni és értelmezni az írott emlékek tapasztalatait.

Szilasi legfontosabb irodalomtörténeti erényeihez tartozik, hogy tudja, a hagyománnyal való szembesüléshez nélkülözhetetlenek az egyidejű olvasatokból fennmaradt szöveges emlékek tanulságai. S itt már a retorikai elrendezésről, a diszpozícióról is szó van. Szilasinál a *mit olvasok én?* kérdését mindig követi a *hogyan olvasták ők?* kérdése. Újra és újra nyomatékosan kimondja, hogy „a (régi) szöveg csak (régi) olvasatával együtt azonos önmagával – a sokasággal”. Ez az, ami megakadályozza abban, hogy az általa értelmezett szövegeket feloldja saját szubjektivitásában – az irodalomtörténetek olvasása, a konvenciók megértése. A legtöbb esetben esszéi szerkezetét is ehhez igazítja és értelmezési technikája is ezt az imperatívuszt hangsúlyozza: „...csak a konvenciók rendszerébe való visszaillesztés jelentheti a történeti megismerést, csak a régi irodalomtörténeteket vizsgálva érdemes múltat konstruálni, és csak ezután érdemes elkövetkeznie annak az olvasásnak, amiben maradéktalanul érvényesíteni igyekszünk saját szempontjainkat.”

Ami ez utóbbi olvasatot illeti, Szilasi számára magától értetődő tény, hogy a saját módszer sem csálhatatlan, ez *Hát az olvasó hová lett?* című esszéjének legfontosabb kérdése is. Kívülről látja önmagát, az irodalomtörténészt. Ez a képesség pedig kevesek számára adatik meg. A hazai irodalomértelmezés porondján nem sokan vannak, akik számára ilyen mértékben világos lenne, hogy az általuk választott értelmezői módszer is legalább annyira esetleges és bizonytalan, mint az értelmezés eredményének objektivitása. Az irodalomtörténésznek ily módon nem marad más választása, mint hogy mindennek ellenére bizonyosnak vegye a bizonytalant, amint Szilasi írja, „melankolikusan, de ragaszkodva”. Ez a ragaszkodás az, ami a kiemelés és beemelés, a felépítés és lerombolás kiindulópontja lesz, ez a régi és új olvasat ütköztetésének legfontosabb oka. És tegyük hozzá, ez az irodalomtörténész munkájának legfontosabb erkölcsi garanciája is.

* A Barthes-könyvből vett idézeteket Szigeti Csaba kéziratos fordítása alapján közlöm – Ny. K.

(Objektív kritika *sincs*. Jelen sorok írója olyannyira nem objektív, hogy örömmel és készséggel elismeri, Szilasi László a szívéből beszél. Szilasi intencióját azért tartja fontosnak, mert számára is csak innen van értelme az irodalomtörténetről való beszédnek, s legfőbb baja is éppen az vele, ami önnön olvasói modalitásának is legfőbb problémája. Nem kéne olyan biztosnak lennünk ebben a bizonytalanságban. Ám ha ez is kikerül a hóra, marad-e még valami?)

A melankólia és ragaszkodás fogalmának szerepe átvezet az elokúció, a retorikai ékesszólás sajátosságaihoz. Elöljáróban le kell szögezni, hogy Szilasi elképesztően jó stilisztá. A melankolikusnak nevezett érzelmi hozzáállás nem valamiféle nosztalgiából és katasztrófizmusból összeálló ragacos massa létrejöttét eredményezi, hanem egy hol nagystílusú ironikus, hol pedig éterien elégikus próza kiindulópontja lesz. A ragaszkodás kategóriája nem temetői pátoszt vagy harcos kiállást idéz elő, hanem kíméletlenül következetes stílust és józanul logikus szerkezetet hoz létre. Szilasi olyan kritikai prózastílust tudott létrehozni, amely képes egyesíteni az előző nemzedékek klasszicizáló esszéstílusának és a dekonstrukció avantgardizmusának erőit, de nem mond le a teoretikus tudományosság és a filológiai alaposság igényéről sem. Úgy tűnik, e mögött is az olvasót és az értelmezett hagyományt szembesíteni szándékozó törekvés húzódik meg. „Hogyan lehetne közölhetően személyes irodalomtörténetet művelni? Régivé válni és megmaradni mainak? ... Hogyan lehet felkelteni az igazság illúzióját úgy, hogy a kimondott állítás illúzió-volta mégis maradéktalanul megmaradjon?” – kérdi a szerző könyve elején. A válasz külön-külön és együtt is megtalálható Szilasi esszéiben.

És talán éppen ez, a választott műfaj hordoz némi kétértelműséget. Kétségtelen, hogy a tárgyalt szerzői intenció számára legalkalmasabb műfajként az esszé kínálkozik. Ám e kínálkozás néha túlságosan hívogató ahhoz, hogy a szerző akkor is ezt válassza, ha a színtelenebb, de világosabb értekező próza nyelven adott esetben többet lenne képes elmondani. A régi retorika a meggyőzés két stilisztikai útját ismeri, az atticizmust és ázsianizmust. Az első a tisztá szótár világosságára és a klasszikus eszköztár ismeretére, a második a szokatlanság felhívó erejére és a meglepetés manierizmusára épít. Ez utóbbi nagyobb művészi leleményről tesz tanúbizonyságot, ám ennek gyakran a mondanivaló szétmetaforizáltsága az ára. A kritikus vagy normatív nyelvet akar teremteni, kívülről emeli be a fogalmakat, netán a régi fogalmakat tölti föl új jelentésekkel, vagy pedig végérvényesen s olykor jóvátehetetlenül a metaforához fordul. Szilasi néha ebbe a helyzetbe kényszeríti magát és az olvasót, mintha félne attól, amit leír, mintha legszívesebben elkendőzné amúgy vállalt bizonytalanságát. Persze, a *Monsieur Daguerre visszaít* vagy *A nagy nemzetiszín kolbászválogógép* című prózákat épp ezért különösen jó olvasni, de a vámb és a rév ismert anomáliájának tipikus alapeseteként is szolgálhatnak. „A rögtönzés hátterbe szorítja a részeket (a dispositiót) – mondja Barthes, – mivel nem a meggyőzés, hanem egyértelműen a lenyűgözés a célja, a beszéd szerkezete szétesik, egymáshoz rapszodikusán kapcsolódó, csillámló darabkák laza füzére lesz.”

El kell ismerni azonban, hogy a legtöbb esszé esetében ezek a csillámló darabkák nagyon is pontosan a helyükön vannak, a látszólag laza fűzés mögött a megszerkesztett diszpozíció logikája feszül. Amit Szilasi általában mond az értelmezés stílusáról és feladatáról, az saját kötetének jellemzése is lehetne. Az értelmezés legyen: „szórakoztató. Idézetes. Közelítsen a szóbeli narrációhoz. Legyen komolytalan, improvizatív, fragmentális, játékos és frivol. Legyen transzcendens (ironikusan), mítoszteremtő (játékosan), és mondja ki, ezer idézőjel között, ha kell, de mondja meg, még ha sem kizárólagos módszer, sem kizárólagos igazság nincs, de akarja kimondani, mert igazság nélkül nem módszer, de műalkotás sincsen.” E szándék megvalósulásának olyan mesterdarabjai lelhetők fel a könyvben, mint a Balassi kapcsán írt megindítóan szép elméleti esszé (*Nyakvers*),

a cinikusságában is egzakt Garaczi-értelmezés (így: *dicsőség!*) vagy a következetesen végigvitt Pilinszky-elemzés (*Életfogytiglan*).

Ha az értelmezett hagyomány és az értelmezői módszer igazsága megfoghatatlanná vált is, az értelmező igazsága mindenképpen jelen van. Mindebből logikusan következik, miért nem érinti meg (mondjuk így: közről) Szilasi az irodalomértelmezés nyelvén általánossá vált világvége-hangulat. „Az irodalomtudományban meghonosodott apokaliptikus hangnem jelenlétét a legcsekélyebb mértékben sem érzem” – írja. Az, hogy az irodalom értelmezésének nincsenek külső korlátai vagy legalábbis igencsak megfogyatkoztak, nem kell, hogy szükségképpen katasztrófához vezessen. Sőt, a mottóban idézett rétorokkal együtt azt is mondhatnánk, a létező szubjektivizmus világában az irodalomtörténész csak láncait veszítheti, s ezután teljes szabadságban halászhat, madarászhat és kritikai kritizálhat. Szabadságának egyetlen korlátja létezik csupán – saját maga. Gátat szabni a szubjektumnak és a bizonytalan hagyományok értelmét kutatni, ennél nagyobb felelősséget nehéz elképzelni, nem csoda, ha emiatt sokan a megértésre törekvő értelmezés modelljének összeomlásától tartanak. Szilasinak egyértelmű üzenete van az ezredvég kritikusai és irodalomtörténészei számára: „abba kellene hagyni ezt az egész szekértáboros, generációs, modernista, sztilnovista baromságot és rá kéne bukni a feladatra.” Sokkal szabatosabban nem lehetne megfogalmazni a túlélés egyetlen lehetőségét.

Létezik-e irodalmilag irreleváns kontextus? Ez a kérdés Szilasi kötetének egyik központi problémája. Ami annyit jelent: elkülöníthető-e a szöveg és az értelmező intertextualitása? Szilasi is tudja, hogy a válasz nem; bármiféle értelmezés eredménye csak rajtunk – türelmünkön és önfegyelmünkön – múlik. Hiszen a relevancia, miként az állam, én vagyok. A kontextus nemcsak az elvárással egyezik meg, hanem önmagunkkal is. E kritika például, az elvárások szabta feladatának megfelelően, mindezidáig az előre megfontolt teória vértjébe öltözötten nyilatkoztatta ki ítéleteit, ám e vért alól már eddig is ki-kilátszott a szubjektív tények némiképpen izgalmasabb alsóneműje: Szilasi könyve szemtelennél jó könyv. (És ami ugyanaz: jól szemtelen könyv.)

Nem csalhatatlansága, hanem vállalt bizonytalansága és kérdései miatt az. Nem *utat* jelöl ki, hogy miként értelmezzük az irodalmat, hanem *teret* ad, hogy járhassunk benne. Hogy ki-kil megtalálja a maga irodalmi halász- és vadászterületét.

Talán ez a régi retorika valódi értelme. Válogatni és megízlelni a szellem terített asztalának kínálatát. Verset és prózát, szépirodalmat és elméletet, magyart és külföldit, régit és újat. Halat s vadat. (*Pesti Szalon*–*JAK Füzetek*, 1994)

ÉLTEM – MÁSUTT – TÚL

Ha 1992-ben megjelent színházi esszékötetét is beleszámítjuk, akkor a három címszót, három történetet magába foglaló könyv Pályi András ötödik kötete. Az *Éltem* című kisregény vagy hosszútörténet az azonos című, 1988-as kötetben jelent meg, a *Másutt*-tal együtt, a *Túl* pedig, amely a harmadik s terjedelmileg a legrövidebb, az 1989-es *Kövek és nosztalgia*k című novelláskönyvben. Tudatos és átgondolt szerkesztés eredménye ennek a három írásnak az egymás mellé sorolása: csakugyan egyetlen ciklusnak olvashatók, sőt még a három címszó is többé-kevésbé egyetlen mondatra alakítható. Hármójuk összefüggésére érdemes kérdezni. Hiszen ami az írói alkaton illeti, arról szinte minden elmondhatót elmond Nádas Péter utószava, ez a Pályihoz közel álló szemmel és szemlélettel megírt szöveg. Még akkor is így van ez, ha a szűk, de létező Pályi-szakirodalom a Nádaséhoz hasonló tartalommal és különös tétellel, készenlétellel közeledett kezdettől fogva az író habitusához; így hasonló megállapításokra is jutottak.

Mert igaz van Nádasnak, amikor azt írja, hogy Pályi művészete „a szó minden értelmében istenkísértés. Szent borzadály nélkül nem lehet olvasni az írásait.” Hogy „nem ismer olyan mélységet, amelyből ne nyílhatna újabb mélység... Másfelől nem ismer olyan légritka magasságot sem, ahol ne vehetne természetes ritmusban lélegzetet. Nincsen elfogódott mondata... Nincsen miért kerülgetnem a forró kását. Pályi András spirituális szerző, Dosztojevszkij, Kafka, Buber, Weil, Blixen, Pilinszky véréába tartozik, s Kurtág mellett az egyetlen magyar misztikus.” Az is megvilágító erejű, és a bemutatónál elől veszi el a kenyeret, amikor Nádas az utószava végén Pályi és Pilinszky különbözőségükben való összetartozásáról ejt szót: „Pályi egyetlen mestere Pilinszky János, akinek meggyőződése szerint méltó szellemi társa. Pilinszky a katolikus mitológia jeleit, metaforáit őrzi, katolikus emblémákkal dolgozik, miközben anyaga mélyén világi. Pályi viszonya ezekhez a dolgokhoz éppen fordított. Miközben minden jelet, ritust, metaforát kényszeresen kifordít, visszajáról is megmu-

tat, leleplez, megtagad, módszere tehát mélyen világi, egyetlen anyaga a katolikus liturgia, az égiről és a földiről szóló tan, a megváltás mítosza. Pilinszky leheletfinomságú spirituális jeleket sugároz arról a siralmas sárgolyóról, amelynek Pályi sárral teletömött szájjal, káromkodva és szitkozódva spirituális értelmet ad.”

És igazak Radics Viktória és Károlyi Csaba elemzései az *Éltem* és a *Másutt* című kisregények összetartozásáról is. Igaz, amit Károlyi ír, hogy „furcsán hatna itt annak egyidejű kijelentése, hogy »Magyarné én vagyok« és »Teréz én vagyok«, inkább úgy lehetne mondani, hogy itt »csak« Magyarné és Teréz van. Két monológot olvasunk, ám együtt a kettő egy kétszólamú művet eredményez, amely a belső dialógusokkal még további szólamokra oszlik, ugyanis Teréz önmagával, azaz Istennel – urával! – és így persze az ördöggel is folytat belső dialógust, Veron pedig másokkal, miközben Istennel semmi kapcsolata nincs, ha csak az nem, hogy nem foglalkozik vele. A két történet minden motívumában kapcsolódik egymáshoz, egymást kölcsönösen éretelmezik, a legjobb az lenne, ha a két szöveget párhuzamosan tudnánk olvasni.” Károlyi itt szerintem Pályi András művészetének ebben a három írásban leginkább láthatóvá tett szerkezeti-szemléleti vonásáról – az ismétlésről és párhuzamosságról – mond el valami fontosat. Ha a *Túl* című novellát hozzátesszük a Veron-történethez és az Avilai Teréz-történethez, tehát a világszép színésznő, Lieber Viktória és az újsütetű plébános, Havas Ármin érzéki szenvedéstörténetét a harmincas évek jellegzetes kontextusával értjük, akkor egy szinoptikus hármasság teremődik meg ebben a könyvben. Tényleg párhuzamosan kellene olvasni őket, vagy legalábbis visszakeresni a párhuzamos vagy ellentétezőn egymásra mutató szövegheleket. Ezen belül a *Túl*, mely talán kevésbé ismert, mint a másik kettő, nemcsak megismétli azok egymást is ismétlő pszichodinamikáját, beszédhelyeit, motívumait, spirituális, érzéki klímáját, nemcsak még egyszer az átlépés botrányáról beszél, ami – vegyük komolyan – egyedül az orgazmus transzcendenciájában tapasztalható meg e földön, hanem önmagában is ismétlés: a pap öngyilkosságával kezdődik, egyes szám első személyű, én-elbeszélői formában, és mintegy a túlvilágról még egyszer lejátsszódik mindaz, ami Havas Ármin sajátos

ki-ugrásához vezetett: megismétléssel kezdődik és megismétléssel zárul a szöveg. A megismétlés ugyanakkor nyilvánvalóan és kimondva az érzékekben való megváltódás és feltámadás húsvétjára vonatkozik. Kierkegaard szerint az örökkévalóságban lesz csak igazán ismétlés. Egy helyen Pályi az érettséget és a megélt életet a formák ismétlésével hozza összefüggésbe. „Az ismétlődésről beszél? Fogalmam sincs. Igaz, pappá szenteltek, de képtelen voltam felfogni a rítus értelmét. Vannak, akik szétzúzzák a formát, és vannak, akik megismétlik. De szétzúznia csak annak szabad, aki újat teremt. Az én kiskorúságom épp az, hogy se teremteni nem tudtam, se ismételni.” Az ismétlést nevezi igazán emberi történetnek, akár rombolás, akár építés formájában, és a megváltódás-szexuál-túllendülés, ez a sajátos hármasság a túlvilágiság ismétlődik meg az elbeszélés ismételtsége révén, mely egy már megtörtént történetmond el újra. Így teljesedik ki, a harmadik történet által, a *Éltem* és a *Másutt* „túl”-ja: a harmadszori ismétlés nemcsak földi hármasságot ad ki két nő és egy férfi ismétlődő, minden világon túli történetében, hangsúlyozottan ugyanarról, hanem a szinoptikus vonás mint párhuzamos tanúskodás, tanúsítás és értelmezés egyúttal a hasonló vagy azonos történések valóságának, valódiságának művészi elérhetetlenségét mondja, az írás és a szavak, a beszámoló és a közlemény ná-sodlagosságát a valódi történéshez képest. Nem ahhoz a valósághoz képest, ami kint, lent, fent vagy van, vagy nincs, nem a valóság referencialitásához képest, hanem belül, bent, a test melyben megtörténő, az ismétlő elbeszélések által csak utánzott, megközelített valósághoz képest. A túliságot a testben tapasztalja meg, mint a halhatatlanság eseményét, akár úgy, hogy ez az élmény az ördög elnevezése szerint a semmi (mint Teréz esetében), akár úgy, hogy ez az élmény a szeretet aligha létező

túlvilága (mint Veron esetében), akár úgy, hogy ez a túlvilág a halál (mint Ármin esetében). De a halál is a megélt, érzékelt, beteljesedett értelmében értendő. Pályi András írásainak iszonyú világa nem tragikus világ, hanem misztikus, amelyben blaszfémia és szentség: ugyanaz.

Hadd idézzek befejezésül két jellegzetesen szinoptikus helyet az *Éltem*ből és a *Másutt*ből. Az öregasszony kettős kérdésére: „Ki gondolta, hogy ez a rohadt szenvedés következik?”, illetve: „Valóban nincs más élvezet az életben, csak ez a lábunk közt található? Hát minek? Minek?”, a kisregény végén ez a válasz: „Volt benne valami nagyon jó, valami szörnyű öröm, amit sosem tapasztaltam. Talán hogy azt mondtam, le vagy szarva, Benkő Zoli. De ahogy visszagondolok, már ez sem érdekes. Minden másképp van, mint hittem. Az a legfurcsább, hogy fölöslegessé vált a testem. Vagyis én magam fölösleges lettem. És mégis élek. Hogy van ez, hogy élek? Veszem a levegőt, emelkedik a mellkasom, a macskám matat a szekrényben. Úgy látszik, közben bemászott a lyukon, amit az ajtóban vájtam neki. Hallgatom a motozást. Megnyugszom, a boldogság szétárad a tagjaimban, egészen elbágyadok. Hamarosan itt az álom, nem sok kell, és lecsukódik a szempillám, alszom, igen, alszom.” És Avilai Teréz így fejezi be erotikus-misztikus tapasztalássorozatot, az ördögi kísértésben megtapasztalt másutt-állapotát: „a végső remény, amit az ördög semminek nevezett, nem egyéb, mint az akarat elfordulása az élettől. És az elfordulás maga a megtalálás.”

Pályi András nemcsak az egyetlen misztikus ma irodalmunkban, hanem a legszótlanabb erővel a legradikálisabb is. Állati szentségünket ő ismeri a legpontosabb ártatlansággal. (*Kalligram*, 1996)

BALASSA PÉTER

ELSŐ KRITIKUSOMNAK*

V. Horváth Károly alapos filológiai elmélyülésről és háttérismeretekről tanúskodó lelkiismeretes kiigazításait és korrigálási javaslatait köszönettel olvastam. A kritikának annál is inkább örültem, mivel a Kleist-anekdóták fordításai, amelyeken lassan másfél éve dolgozom Földényi F. László segítségével és a Láthatatlan Kollégium támogatásával, valóban a Jelenkor Kiadónál megjelenő Kleist-összkiadás második kötete számára készülnek.

A bevezetés néhány utalása sajnos nem volt számomra teljesen világos: nem egészen értettem például, hogy mit akarhat a cím kifejezni, mit jelent pontosan az „Ami így rendjén is lenne” kifejezés,¹ vagy hogy milyen összefüggésben áll a Láthatatlan Kollégium évkönyvében tett rövid bemutatkozásom és a noctes festivae azzal, hogy egy fordításon javítanivalók vannak. Ez persze nem tartozik igazán a tárgyhoz; a fordításra vonatkozó észrevételeket természetesen megfontolom, és örülök, hogy még időben értesültem róluk. Különösen köszönöm a „vom Leder ziehen” kiigazítását, a „Liese” alak elírására és a „Hut” fordításának következtelenségére való figyelmeztetést (ezek már javított formában fognak a kötetbe bekerülni), illetve a „danzigi”, a „makrapipa” és a „kiszlel” kifejezések használatára való bátorítást. A részletes áttekintésnek azért is hasznát vettem, mert az első két, nyilvánvaló tévedés kivételével a többi érintett ponton hosszas töprengés után, több lehetséges – közöttük a V. Horváth Károly által is említett – változat felvétele után választottuk a szerkesztőkkel azokat a megoldásokat, amelyek végül is bekerültek a szövegbe. Bár V. Horváth Károly a két javítandó helyet leszámítva véleményem szerint a megjelenttel egyenértékű megoldásokat javasol, írása mint visszajelzés mindenképpen hasznos.

Noha a fordítás lényege szerintem nem az egyes szavak szótári jelentésének vizsgálatában rejlik, néhány kiemelt szöveghelyre visszatérnék. A „chasseur” szóról köztudott, hogy katonai értelemben is használatos, sőt, van magyar megfelelője ez értelemben is (sc. „vadász”), ez utóbbi azonban időtlenül hatott volna ebben a szöveggörnyezetben, ezért választottam a „tiszt” szót: különösebb divinatio nélkül is beleillik az elbeszélésbe, és érzésem szerint nem vezet értelembeli különbséghez. Természetesen a „chasseur” is meg lehet tartani – ezzel kikerüljük ugyan a fordítói feladat megoldását, viszont az idegen szó használata „kleistesebb”.

A „huszár” szót szándékosan hagytam ki a szövegből, mint olyan lexikai elemet, amelyet Kleist sem használt, pedig tehette volna, sőt. A „lovass” szó, aminek a „Reiter”-t fordítottam, nem úrlovast jelent, bár a két szó jelentésmezeje között valóban van érintkezés.

Néhány észrevétellel csak mérsékeltlen tudok egyetérteni. A „herbeischaffen” ige műveltető igével történő fordítása, bár nem hibás, nem feltétlenül szükséges, s egyáltalán nem indokolt, különösen nem egy lexikai megfelelésekre összpontosító kritika esetében. „Herbeischaffen” ‘hozatni’ értelemben csak a Halász Előd-féle nagyszótárban fordul elő, ám lásd a Wahrig Deutsches Wörterbuch *schaffen* szócikkét: 1. *an einen anderen Ort bringen, wegbringen, herbringen*, illetve 2. *schaff ihn mir sofort! bring ihn her!*, továbbá a *her-*

*Ld.: V. Horváth Károly: Szedtevette teremtette, *Jelenkor*, 1996. március

1 I. m. 301. o., 16. sor.

2 Kleist: *Sämtliche Werke*, 356–357.

beschaffen szócikkét: *hierherschaffen, heranschaffen, holen, besorgen*. A szövegben semmi nem szól az ellen, hogy a kocsmáros maga viszi a lovasnak a lány által hozott italt, sőt: „...und sage: Da!, und will ihm die ganze Flasche in die Hand drücken...”.² Egyébként a kocsmáros azért a „lovashoz” fut és nem „hozzá”,³ mert előtte közvetlenül Liese nevét említi, s a „hozzá” így a lányra is vonatkozhatna, tehát a pusztá személyes névmás használata kétértelmű, de legalábbis zavaró lenne.

Nem győzött meg a „földre fújja az orrát” mint fordítói megoldás sem. Magyarul lehet földre köpni, földre lépni, földre dobni valamit, de orrot fújni földre nemigen. A „kifújja az orrát” tényleg kevés – valószínűleg a kettő kombinációja, tehát „kifújja az orrát a földre” a legszerencsésebb megoldás.

Végül a szövegben előforduló idézetek írásmódjához: a máris ominózus Kleist-összkiadás fontos elvének tekinti, hogy a lehetőségekhez mérten minél hívebben kövesse az eredeti, illetve a német kritikai kiadást, ezért tartottuk meg a *Bassa manelka, Bassa Teremtetem* írásmódot.

Értékes segítség az egyes helyekre vonatkozó irodalmak említése: jó lenne, ha ezek a készülő kiadás jegyzetapparátusába is bekerülnének. Kár, hogy V. Horváth Károly csak egyetlen anekdotára, s ezen belül is csak lexikai javításokra, illetve néhány stilisztikai tanácsra szorítkozott. Sajnálom, hogy a kritika nem érintette a többi szöveget, a fordítások egyéb aspektusait, s nem írt semmit a fordítások egészére vonatkozólag sem, pedig a Kleist-összkiadás szempontjából sokkal lényegesebb lett volna erről is hallanunk előzetesen – hiszen *c'est le ton qui fait la musique*. Örültem volna, ha erre vonatkozólag is kapok visszajelzéseket, hiszen minden tanács és értékelés nagy segítséget jelent, és a pozitív vagy negatív kritika egyaránt javára szolgál a fordításnak – atqui hoc est aut nullum quod quaerimus.⁴

3 *Jelenkor*, 1996. március, 301. o.

4 Vö.: Horatius Ep., XVII. 39.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai e hónapban is
a hónap utolsó csütörtökén,
tehát május 30-án, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
íránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.